

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Jana Kozáková

**Příběh jednoho pražského gymnázia očima jeho
pedagogů před a po revoluci 1989**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hlaváček

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. ledna 2016

Jana Kozáková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Jiřímu Hlaváčkovi za vedení mé bakalářské práce a za ochotu a pomoc, díky které jsme práci dovedli ke zdárnému konci. Dále bych chtěla poděkovat všem učitelům gymnázia, kteří souhlasili s podílením se na výzkumu a ochotně mi věnovali svůj čas a životní příběh.

OBSAH

1	ÚVOD	4
2	METODOLOGICKÝ PŘÍSTUP	7
2.1.	Výzkumná strategie.....	7
2.2.	Technika sběru dat.....	8
2.3.	Výběr vzorku a prostředí výzkumu.....	11
2.4.	Terénní výzkum	13
2.5.	Etická stránka orálněhistorického výzkumu	17
3	HISTORICKÝ KONTEXT	20
3.1.	Život za tzv. normalizace.....	20
3.2.	Sametová revoluce a změny, které s sebou přinesla	22
3.3.	Školství za socialismu.....	24
3.4.	Změny v porevolučním školství.....	27
4	ŽIVOT NA JEDNOM PRAŽSKÉM GYMNÁZIU.....	30
4.1.	A tak jsem se stal učitelem... ..	30
4.2.	Život učitele před listopadem 1989	40
4.3.	„Nenávist vůči komunistům, která nějak už překypěla.“	62
4.4.	Ztráta ideálů	73
4.5.	O 26 let později.....	86
5	ZÁVĚR	100
6	PRAMENY A LITERATURA.....	105
6.1.	Literatura.....	105
6.2.	Rozhovory	107
6.3.	Ostatní.....	108

1 ÚVOD

Jak název bakalářské práce „*Příběh jednoho pražského gymnázia před a po revoluci 1989 očima jeho pedagogů*“ napovídá, zaměřím se na reflexi „života“ jednoho pražského gymnázia ve světle změn, které s sebou přinesla revoluce v listopadu 1989. Samotné téma mě zajímá z několika důvodů. Podle mého názoru je rok 1989 jedním z nejvýznamnějších mezníků v historii Československa. I přes to je, především ve výuce na středních školách, opomíjen. Větší důraz, alespoň ve výuce dějepisu na mém gymnáziu, se kladl na výuku antického Řecka a Říma nebo středověku, zatímco k novodobým dějinám jsme se dostali pouze okrajově v posledním pololetí maturitního ročníku. Přitom si myslím, že pro utvoření si pohledu i na současný stav České republiky je mnohem důležitější, když už nic jiného, tak alespoň základní přehled o dějinách Československa v druhé polovině 20.století. Zároveň je pro mě revoluční rok 1989 „nejbližším historickým obdobím“ v dějinách naší země, jelikož většina lidí, kteří toto období prožili, jsou stále naživu a téma mi tak přijde snadněji uchopitelné.

Dalším důvodem, proč jsem se rozhodla napsat tuto práci, byl můj osobní zájem psát kvalitativní empirickou práci, během níž bych získávala a následně zpracovávala data od menší skupiny osob, spíše než analyzovala historická data z knih nebo zpracovávala kvantitativní výzkum, ve kterém bych pomocí grafů analyzovala názory velkého množství lidí. Kvalitativní přístup mi přišel osobnější a proto i zajímavější.

Pro sběr dat jsem si vybrala gymnázium, na kterém jsem sama studovala a většina narátorů (vypravěčů) a narátorek (dále jen narátoři), kteří nakonec souhlasili s účastí na výzkumu, jsou učitelé, kteří mě učili. To jsem také, alespoň pro začátek výzkumu, považovala za výhodu, bylo tak pro mě snazší navázat s nimi kontakt jak před, tak i během samotných rozhovorů a troufám si říct, že i díky této dlouhodobé známosti byly rozhovory s nimi otevřenější, důvěrnější a podrobnější. Díky tomu jsem také získala ke zpracování množství zajímavých dat.

Na svá studentská léta na gymnáziu ráda vzpomínám a troufám si říct, že se všemi vypravěči jsem vždy měla dobré vztahy. Během rozhovoru jsem tak uvítala možnost dozvědět se o učitelích něco nového a osobního, lépe je poznat, k čemuž nebyl

během studia prostor. Zajímalo mě i to, zdali se můj názor na ně nějak promění, či můj respekt k nim ještě prohloubí.¹

Poté, co jsem vymyslela téma výzkumu, jsem se snažila získat o tématu co nejvíc informací a zároveň jsem hledala, zdali již někdo podobný nebo stejný výzkum neprovedl. Vedoucí práce mě upozornil na knihu Dany Moree *Učitelé na vlnách transformace – Kultura školy před rokem 1989 a po něm*². Autorka se v této knize zabývá velmi podobným výzkumem, o který jsem se snažila i já. Co naše práce spojuje, je téma, metoda sběru dat a výzkumné otázky. I přesto se ale ve své práci rozhodně nesnažím knize D. Moree vyrovnat. Zároveň se podle mého názoru naše výzkumy v několika zásadních věcech odlišují. D. Moree vede výzkum na dvou základních školách a během analýzy sesbíraných dat se zaměřuje na jejich srovnání. Můj výzkum se zaměřuje pouze na jedno gymnázium. Z toho vyplývá i to, že výzkumný vzorek D. Moree je mnohem větší než můj, pracovala s okolo 30 respondenty, můj vzorek je osm respondentů. Knihu považuji za inspiraci a zároveň si uvědomuji, že jsem se rozhodla o velmi podobný výzkum. V průběhu samotného výzkumu a následné analýzy dat jsem se snažila z výzkumu D. Moree příliš nečerpat a vytvořit vlastní výzkum a vlastní závěry. V závěru práce se nicméně přesto pokusím srovnat závěry, ke kterým jsem během výzkumu došla se závěry a interpretacemi D. Moree.

O tzv. sametové revoluci a změnách, které přinesla, bylo sepsáno mnoho knih. Nespočet z nich se zaměřuje na samotné aktéry revoluce, na vysokoškoláky, kteří stáli na počátku „všeho“. Z těchto knih mohu zmínit např. *Sto studentských revolucí, studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*³, *Studenti psali revoluci*⁴ nebo *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1969-1989*⁵.

¹ Analýzou této myšlenky se zabývám v kapitole 3.4. Terénní výzkum.

² MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN: 978-80-246-2298-9

³ OTÁHAL, Milan. *Sto studentských revolucí – životopisná vyprávění*. VANĚK, Miroslav. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN: 80-7106-337-1

⁴ BENDA, Marek a kolektiv. *Studenti psali revoluci*. Praha: Univerzum, 1990. ISBN: 80-85207-02-8

⁵ OTÁHAL, Milan. *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1969-1989*. Praha: Dokořán, 2003. ISBN: 80-86569-52-7

Jak se však na situaci dívali ti, kteří po řadu let stáli na „druhé straně“ – jejich učitelé? Jak se jim žilo a učilo před revolucí? Souhlasili s tím, co je komunistický režim „nutil“ učit? Cítili se být k něčemu vůbec nuceni? A jak se podle nich jejich profese proměnila po roce 1989? I na takové otázky jsem se během výzkumu snažila nalézt odpovědi.

2 METODOLOGICKÝ PŘÍSTUP

Výzkum se zaměřuje na zkoumání proměn školství po revoluci 1989. Cílem výzkumu je zjistit, konkrétně k jaké transformaci ve školství došlo podle učitelů daného gymnázia, jak jí zaznamenali a jak se na ní dívají dnes s odstupem času. Slovo transformace ve své knize *Civilization Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies* P. Sztompka definoval jako „změnu celé společnosti, nikoli dílčí změnu uvnitř stávající společnosti“.⁶ Jako výzkumný problém jsem zvolila: „Jak se z pohledu vyučujících daného gymnázia změnilo školství po roce 1989?“. Během rozhovorů jsem se zaměřila konkrétně na několik otázek, které mi pomohli přijít na odpověď k výzkumnému problému. A to následující:

- Jak vnímají učitelé školství před rokem 1989?
- Jaké nové učební techniky s sebou revoluce 1989 přinesla?
- Jak ovlivnila změna režimu vztahy ve škole (mezi pedagogy navzájem, mezi vedením a pedagogy, mezi pedagogy a žáky)?
- Jak ovlivnila změna režimu každodenní chod školy?
- Jak ovlivnila změna režimu pojetí školy a vzdělání?
- Jaká pozitiva a negativa změna režimu přinesla?

2.1. Výzkumná strategie

Ke svému výzkumu jsem zvolila kvalitativní strategii, pro níž je typický zisk velkého množství informací o malé skupině lidí⁷. Při výzkumu jsem se snažila získat hlubší vhled do myšlení informátorů (pamětníků) a zároveň co nejlépe porozumět jejich pohledu na popisovaný fenomén. Nešlo mi tedy o vytvoření obecného závěru, který by platil pro celou společnost.

⁶ SZTOMPKA, Piotr. *Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies*. In: *Zeitschrift für Soziologie*, 2003, s. 27.

⁷ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 49. ISBN: 978-80-7367-485-4

Kvalitativní výzkum se také někdy považuje za pružný typ výzkumu, což znamená, že výzkum je otevřený a v jeho průběhu je možné (ba spíše nutné) měnit a přizpůsobovat výzkumný plán v závislosti na procesu sběru dat. Výzkum je otevřený k novým tématům a podotázkám, které badatele před výzkumem nemusely napadnout.⁸

Kvalitativní metoda používá induktivní logiku. Na začátku výzkumu probíhá sběr dat a až následně výzkumník pátrá po pravidelnostech a formuluje předběžné závěry a výstupy, tzn. postupuje od jednotlivostí k zobecňování⁹.

Pro kvalitativní výzkum je typické, že všechny operace (výběr vzorku, shromažďování dat, analýza, interpretace a redukce) probíhají najednou. Svůj výzkum jsem provedla tak, že jsem nasbírala data k výzkumnému problému pomocí rozhovorů s narátory, bezprostředně po rozhovorech jsem je analyzovala a interpretovala a v průběhu celého výzkumu jsem zaměřovala i na jejich vyhodnocování.

2.2. Technika sběru dat

Pro sběr dat jsem zvolila metodu orální historie. M. Vaněk, vedoucí Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie Věd ČR, popisuje, společně s kolegou P. Mückem, v knize *Třetí strana trojúhelníku* metodu orální historie takto: „Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“¹⁰

⁸ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 50. ISBN: 978-80-7367-485-4

⁹ DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2002, s. 287. ISBN: 978-80-246-0139-7

¹⁰ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 14. ISBN: 978-80-246-2931-5

Již od první chvíle, kdy jsem se rozhodla psát bakalářskou práci metodou orální historie, jsem dostávala nespočet dotazů ohledně samotného termínu „orální historie“. Mnoho lidí ode mě očekávalo nějaké vysvětlení, proč se metoda jmenuje zrovna takhle, sami se totiž uchýlovali k mnoha konotacím přívlastku „orální“ a ve výsledku brali celou metodu kvůli jejímu názvu na lehkou váhu. I přes svojí kontroverzní povahu se v dnešní době termín považuje za zažitý a běžně se užívá jak v anglofonních zemích, tak badatelé na celém světě v původním nebo částečně adaptovaném znění.

Základním způsobem sběru dat je rozhovor mezi tazatelem a narátorem (pamětníkem), který je zaznamenán audio- nebo video- nahrávkou. Tato nahrávka je následně přepsána a uložena v archivu k budoucímu zpracování. V mém případě jsem použila metodu audio-nahrávek, které jsem posléze přepsala, analyzovala a interpretovala způsobem, který popíši v následující části. Vyprávění narátorů je z hlediska metody orální historie považováno za relevantní historický pramen, který je zkoumán v návaznosti na výsledky analýzy „klasických“ (tj. písemných) historiografických pramenů.

Metoda orální historie je charakterizována několika znaky. Jedná se o kvalitativní metodu výzkumu, která reflektuje mikrohistorii, individuální prožitky lidí a zaměřuje se na rozměr každodennosti života.

S metodou orální historie přitom úzce souvisí problematika lidské paměti. Na té je většinou postaven celý výzkum, nebo alespoň jeho významná část. Je tak nutné pochopit její fungování a porozumět jejím principům. Francouzský historik Jacques Le Goff paměť definoval jako: „... vlastnictví, které uchovává určité informace, odkazuje tedy k určitému souboru psychických funkcí, díky kterým je člověk schopen obnovovat své minulé pocity nebo informace, které se mu jako minulé jeví...“¹¹. V orální historii se setkáváme se dvěma základními kategoriemi paměti – kolektivní a individuální. Kolektivní paměť je přenášena slovem a udržována stálým předáváním. Utváří se v rámci sociálních skupin lidí. Kolektivní paměť určité skupiny lidí je tvořena tím, co je jejím

¹¹ LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007, s. 105. ISBN: 978-80-7203-862-6

členům společné, stojí tak na sociálním základu. Naopak individuální paměť disponuje každý z nás. Je brána jako věc, která podléhá procesu stárnutí. S pamětí je spojena problematika selektivity, „zapomínání“ a „zkreslování“ vzpomínek. Tato úskalí paměti úzce souvisí s orálně-historickým výzkumem, který stojí právě na paměti narátorů. Během výzkumu se tak badatel může setkat s několika druhy selektivnosti paměti. Ty, se kterými jsem se během výzkumu setkala já, popíši v kapitole 2.4. Terénní výzkum.

Specifikem pro vedení rozhovoru metodou orální historie je propojení minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Tazatel se snaží navést narátora do minulosti a sledovat jeho vzpomínky, ale zároveň si uvědomuje, že tento proces probíhá v přítomnosti a jeho závěry a výsledky jsou směřovány do budoucnosti – budoucí badatelům, kteří se o minulost budou zajímat. „Právě nehraná snaha o pochopení minulých dějů, současných postojů i hodnocení povyšuje tento typ rozhovoru nad rozhovor typu otázka-odpověď. Respondenti nemají pouze odpovídat na tazatelovy otázky, mají především vyprávět.“¹² Před provedením samotného rozhovoru je nutná příprava. Během této fáze jsem se snažila o zkoumaném období získat co nejvíc informací z dostupných zdrojů. Nejprve jsem se seznámila se samotnou metodou orální historie. K tomu mi nejlépe posloužily knihy *Třetí strana trojúhelníku*¹³, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*¹⁴ a *Naslouchat hlasům paměti – Teoretické a praktické aspekty orální historie*¹⁵.

Dále jsem se zaměřila přímo na zkoumané historické období. Určité faktografické povědomí o letech tzv. normalizace a o revoluci 1989 v Československu jsem získala během studia na střední škole, k hlubšímu porozumění tématu mi posloužila kniha *Československo v proměnách komunistického režimu*¹⁶ a několik publikací, které se

¹² VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MŮCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 140. ISBN: 978-80-246-2931-5

¹³ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MŮCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015. ISBN: 978-80-246-2931-5

¹⁴ VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. ISBN: 80-7285-045-8

¹⁵ VANĚK, Miroslav. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. MŮCKE, Pavel. PELIKÁNOVÁ, Hana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN: 978-80-7285-089-1

¹⁶ RATAJ, Jan. *Československo v proměnách komunistického režimu*. HOUDA, Přemysl. Praha: Oeconomica, 2010. ISBN: 9788024516967

zaměřují, spíše než na popis historických faktů, na zkoumané období tak, jak ho vnímala československá společnost. Z těchto knih bych mohla jmenovat například *Veřejné mínění o socialismu před 17. Listopadem 1989*¹⁷, *Proč tak snadno ... některé rodinné důvody samotové revoluce*¹⁸, *Konec nadějí a nová očekávání-k dějinám české společnosti 1969-1993*¹⁹ nebo *Sto studentských revolucí*²⁰.

2.3. Výběr vzorku a prostředí výzkumu

Jak jsem již zmínila v úvodu, k natáčení rozhovorů jsem si vybrala gymnázium, na kterém jsem sama studovala. Jedná se o jedno z šestiletých pražských gymnázií s více než padesátiletou tradicí. Momentálně na škole studuje přibližně 500 studentů a vyučuje zhruba 51 učitelů, z nichž více než jednu třetinu tvoří muži.

Rozhodla jsem se pro vytvoření anonymního výzkumu a to z několika důvodů. Prvním z nich je počet narátorů. Rozhovory jsem vedla s osmi narátory, šest z nich na zkoumaném gymnáziu stále působí a tak mi přišlo vhodné chránit jejich soukromí. Dalším z důvodů je samo zkoumané historické období. Do natáčení rozhovorů jsem vstupovala bez toho, aniž bych podrobněji věděla o soukromí narátorů, případně o jejich životě před revolucí. Kdybych se tak během rozhovorů dotkla nějakého tématu, které by pro daného narátora mohlo být citlivé, nechtěla jsem riskovat, že kdyby rozhovor nebyl anonymní, narátor by otázky mohl negovat a případně se rozhodnout na ně vůbec neodpovídat z důvodu ochrany soukromí. Ve své práci tak neuvádím ani jména ani identifikační údaje narátorů. Pro účely výzkumu jsem zvolila fiktivní jména, která nijak neodkazují k jménům narátorů a není možné z nich narátory žádným způsobem

¹⁷ VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socialismu před 17. Listopadem 1989*. Praha: Maxdorf, 1994. ISBN: 80-85800-10-1

¹⁸ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...: Některé rodinné důvody samotové revoluce*. Praha: SLON, 2009. ISBN: 978-80-7419-013-1

¹⁹ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání-k dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012. ISBN: 978-80-200-2043-7

²⁰ OTÁHAL, Milan. *Sto studentských revolucí – životopisná vyprávění*. VANĚK, Miroslav. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN: 80-7106-337-1

identifikovat.²¹ Stejným způsobem jsem naložila i se jmény dalších osob, které narátoři ve vyprávění zmiňují.

Narátory jsem začala oslovovat několik měsíců před samotným natáčením rozhovorů. K výběru narátorů jsem zvolila metodu „snowball samplig technique“ (nabalování sněhové koule).²² Nejprve jsem zašla na gymnázium optat se jednoho z narátorů, o kterém jsem věděla, že na školu nastoupil před revolucí 1989 a do mého výzkumu se tak bude hodit, jestli by souhlasil s účastí. Od něj jsem postupně získala informace o dalších učitelích, kteří na škole stále působí a působili již před rokem 1989. V dnešní době působí na škole 9 učitelů, kteří na školu nastoupili před nebo přímo v roce 1989. Oslovila jsem je všechny, někteří z osobních nebo časových důvodů svou účast odmítli. Nakonec s rozhovorem souhlasilo šest z nich. Po osobní konzultaci, během které jsem každému vysvětlila, jak a proč s nimi chci natočit rozhovor, jsem pro jistotu ještě každému narátorovi napsala e-mail, ve kterém jsem mu opět vyložila důvod, průběh a cíl výzkumu. V první vlně jsem postupně natočila rozhovory se šesti narátory. Od jednoho z narátorů jsem poté získala kontakt ještě na dva další kolegy, kteří však na škole již delší čas nepůsobí (oba odešli ze státního školství v 90. letech). I ti souhlasili s účastí ve výzkumu.

Základní informace o narátorech shrnují dvě tabulky, která jsou součástí příloh. První tabulka²³ shrnuje základní faktografické údaje o narátorech, jako jejich jméno, rok narození, aprobaci, rok nástupu na školu, členství v komunistické straně a doplňující informace. Druhá tabulka²⁴ obsahuje mé osobní, krátké a jednoduché pocitové vyjádření k postavení jednotlivých narátorů vůči komunistickému a následně demokratickému režimu. Z tabulky názorně vyplývá, že většina narátorů se stylizuje do role odpůrců komunismu. Otázkou je, zdali je tato stylizace skutečným odrazem jejich dobového postoje nebo spíše vliv současného antikomunistického diskursu v české společnosti. Po

²¹ Viz příloha Tabulka 1: Základní informace o narátorech.

²² DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2002, s. 287. ISBN: 978-80-246-0139-7

²³ Viz příloha Tabulka 1: Základní informace o narátorech.

²⁴ Viz příloha Tabulka 2: Dobový a současný postoj narátorů k politickému režimu.

natočení rozhovorů s narátory a jejich následné analýze se osobně přikláním k názoru, že jejich současná stylizace skutečně odráží jejich dobový postoj.

Jak je patrné z informací obsažených v tabulkách, členem komunistické strany byl pouze jeden narátor. A sice pan Karel Šedivý. Podle mého názoru se počet příslušníků komunistické strany ve zkoumaném vzorku narátorů odvíjí od několika skutečností. První z nich je věk narátorů. Pan Šedivý je o více než 10 let starší, než zbytek narátorů. V prvních letech komunistické vlády v Československu do strany vstupovalo, ať už z jakéhokoli důvodu, podstatně více lidí, než později v době tzv. normalizace. Dalším důvodem je rodinné zázemí narátorů. Pouze pan Šedivý mi během rozhovoru vyprávěl o dělnickém původu svých rodičů a o výchově, která komunistický režim podporovala. Naopak zbytek narátorů mi vyprávěl o nesouhlasu svých rodičů s komunistickým režimem a antikomunistické výchově.

2.4. Terénní výzkum

Základem kvalitního a úspěšného rozhovoru je navázání důvěry mezi tazatelem a narátorem. „Tazatel má umožnit narátorovi, aby vyprávěl svůj život ve formě, v jaké si jej přeje podat. Role tazatele by měla být po celou dobu povzbuzující motivující a zajišťující maximální komfort pro narátora. Vedle toho je tazatel partnerem narátora v dialogu, oba ve vzájemné interakci spoluvytvářejí orálněhistorický pramen.“²⁵ Jak jsem již zmínila v úvodu, v jistém smyslu jsem měla v tomto výhodu, protože jsem na zvoleném gymnáziu sama studovala. Z celkových osmi narátorů, kteří souhlasili s účastí na výzkumu, mě šest přímo učilo a známe se již řadu let. Bylo pro mě proto snadné navázat s narátory kontakt již před začátkem rozhovoru a do samotného rozhovoru jsme obě strany vstupovaly s jistou mírou předem vytvořené důvěry a respektu. Myslím si, že minimálně těchto šest narátorů tak k vyprávění přistupovalo maximálně otevřeně, s ochotou předat mi co nejvíce svých vzpomínek a zkušeností. Zbylé dva narátory jsem

²⁵VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 157. ISBN: 978-80-246-2931-5

dopředu neznala a zaznamenala jsem tak určitý rozdíl, kdy jsem se musela minimálně u jednoho z nich více snažit, jak před samotným rozhovorem, tak při něm a hlavně po natočení a při následné práci s přepisem rozhovoru, abych v narátorovi vyvolala důvěru a uklidnila jeho případné obavy, že jeho výpověď žádným způsobem nezneužiji a nepoškodím ho.

Místo rozhovoru jsem vybrala tak, aby co nejvíce vyhovovalo narátorům. Šest rozhovorů proběhlo přímo na půdě školy, jeden proběhl u narátora doma a poslední rozhovor jsem natočila s narátorem v místě jeho nynějšího zaměstnání. Kvůli tomuto rozhovoru jsem jela do Turnova. Při výběru místa k natočení rozhovoru jsem se soustředila na to, abychom nebyli během vyprávění ničím a nikým rušeni, a aby se narátoři cítili příjemně a pohodlně a mohli se tak plně soustředit na své vyprávění.

Rozhovory jsem natáčela na diktafon, mám tedy z každého rozhovoru audionahrávku. Následně jsem rozhovory sama přepisovala. Zde jsem poprvé pocítila náročnost metody orální historie. Během sedmi z celkových osmi rozhovorů se mi podařilo přibližně dodržet doporučenou dobu trvání rozhovorů (90 minut). Jeden rozhovor byl ovšem specifický a jeho natočení trvalo pět hodin. Během tohoto rozhovoru jsem cítila určitou bezmoc a vyčerpání, z celkových pěti hodin totiž narátor vyprávěl k tématu zhruba hodinu a půl a i následný přepis rozhovoru tak byl náročný a částečně odlišný od všech ostatních, jelikož jsem se nakonec rozhodla přepisovat pouze ty části, které se mi následně hodily do výzkumu a u těch zbývajících jsem si pouze tvořila drobné poznámky. Celkově tedy (až na tuto výjimku) trvalo natočení jednoho rozhovoru i s mým úvodním monologem přibližně dvě hodiny. Následné přepsání jednoho rozhovoru trvalo zhruba šest hodin, záleželo na rychlosti mluvy narátora. Ve výsledku mi tedy samotné přepisování trvalo přibližně 50 hodin čistého času (třikrát déle než celkový čas natáčení rozhovorů). Přepisy rozhovorů jsem v první fázi nijak neredigovala a v jejich originální podobě jsem je zaslala narátorům k autorizaci.²⁶

²⁶ Problémy, se kterými jsem se setkala během autorizace rozhovorů narátory, popisují v kapitole 3.5. Etická stránka orálněhistorického výzkumu.

Během rozhovorů jsem narátory navedla k chronologickému postupu vyprávění. Začala jsem tak s otázkami zaměřenými na jejich dětství a přes dospívání a studium na vysoké škole jsem se dostala až k jejich působení v učitelské profesi. I během chronologického vyprávění by měl tazatel počítat s tím, že některé „životní etapy“ považuje narátor za důležitější a stráví jejich vyprávěním delší dobu a jiné, které se tazateli například mohou zdát zajímavé, narátor nemusí považovat za příliš důležité a dokáže na otázky o nich odpovědět jednou či dvěma větami a posunout se ve svém vyprávění dál. „V narátorově hodnocení minulosti se budou střídat, prolínat či překrývat jeho postoje někdejší a současné... Tazatel by měl počítat s faktem, že narátor (vědomě či podvědomě) své životní etapy určitým způsobem hierarchizuje.“²⁷ Co by mohlo být na základě této citace považováno za problematické, je fakt, že rozhovory o zkoumaném období (revoluce 1989) jsem s narátory natáčela o 26 let později a jejich vzpomínky tak mohou být zkreslené, ovlivněné následným vývojem. Na to jsem si během rozhovorů dávala pozor a otázky, které se týkaly revoluce, jsem pokládala dvojím způsobem. Nejprve jsem chtěla, aby mi narátoři vyprávěli, jak danou dobu vnímali tehdy a poté, jak se na ní dívají dnes, s odstupem času. Zároveň jsem se během natáčení rozhovorů setkala i s dalším úskalím, a sice se selektivitou paměti. Jedním druhem selektivity paměti je snaha a potřeba narátora zachovat si sebeúctu. „Dá se říci, že obecně každý životní příběh je vyprávěn takovým způsobem, aby byla zachována integrita narátorovy osobnosti, a to zejména u starších lidí bilancujících své osudy, odhalujících své postoje a hodnotové rámce.“²⁸ Během výzkumu jsem se nejvíce setkala právě s tímto druhem selektivity, kdy někteří narátoři odvyprávěli určitou část svého životního příběhu a poté se zarazili a buď mě přímo během rozhovoru poprosili o to, abych tuto část vymazala nebo při následné autorizaci sami v přepisu rozhovoru část označili a vyžadovali její nezveřejňování. Většinou šlo právě o části vyprávění, u kterých měli narátoři pocit, že by se daly vyložit několika různými způsoby a jejich integrita by tak mohla být zpochybněna. Dále jsem se setkala s tím, že jeden z narátorů nedokázal na některé

²⁷ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 143. ISBN: 978-80-246-2931-5

²⁸ Tamtéž, str. 135.

otázky, které nyní při zpětném pohledu chápu, že narátor mohl spojovat s ohrožením své integrity, odpovědět přímo. Uvedl tak vždy obě možnosti, jak by se dalo na otázku odpovědět. Řekl, jak to ve skutečnosti bylo a jak se v dané situaci zachoval, ale vzápětí doplnil, že velice záleží na tom, jak se člověk na danou věc dívá a okamžitě připojil vysvětlení i z jiného úhlu pohledu.

Kdybych však měla hodnotit celkově, měla jsem ve výběru narátorů štěstí. Setkala jsem se s velmi otevřenou skupinou lidí, kteří byli ochotni mi odpovědět na otázky a odhalit mi tak své soukromí. A co víc, někteří z narátorů byli tak ochotní, že mi poskytli i doplňující materiály, jako například školní časopis z roku 1989²⁹, který mi pomohl k dotvoření představy o atmosféře, která během revoluce na škole panovala. Ani jednou jsem neměla pocit, že by mi některý z narátorů něco záměrně zatajoval a nestalo se, že by některý z narátorů odmítl na nějakou otázku odpovědět. V průběhu rozhovorů panovala uvolněná atmosféra. Z chování narátorů bylo poznat, že se necítí nepříjemně. S postupem času se začali víc a víc uvolňovat, což jsem vyzorovala i na jejich mimoslovních projevech. Sedali si pohodlněji, přestali si dávat pozor na to, jak se prezentují. Snažili se být zábavní, vyprávěli mi historky z mládí. Všechny tyto mimoslovní projevy a celkovou atmosféru během rozhovorů jsem si bezprostředně po natočení zaznamenala do protokolu o rozhovoru, který jsem si pro každého narátora vytvořila, a který mám společně se samotnými nahrávkami a přepisy uložený v mém soukromém archivu.

Jak jsem již zmínila, šest z osmi narátorů znám již několik let. Během rozhovorů jsem měla možnost poznat je i jinak než ze školní lavice a celkově musím říct, že můj vztah k nim se prohloubil. Poznala jsem jejich soukromou stránku a jejich vyprávění ve mě vždy vyvolalo velmi pozitivní reakci a celkově jsem si k nim vybudovala ještě větší respekt a úctu. To беру za jeden z pozitivních závěrů, který jsem si z výzkumu odnesla. Má to však i svou negativní stránku. Během interpretace rozhovorů jsem si uvědomila, že právě kvůli úctě, kterou k narátorům chovám, bych se jich nerada nějakým způsobem dotkla. Musela jsem si tak dávat pozor, abych zůstala objektivní a má úcta k narátorům

²⁹ Viz příloha Školní časopis z roku 1989.

nijak neomezila mou otevřenost a upřímnost při tvorbě závěrů. Poté, co jsem rozhovory přepsala a narátoři je autorizovali, jsem se přesunula k analýze a interpretaci. Pro účely analýzy a interpretace mi posloužily přepisy rozhovorů a protokoly o rozhovorech, které jsem sepsala bezprostředně po natočení rozhovorů. Cílem analýzy a interpretace je porozumět smyslu sdělení obsažených v rozhovorech. V rámci obsahové analýzy³⁰ jsem oddělila důležité úseky vyprávění od „odboček“ a částí, které s mým výzkumem neměly nic společného. Dále jsem celek rozdělila na probírané okruhy a vytvořila si orientační schémata. První okruh se týkal dětství a mládí učitelů, jejich motivace a cesty k učitelské profesi. V druhém okruhu jsem se zaměřila na období prvních let narátorů jako učitelů na zkoumaném gymnáziu a vývoji školství před rokem 1989. Třetí okruh se týkal období revolučního roku 1989 a změn, které přinesl. V posledním, čtvrtém okruhu, jsem obrátila svou pozornost na srovnávání historických období a života v nich. Zaměřila jsem se na to, jak narátoři hodnotí změny, které po revoluci proběhly a co by si přáli, aby se změnilo do budoucna.

V rámci interpretace jsem se na základě strukturovaného, analyzovaného vyprávění narátorů snažila nalézt a vysvětlit smysl jejich výpovědí. A to nejen toho, co bylo řečeno výslovně, ale i smysl řečeného tzv. „mezi řádky“. Interpretaci jsem doplnila o citace rozhovorů, které jsou uvedeny v poupravené formě tak, jak jsem se s narátory domluvila (tzn. přepsány do spisovného jazyka a stylisticky upraveny).

2.5. Etická stránka orálněhistorického výzkumu

Dle zakládající listiny Mezinárodní asociace orální historie je orální historie metodou „používanou k dokumentování lidské zkušenosti prostřednictvím nahrávaných rozhovorů, která vyžaduje dodržení jistých etických zásad.“³¹ Mezi základní povinnosti tazatele patří nutnost důsledně narátory seznámit s účelem, cílem a postupem výzkumu.

³⁰DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2002, s. 168. ISBN: 978-80-246-0139-7

³¹VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 229. ISBN: 978-80-246-2931-5

Narátor by měl být také obeznámen se svým právem na autorizaci, anonymizaci, copyrigh, atd. Zároveň by měl být seznámen se způsobem uložení nahrávky a s plánovaným dalším postupem při zpracování jeho příběhu. „Jednou z nejdůležitějších etických zásad vedení orálněhistorického výzkumu je respekt k narátorovi jako dárci životního příběhu. Tazatel by jako odborník a představitel vědecké komunity neměl za žádných okolností a v žádné fázi výzkumu přistupovat k rozhovoru s manipulativními záměry.“³²

Narátory jsem při naší první interakci obeznámila s tématem výzkumu. Před zahájením samotného rozhovoru jsem s každým z narátorů osobně mluvila a vysvětlila jim cíl a záměr výzkumu a ujistila je, že s daty budu pracovat pouze já, a že při jejich zpracování budu postupovat dle zákona o ochraně osobních údajů, č.101/2000 Sb. Veškeré tyto informace obsahuje informovaný souhlas, který jsem každému z narátorů před začátkem rozhovoru předložila k podpisu a který vychází ze smlouvy používané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.³³

Narátory jsem informovala o možnosti kdykoli od výzkumu odstoupit, odmítnout odpovědět na otázky, které jim přijdou nevhodné, nebo se zeptat na jakékoli dotazy, případně mě informovat o jakýchkoli pochybnostech.

Během rozhovorů jsem se nijak nesnažila narátory uvádět do rozpaků, či jim jinak psychicky ubližovat. Samozřejmostí pro mě byl a je respekt jak k narátorům, tak k získaným informacím a zachování pravdivosti získaných dat. Mimojiné i z tohoto důvodu jsem přepisy rozhovorů poskytla narátorům k autorizaci. Ihned po přepsání rozhovorů měli narátoři možnost přečíst si přepisy v původní, originální, nijak neupravené formě. I přesto, že jsem toto považovala za správný krok, jsem se zde shledala s drobným problémem. Narátoři viděli na papíře přepsané své vyprávění v originální podobě, tzn. v nespisovném jazyce, plné odboček a „bez ladu a skladu“, tak, jak rozhovor plynul. I přes mé ujišťování před začátkem natáčení o tom, že rozhovory následně upravím (nespisovné výrazy přepíši do spisovného jazyka a věty upravím tak,

³² VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 233. ISBN: 978-80-246-2931-5

³³ Vzor formuláře je k práci přiložen jako příloha.

aby dávaly smysl), se většina narátorů zhrozila a vyžadovala vysvětlení a slib, že v této podobě rozhovory v bakalářské práci nezveřejním. Dostávala jsem opakovaně e-maily, ve kterých mi narátoři sdělovali své obavy, a které zněly například takto: „*Dospěli jsem s kolegou k názoru, že naše hovorové vyjadřování vypadá na papíře opravdu hrozně (a to já jsem na tom určitě hůř než kolega), a tak se trochu bojíme, jestli to bude někde zveřejněno, mohl by si kdokoli o nás říct, že jsme totální hlupáci, kteří neumí mluvit. Prosím, zvaž ještě tuhle naši obavu...*“ nebo „*Příště si asi budu muset dávat pozor na své vyjadřování. To co jsi mně poslala je příšerné...*“³⁴

Zde poprvé jsem narazila na „lidský faktor“ a uvědomila si, že narátoři měli strach z něčeho jiného, než co jsem předpokládala. Šlo jim o to, aby ve výsledku nepůsobili jako nevzdělanci, kteří se neumí vyjadřovat. Já jsem od začátku počítala s tím, že budou mít problém spíš s obsahem svého vyprávění. Proto jsem od začátku narátorům opakovaně zdůrazňovala, že mým záměrem rozhodně není je v žádném případě nijak poškodit nebo odhalit nějaké jejich tajemství z minulosti a to veřejně rozhlásit. Nakonec jsem se ale shledala s úplně jinou obavou a to, jak bude rozhovor vypadat po formální stránce, spíše než obsahové. Analýze samotných rozhovorů se budu věnovat v jedné z dalších kapitol, ale drobnou analýzu a závěr jsem si udělala i z této reakce narátorů. A sice, jak moc lidem záleží na tom, aby nebyli znázorněni jako nevzdělanci. Myslím si, že tato obava „mé“ skupiny narátorů pramení i z povahy jejich povolání. Jako učitelé, kteří vzdělávají mladé generace a ve svém povolání si zakládají na určité autoritě a váženosti, si nemohou dovolit, aby byli prezentováni jako lidé, kteří se nedokáží vyjadřovat. Nakonec jsem se s narátory domluvila, že části rozhovorů, ve kterých se uchýlili k nespisovnému jazyku, přepíši do spisovné češtiny, ponechám pouze slangové výrazy, které dotvářejí atmosféru rozhovoru.

³⁴ E-mailové konverzace mezi mnou a narátory mám uložené v rámci protokolů o rozhovorech v soukromém archivu.

3 HISTORICKÝ KONTEXT

Dějiny socialistického Československa jsou velmi obsáhlé téma, které by samo o sobě vydalo minimálně na několik prací. Nerozhodla jsem se však psát historickou práci, ale zaměřit se hlavně na subjektivní vzpomínky, pocity a myšlenky narátorů (vypravěčů). K tomu však nejprve potřebuji vytvořit určitý historický rámec, do kterého v další části práce vyprávění narátorů zasadím. V této části se tak zaměřím na historické události a základní pojmy, které souvisí s celkovým kontextem mé práce, spíše než na obsáhlé popisování dějin.

3.1. Život za tzv. normalizace

Obdobím tzv. normalizace se často označuje celé období dějin Československa od srpna 1968 do listopadu 1989. „Původně to však bylo synonymum pro zastavení demokratizačního procesu v Československu a postupnou likvidaci všech jeho pozitivních výsledků.“³⁵ Během 70. let došlo k tvrdému potlačování jakéhokoli odporu proti komunistickému systému a liberalizace, k tvrdé cenzuře a čistkám v řadách komunistické strany. „Politické čistky postihly nejen vedení KSČ, ale celou společnost a skončily fakticky až na jaře 1971. Na 30 000 lidí bylo vyloučeno z KSČ a postiženo zákazem výkonu povolání. Z armády muselo odejít 17% důstojníků, ze škol zhruba 26% učitelů.“³⁶ Zároveň se však „podpora systému ritualizovala a už ani sama KSČ nepožadovala po lidech aktivní přístup k věcem veřejným (upustila od jednoho ze základních rysů totalitního systému, tj. splývání veřejné sféry se soukromou), naopak se snažila dosáhnout občanské pasivity a odvést pozornost lidí na mimopolitické aktivity...“³⁷ Za dob tzv. normalizace kritizovala opozice zejména porušování lidských práv a materialismus veřejného života. „Občan setrval v loajalitě vůči státní moci kvůli korupční síle systému v oblasti zabezpečování hmotných statků.“³⁸

³⁵ VYKOUPILO, Libor. *Slovník českých dějin*. Praha: Julius Zirkus, 2000, s. 400. ISBN: 8090278205

³⁶ Tamtéž.

³⁷ RATAJ, Jan. *Československo v proměnách komunistického režimu*. HOUDA, Přemysl. Praha: Oeconomica – Praha, 2010, s. 351. ISBN: 978-80-245-1696-7

³⁸ Tamtéž, str. 353.

Na projev odporu proti normalizaci se v roce 1969 upálili studenti Jan Palach a Jan Zajíc. O 20 let později se vzpomínková akce na uctění památky Jana Palacha v lednu 1989 proměnila v sérii občanských demonstrací, největších od roku 1969. Tzv. Palachův týden byl prvním masovým projevem nesouhlasu s komunistickým režimem po dvaceti letech. Demonstrace však byly brutálně potlačeny příslušníky Veřejné bezpečnosti. Tyto, jako podobné události, které se odehrály v průběhu druhé poloviny 80. let, znamenaly postupné uvolňování režimu a byly prvními vlaštovkami událostí listopadu 1989.

Od poloviny 80. let tak docházelo k postupnému sílení činnosti opozice, které bylo jednou z příčin postupné destabilizaci komunistického systému. „Od roku 1987 měl bezpečnostní aparát v Praze pohotovost při jakémkoli nebezpečí veřejného vystoupení postupně sílící opozice. Významná výročí a státní svátky nedopřály stranickým funkcionářům klidu, zvláště Praha se v té době postupně měnila v obležené město, ve kterém defilovaly různé barvy stejnokrojů snad všech mocenských složek. Lidé začali mít komunistického režimu plné zuby a i „řadoví členové KSČ“ postupně zjišťovali, že se diktatura proletariátu a strany scvrkla v diktaturu skupiny jedinců. Projevy o „sepětí strany a lidu“, „o uznávané vedoucí politické síle“ a „akční jednotě strany“ byly, jak to ostatně naznačily výsledky průzkumů veřejného mínění, zcela odtrženy od reality. Události v listopadu 1989 to plně potvrdily.“³⁹

Po vlně demonstrací během tzv. Palachova týdne došlo v roce 1989 k dalším demonstracím 21. srpna a 28. října. Po zprávě o vyhlášení svobodné Maďarské republiky v říjnu a o pádu berlínské zdi 9. listopadu 1989 postupně došlo k rozkladu celého východního bloku a revoluce přišla 17. listopadu 1989 i do Československa.

³⁹ VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989*. Praha: Maxdorf, 1994, s. 34. ISBN: 80-85800-10-1

3.2. Sametová revoluce a změny, které s sebou přinesla

Období mezi 17. listopadem a 29. prosincem 1989 v Československu je označováno jako sametová revoluce. Její události vedly k pádu komunistického režimu a jeho přeměně na demokratický režim. K revoluci došlo díky postupnému rozkladu východního sovětského bloku a celkové nespokojenosti obyvatel s politickou a hospodářskou situací v zemi. Události odstartovala studentská demonstrace 17. listopadu 1989. Demonstrace byla brutálně rozehnána příslušníky Veřejné bezpečnosti. Zbytek revoluce se nesl v nenásilném duchu, proto dostaly události těchto několika týdnů právě název sametová revoluce. „Události z podzimu 1989 nebyly pučem, při němž by pouze jedna vládnoucí garnitura byla vystřídána druhou, ale byly vytvořeny podmínky k transformaci totalitního systému vlády jedné strany v systém pluralitní demokracie; dochází tak k úplné změně režimu.“⁴⁰

V pátek 17. listopadu se v Praze na Albertově sešli studenti pražských vysokých škol u příležitosti 50. výročí smrti studenta Jana Opletala k demonstraci, která byla oficiálně povolena a konala se pod záštitou Městské vysokoškolské rady SSM⁴¹. Na uspořádání manifestace se podíleli studenti z nezávislého hnutí Stuha⁴², kteří v pozvánce mj. uvedli : „Nechceme jen pietně vzpomínat tehdejších tragických událostí, ale chceme se aktivně přihlásit k ideálům svobody a pravdy. (...) Neboť i dnes jsou tyto ideály vážně ohroženy a my se nechceme dát zahanbit svými vysokoškolskými kolegy, kteří za ně před padesáti lety vystoupili.“⁴³

K průvodu se postupně přidalo zhruba padesát tisíc lidí. Dav se snažil projít centrem Prahy na Václavské náměstí, ale byl zastaven na Národní třídě členy Veřejné bezpečnosti a demonstrace byla po brutálním zásahu rozptýlena. V pondělí 20. listopadu byla na většině pražských vysokých škol vyhlášena stávka. Zároveň docházelo na mnoha

⁴⁰ KALOUS, Jaroslav. *Školská politika v České republice po roce 1989*. In: *Pedagogika, Časopis pro vědy o vzdělání a výchově*, Ročník XLII, 1995, č.3, s. 235-239. Dostupné online: <http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=3460&lang=cs>.

⁴¹ SSM = Socialistický svaz mládeže

⁴² Alternativní a nezávislé studentské sdružení činné v poslední fázi komunismu v Československu, vytvořeno studenty pražských vysokých škol, spojilo pražské vysokoškoláky, kteří se poté podíleli na pochodu z Albertova 17. listopadu 1989.

⁴³ SUK, Jiří. *Demokratická revoluce 1989*, [online]. [Http://www.89.usd.cas.cz/cs/udalosti.html](http://www.89.usd.cas.cz/cs/udalosti.html).

místech republiky k demonstracím, v Praze se centrem dění stalo Václavské náměstí. V následujících dnech se komunistická strana postupně vzdala moci, což vyústilo v odstranění ústavního článku 4 týkajícího se vedoucí úlohy komunistické strany v Československu dne 29. listopadu. Miloš Jakeš oznámil svou rezignaci společně s celým vedením ústředního výboru KSČ o necelý týden dříve, v pátek 24. listopadu 1989. Následujícího dne (25. listopadu 1989) došlo k jedné z největších manifestací v Praze na Letné, které se zúčastnilo až 800 tisíc lidí. Po vánočních svátcích, 29. prosince 1989, byl československým prezidentem zvolen Václav Havel. Jeho volba ukončila i studentské stávky.

I přes pád komunistické strany se však nepodařilo ze státní správy zcela komunistický aparát odstranit. Část významných pozic byla ponechána v rukou komunistů a komunistická strana nebyla oficiálně nikdy zrušena ani zakázána.

V 90. let došlo ke značnému uvolnění společenské situace. Aktivně se do občanského života začaly zapojovat společenské a náboženské spolky, které byly během komunismu v Československu zakázané. Postupně docházelo i k znovuzapojení České republiky do mezinárodních vztahů, k naplňování demokratických hodnot. Česká republika obrátila svou pozornost od východu na západ, kterému se stát snažil ekonomicky, ale i kulturně vyrovnat. Na počátku 90. let doznívala ve společnosti revoluční euforie. Lidé žili „v okouzlení“ západní nabídkou v obchodech, a tedy i v okouzlení světovými značkami, které do té doby většina znala jen z obrázků či doslechu. Většina lidí měla spoustu představ a snů, jak si to všechno (když ne ihned, tak brzy) dopřejeme - spravedlivě, solidárně; postarat o to by se měl stát.“⁴⁴

V 90. letech se stát potýkal s problémy, které přetrvávaly z dob komunistického režimu v oblasti hospodářství a ekonomiky. K těm se v 90. letech přidaly další ekonomické problémy a celková ztráta nadšení a euforie ze situace v České republice na straně občanů. „Vše se točilo okolo peněz - bylo jich málo, lidé byli nepříjemně zaskočení tím, jak moc jsou důležité. (...) Poklesly aktivity ve volném čase, výrazně

⁴⁴ HAVELKA, Josef. *Proměny české společnosti v čase*. In: *Hospodářské noviny*, 2005. [online]. Dostupné na: http://ihned.cz/c3-17233570-000000_d-17233570-000000_d-17233570-promeny-ceske-spolecnostiv-case

vzrostla cenová citlivost, spotřebě dominovala šetrnost a "value for money", význam značky oproti významu ceny poklesl. Koncem 90. let bylo zřetelné mírné zotavení a rekonvalescence z předchozí kocoviny. Lidé zase začali ve volném čase vycházet z domovů a bavit se, peníze sice hrály nadále velmi důležitou roli, ale stále více lidí bylo ochotno zaplatit za kvalitu. Znovu se začaly více prosazovat značky, pokud nabízely a jasně komunikovaly přínos pro zákazníka. Více se začaly prosazovat "nesocialistické", "evropské" hodnoty, postoje a vzorce chování i prvky životního stylu. Výrazně je nesly zejména dvě skupiny: mladá generace, která dospívala po roce 1989 a její velká část se dramaticky lišila a dodnes liší od starších generací, a neaktivnější typ životního stylu: "manažeři změny", ti, kteří se dokázali výrazně prosadit svou prací a výkonem.⁴⁵

3.3. Školství za socialismu

Školy a školství jsou nezbytnou součástí společnosti. Škola tak stejně jako další státní instituce (např. zdravotnická zařízení nebo úřady) nestojí mimo společenské dění a její dějiny by se tak neměly oddělovat od dějin celé společnosti. Školy dokonce, alespoň podle mého názoru, stojí uprostřed dění, protože vzdělávají a formují mladou generaci, která se v dalších letech může významně podílet na utváření společnosti a formování státu. Podobně se ve své knize vyjadřuje Dana Moore ke změně, kterou mělo školství projít po revoluci 1989. „Pokud přijmeme východisko, že školy jsou klíčové pro budování občanské společnosti, a tedy i pro transformaci celé společnosti, otevírá se před námi velmi napínavé divadelní představení. Před rokem 1989 byly alespoň podle oficiálních dokumentů právě školy místem, které měly vyprodukovat ideálního socialistického občana. A najednou se mají stát místem, jež bude vytvářet vzorce, jejichž nápodobou se děti naučí spoluvytvářet svobodnou společnost. Zde narážíme na řadu možných překážek a otazníků. Co se v takové situaci děje s přesvědčením učitelů? Jak se

⁴⁵ HAVELKA, Josef. *Proměny české společnosti v čase*. In: *Hospodářské noviny*, 2005. [online]. Dostupné na: http://ihned.cz/c3-17233570-000000_d-17233570-000000_d-17233570-promeny-ceske-spolecnostiv-case

mění a proč, jak vnímají tyto změny a jak mění své chování, definování sebe sama jako učitelů a své role ve společnosti?“⁴⁶

Před rokem 1989 bylo školství stejně jako všechny ostatní státní instituce zcela pod kontrolou komunistického režimu. Lidé v nejvyšších funkcích, jako ředitelé a zástupci škol, museli být členy komunistické strany. Školství a vzdělávání podléhalo přísnému řádu, který zajišťovaly povinné učební osnovy. Učitelé se museli podřizovat tlakům režimu a ideologie. Na školách probíhala povinná školení straníků i nestraníků v řadách pedagogických sborů. Povinné inspekce dohlížely na řádný chod školy a bděly nad tím, zda učitelé dostatečně zdůrazňují roli komunistické strany a její úspěchy. „Škola pokračovala v tradici biflování a drilování, zcela eliminovala diskusi a vlastní tvořivost se považovala za problém. Nová éra [komunistický režim] však přinesla především: nesvobodu projevu, trestání za jiný názor, nesvobodu názoru, nemožnost dialogu i v nenázorových, neideologických rovinách, existenci jen jedné pravdy, nahrazení výuky směsí poznatků a výchovy, nahrazení spontaneity a dobrovolnosti drilem a disciplínou...“⁴⁷

Středoškolská soustava byla v roce 1989 tvořena 4 typy škol: středními odbornými učitelišti, gymnázii, středními odbornými školami a konzervatořemi. Socialistické školství upřednostňovalo učně na středních odborných učitelištích. Jejich zvýhodnění souviselo s celkovým charakterem hospodářství, které bylo zaměřeno na těžký průmysl. Naopak všeobecné vzdělání bylo v tomto období potlačováno. Socialistické gymnázium bylo definováno jako „střední všeobecně vzdělávací polytechnická škola socialistického charakteru podílející se na zabezpečování všestranného harmonického rozvoje dospívající mládeže.“⁴⁸

⁴⁶ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 18. ISBN: 978-80-246-2298-9

⁴⁷ KABÁT, Jindřich. *Psychologie komunismu*. Praha: Práh, 2011, s. 259. ISBN: 978-80-7252-347-4

⁴⁸ MŠ ČSR. *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy: Dílčí projekty*. Praha: SPN, 1976, s. 34.

Řízení školství bylo plně centralizované. V 80. letech muselo 65% žáků projít výcvikem pro dělnické profese a jen 15% žáků bylo umožněno všeobecné vzdělání.⁴⁹ Všechny zákony vydané během let 1948-1989 obsahovaly úvodní ustanovení, která definovala nutnost vzdělání a výchovy jedince pro potřeby socialistické společnosti. Vzdělání nebylo chápáno jako podmínka pro rozvoj společnosti, ale bylo navázáno na potřeby hospodářství. „Z plánů resortů byly odvozovány striktně stanovené, oborově členěné kvóty pro přijímání na střední a vysoké školy. Na rozdíl od plánování jiných výrobních činitelů požadovaly resorty spíše skromnější počty absolventů středních a vysokých škol z obavy, aby je mohly umístit.“⁵⁰

Ve škole se ve značné míře projevovala tendence ideologizovat. Pro postup na střední a hlavně vysoké školy nebylo důležité pouze to, jak je člověk chytrý a kolik má dovedností, ale záleželo i (v mnoha případech především) na tom, jaké postavení ve společnosti zaujímají rodiče žáka. Výborný kádrový profil znamenal snazší přístup ke studiu. Naopak děti z rodin, které komunistický režim veřejně nepodporovaly, často své místo na vysoké škole vůbec nedostaly. „V „socialistickém“ Československu, ve školství zjevněji, se uplatňovaly nedemokratické praktiky selekce v přístupu k vyššímu vzdělání. (...) V 70. a 80. letech byla dostupnost vyššího vzdělání opět přísně limitována, tentokrát jinými kritérii než v 50. letech. Na rozdíl od 50. let, kdy při selekci uchazečů bylo rozhodující „třídní kritérium“. V 70. letech byl výběr na střední a vysoké školy podmíněn politickým postavením rodičů. Děti rodičů zbavených členství ve vládnoucí straně nebo i nestraníků, kteří neprošli prověřovacím sítem, měly být bez ohledu na prospěch a na kvóty přijímaných z výběru vyřazovány. Toto kritérium se postupně poněkud zmírňovalo, ovšem skrytě se sledovalo a do jisté míry uplatňovalo ještě koncem 80. let.⁵¹ I přesto však mělo vzdělání v komunistickém Československu své pevné místo.

⁴⁹ KOTÁSEK, Jiří. *Struktura a organizace sekundárního školství ve střední a východní Evropě. Reformy školství ve střední a východní Evropě: Průběh a výsledek.* Praha: ÚIV 1996, s. 52.

⁵⁰ PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992.* 2.díl. Praha: Doplněk, 2009, s. 929. ISBN: 978-80-7239-228-5

⁵¹ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání-k dějinám české společnosti 1969-1993.* Praha: Academia, 2012, s. 235-6. ISBN: 978-80-200-2043-7

“V Československu mělo vzdělání navzdory nižšímu materiálnímu ocenění, nedůvěře k inteligenci a permanentním čistkám tradičně vysokou prestiž.”⁵²

3.4. Změny v porevolučním školství

Události tzv. sametové revoluce v roce 1989 znamenaly transformaci ve všech oblastech života československé společnosti. Slovo transformace ve své knize *Civilization Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies* P. Sztompka definoval jako „změnu celé společnosti, nikoli dílčí změnu uvnitř stávající společnosti“.⁵³ S rokem 1989 tak přišlo období překotných hospodářských, sociálních a kulturních změn, které zasáhly všechny sféry života společnosti. „Před zahájením transformace nepředstavovalo vzdělání významnou ekonomickou ani politickou hodnotu, bylo na něj pohlíženo především jako na kulturní kapitál.“⁵⁴

Základním problémem postkomunistického školství byla jeho podřízenost státu. Po listopadu 1989 se školství vyznačovalo především úsilím o zrušení prvků komunistického vzdělávání. Občanská kultura byla v době těsně po revoluci 1989 negativně ovlivněna tím, že v průběhu vlády komunistické strany bylo ve státě rezignováno na povinnost spoluutvářet školu všemi, kdo v ní působí. „V důsledku vynucení a posléze jako samozřejmost přijaté podrobenosti vyšší moci (politické, státní) jsme přivykli tu plaše, tu rozčileně vzdát se aktivní spoluzodpovědnosti za školu a osud žáků (studentů) v ní. (...) Tento postoj, který není lehké překonat, je vážnou brzdou veškerého vývoje školy, školství a pedagogiky. Je totiž krajně nepříznivý pro vznikání iniciativ, hnutí a proudů, v nichž se nejen tříbí pedagogické myšlení, ale také realizují nové koncepce a ověřují v konkrétních podmínkách, nové metody práce.“⁵⁵

⁵² Tamtéž, str. 240.

⁵³ SZTOMPKA, Piotr. *Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies*. In: Zeitschrift für Soziologie 2003, str. 27

⁵⁴ WALTEROVÁ Eliška. *Transformace vzdělávacích systémů zemí Visegrádské skupiny: Srovnávací analýza*. GREGER David. Praha: Orbis Schola, 2006. Str. 16

⁵⁵ HELUS, Zdeněk, *Od pedagogické uniformity k pedagogické pluralitě*. In: Pedagogika, Časopis pro vědy o vzdělání a výchově, Ročník XLIII, 1993, č. 3, s. 227-233. Dostupné online: <http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=3457&lang=cs>.

Federální shromáždění přijalo v roce 1990 novelu školského zákona č. 564/1990 . V obecné rovině byla zásadní změnou hodnotová orientace školství, která spočívala ve vzdělávání ve smyslu demokracie, humanity a vědeckého poznání. Pro porevoluční vývoj v oblasti školství byly charakteristické kroky, které postavily školství na demokratických zásadách, odstranily ideologický rozměr komunistického školství a uvolnily míru jeho řízení státem. Nově je v demokratickém Československu, následně České republice, školský systém, který je řízen státem, ale současně je „veřejnou institucí, a musí se proto řídit zásadami veřejného práva. V právních státech je tak znesnadněna možnost ovlivňovat školství zásady motivovanými ryze partikulárními, osobními či skupinovými, politickými či náboženskými zájmy.“⁵⁶

Přijatá novela neobsahovala dlouhodobou koncepci vzdělávání, avšak s ohledem na rychlost jejího přijetí to ani nebylo možné. „Podle novely školského zákona č. 171/1990 Sb. se zvýšila pravomoc ředitelů základních a středních škol a byly schváleny některé úpravy vzdělávací soustavy. (...) Na základních a středních školách byl otevřen prostor pro vytváření soukromých a církevních škol. (...) Ve školství se po roce 1989 projevila řada problémů v oblasti jeho financování. Ani po přechodu a financování škol podle počtu žáků se situace nezlepšila. Napjatý rozpočet resortu umožnil jen pomalý růst platů učitelů, které zůstávaly o několik procent nižší než průměrné mzdy v národním hospodářství.“⁵⁷

Po událostech roku 1989 se výrazně proměnila i struktura školství. V předchozí části zmiňovaná povinná kritéria, která museli tehdejší studenti pro přístup k vyššímu vzdělání splňovat, ze společnosti úplně nevymizela, v 90. letech se však zásadně proměnila. „Po odstranění dřívějších nerovností po roce 1989 se ve školském systému prohloubila nová selekce. Počínaje mateřskými školami existují drahé soukromé školy, které poskytují dětem lepší prostředí, mimo jiné i základy cizích jazyků. Za jednu z příčin se považuje znovuzřízení víceletých gymnázií po roce 1989, na něž se selekce provádí od

⁵⁶ KALOUS, Jaroslav. *Školská politika v České republice po roce 1989*. In: *Pedagogika, Časopis pro vědy o vzdělání a výchově*, Ročník XLII, 1993, č.3, s. 235-239. Dostupné online: <http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=3460&lang=cs>.

⁵⁷ PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2.díl. Praha: Doplněk, 2009, s. 990. ISBN: 978-80-7239-228-5

jedenácti let věku dětí. Z nich se staly elitní školy pro privilegované, zatímco na druhém stupni základních škol zůstali ti, kteří mají nepatrnou šanci postoupit na vysokou školu.“⁵⁸

V roce 2004 byl přijat školský zákon, který zavedl systém více úrovní tvorby vzdělávacích programů. V rámci státu jsou zpracovávány rámcové vzdělávací programy (RVP) pro jednotlivé vzdělávací obory. RVP konkretizují obecné cíle vzdělávání, vymezují věcně oblasti vzdělávání a jejich obsahy a stanovují rámce a pravidla pro tvorbu školních vzdělávacích programů (ŠVP), včetně učebních plánů. Na jejich základě si tedy jednotlivé školy vytvářejí školní vzdělávací programy.

V obecné rovině tak školství za posledních 25 let od revoluce prošlo mnoha změnami. Některé byly úspěšné, některé méně, ale úloha školství ve společnosti se ve své podstatě nezměnila. Základním úkolem škol je stále vychovávat mladou generaci a snažit se připravit ji na budoucí život, částečně na budoucí povolání. Co se však proměnilo zásadně je přístup státu, pedagogů, ale i studentů a jejich rodičů ke vzdělání. V dnešní době nejsou děti vystavovány žádné ideologii, je v podstatě na samotných učitelích, jak žáky svůj předmět naučí, nemusí se řídit žádnými osnovami. Dalo by se tak říct, že ve školství, jako ostatně v celé společnosti, došlo k velikému uvolnění a svobodě. V další části práce, při analýze a interpretaci rozhovorů se zaměřím i na otázku, jestli si učitelé zkoumaného gymnázia myslí, že tato svoboda a uvolnění jsou pozitivními změnami nebo jestli s sebou přináší určitá rizika.

⁵⁸ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání-k dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012, s. 246. ISBN: 978-80-200-2043-7

4 ŽIVOT NA JEDNOM PRAŽSKÉM GYMNAZIU

Vyprávění učitelů probíhalo chronologicky. Tak budu postupovat i v této části práce. Představím životy osmi učitelů postupně od jejich mládí a vyprávění o tom, proč se rozhodli stát se učiteli, přes jejich studium na vysoké škole, první roky v učitelské profesi a postupně se dostanu až po vzpomínky na revoluční rok 1989 a jeho průběh na zkoumaném gymnáziu. V konečné části se zaměřím na to, jak narátoři a narátorka (dále jen narátoři) hodnotí školství dnes, 26 let po revoluci a na změny, které s sebou podle nich revoluce přinesla. Jde mi především o reflexi zkušeností a postojů samotných narátorů. Nebudu se proto snažit o hloubkový rozbor školského systému ani o analýzu školských zákonů. Fakta o životě a školství před a po revoluci 1989, která jsem nastínila v historickém kontextu, uvedu na konkrétních případech, situacích, a životech narátorů.

Většina narátorů nastoupila na školu v 80. letech.⁵⁹ Proto se o některých událostech, které probíhaly ve školství v dřívějších letech, zmíním pouze okrajově. Záznamy o nich totiž mám většinou jen od jednoho z narátorů a situaci je tak těžké porovnávat. V mnoha bodech se výpovědi učitelů shodovaly, ty budu tedy v textu klást za sebe a do kontrastu k nim se budu snažit hledat výpovědi, které se nějakým způsobem odlišují.

V této části práce se také budu snažit nalézt ve výpovědích učitelů odpovědi na své výzkumné otázky. Ty posléze, jak jsem již zmínila v úvodu, v závěru práce shrnu a srovnám se závěry, k nimž ve své knize došla (již zmiňovaná) D. Moree.

4.1. A tak jsem se stal učitelem...

Již od dětství člověk přemýšlí, čím by chtěl jednou v životě být a čemu se věnovat. Představy se v průběhu života proměňují, člověk je ovlivněn mnoha faktory, jako například povoláním a sny rodičů, přístupem rodiny ke škole a vzdělání, nadáním nebo financemi. Každý člověk pak dospěje ve svém životě do fáze, kdy se již opravdu musí rozhodnout, co dál. Většinou je tímto zásadním přelomem v životě jedince

⁵⁹ Viz příloha Tabulka 1: Základní informace o narátorech.

dokončení střední školy a rozhodování, zdali jít či nejít na vysokou školu. V dnešní době mají mladí lidé nespočet možností, kam jít studovat. V mnoha případech ani není složité se na vysokou školu dostat, na mnoha soukromých vysokých školách je přijímací zkouška pouhou formalitou, někam se člověk dokonce dostane i bez ní.

Jaká však byla cesta k učitelskému povolání, kterou prošli vybraní narátoři? Jaký vztah měli ke škole v dětství? Odvíjela se jejich volba vysoké školy a budoucího povolání od požadavků rodičů? Byly i za jejich mladých let možnosti vstupu na vysokou školu široké? Jaké pak bylo studium na vysoké škole? A jakou roli v tom všem hrál komunistický režim?

Má první otázka směřovala na vztah narátorů ke škole. Od většiny jsem dostala neutrální odpověď. Myslím, že v přístupu dětí ke škole se nic zásadního od dob dětství narátorů nezměnilo. Všichni narátoři přistupovali v dětství ke škole stejně, jako děti v dnešní době. Brali ji jako povinnou součást života a nespojovali s ní silné pocity.

Velmi často se mi tak dostalo následující odpovědi. „*Já myslím, že jsem měl vztah [ke škole] jako všichni moji vrstevníci... prostě do školy jsme chodili, samozřejmě znali jsme i lepší zábavu, než chodit do školy, ale považovali jsme to za samozřejmost, protože já i moji kamarádi jsme pocházeli z rodin, kde byli vysokoškolsky vzdělaní rodiče, tak jsme považovali za samozřejmost střední a pak i vysokou školu. Takže nechodil jsem sem [gymnázium] s láskou a radostí, ale chodil jsem sem, protože jsem věděl, že je to potřeba.*“⁶⁰

Avšak setkala jsem se i s výjimkou. Paní Marie Králová měla ke škole vždy velmi kladný vztah, její volba budoucího povolání tak byla již od dětství víceméně jasná. Z jejího vyprávění je jasně zřetelné jisté ovlivnění výběru budoucího povolání životní kariérou jednoho z rodičů. „*Zní to asi hodně bizarně, ale ke škole jsem měla vztah velmi pozitivní, protože moje máma byla učitelka a opravdu moc hezky mluvila o svých studentech...oni to vlastně byli učni. A strašně brzo jsem se nasměřovala k učitelství, ke své životní profesi. Takže vím, že jsem měla takové úchylné nedělní zábavy, jakože jsem*

⁶⁰ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobece zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*mámě opravovala slohové práce [smích], protože ti učni psali takové jako jednoduché výtvary, tak jsem to známkovala, měla vtipné komentáře a říkala jsem si jo, tak jo, tohle bude ono. Fakt jsem neměla žádné velké dilema, když jsem po maturitě vybírala školu.*⁶¹

Až na výjimku v osobě paní Králové jsem se však nesetkala s tím, že by narátoři již od mládí věděli a plánovali, že se stanou učiteli. Podle mého názoru tato skutečnost souvisí i s genderovým zastoupením ve zkoumané skupině narátorů. Z celkových osmi narátorů je ve skupině sedm mužů a jedna žena. Pokud zde hovořím o různých cestách a motivacích narátorů k budoucímu učitelskému povolání, dalo by se říct, že dívky a chlapci mají v dětství a mládí jiné zájmy a koníčky. Dívky si tak častěji v dětství hrají na paní učitelky nebo paní doktorky a hrou si tak budují vztah ke svému eventuálnímu budoucímu povolání. Takto by se podle mého názoru dalo vysvětlit i vyprávění paní Králové. Chlapci, na druhou stranu, mají v dětství spíše aktivní koníčky, věnují se často sportu a o budoucím povolání podle mého názoru přemýšlí až mnohem později než děvčata, což se projevuje i v tomto výzkumu. Většinou tak volba povolání u zbytku narátorů (muži) vyplynula ze situace. Někomu režim nepovolil studium jím vybraného oboru, jako například panu Miroslavu Bohatovi, který se z politických důvodů nedostal na lékařskou fakultu.⁶²

Několik narátorů se rozhodlo pro studium na Fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy kvůli možnosti věnovat se svému oblíbenému sportu a učitelství pak vyplynulo během studia. Pan Zelenka si podal přihlášku na vysokou školu z donucení rodičů.⁶³ A jedním z důvodů, proč se ke studiu na vysoké škole nakonec rozhodl pan Šťastný, byla možnost vyhnout se dvouleté základní vojenské službě.⁶⁴ Výběr učitelského povolání byl tak ve většině případů spíše náhodný, než od mládí plánovaný. S odstupem času však dnes žádný z narátorů své volby povolání nelituje.

⁶¹ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁶² Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁶³ Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁶⁴ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

První setkání s komunistickou ideologií čekalo na narátory již během přijímacích zkoušek na vysokou školu. Jak jsem již zmínila, pan Bohata se z politických důvodů nedostal na svou zvolenou vysokou školu vůbec a musel se rozhodnout pro jiný obor. Celkově záleželo na tom, z jaké rodiny člověk pochází, jak vřele jsou rodiče nakloněni komunistickému režimu nebo spíše, jak otevřeně ho kritizují. V rámci přijímací zkoušky se budoucí studenti museli vypořádat i s otázkami souvisejícími s jejich postojem a postojem jejich rodiny ke komunistickému režimu. *„Byl takzvaný společensko-politický přehled, kdy se nás vyptávali na politickou situaci a na komentování politické situace ve světě a samozřejmě, že jsme museli být velice obezřetní, jak odpovídat na otázky. Bylo to jedno z kritérií, byla to rovnocenná známka, prostě nejenom, jak jsem uměl anglicky, ale jaký mám politický přehled. Další body, které byly přidělovány, byly za dělnický původ, což já sem neměl, protože moji rodiče byli oba dva lékaři, takže inteligence. Tak za to sem neměl body navíc. A měl jsem body naopak minusové za to, jak se můj tatínek choval v roce 1968, protože nesouhlasil s okupací sovětských vojsk, se vstupem sovětských vojsk do Československa v roce šedesát osm. Tak za to jsem měl také minusové body.“*⁶⁵

Obdobnou zkušenost být z druhé strany má pan Šedivý. Tento příklad zřetelně dokazuje, jak moc záleželo na tom, jak se rodina budoucího studenta stavěla ke komunistickému režimu. *„Měl jsem na tehdejší dobu celkem správný kádrový profil. Rodiče byli dělníci, takže jsem neměl problém, ale zároveň musím říct, že jsem si všechno musel plně zasloužit a necítím, že bych měl někde nějakou výhodu díky politickému systému, že by mě někdo zvýhodňoval nebo něco podobného. Protože někdy se člověk tady setkává s tím, že byla situace, kdy to dostávaly dělnické děti zadarmo, ale já si nemyslím, že bych někde z toho profitoval.“*⁶⁶

Zde se poprvé ukazuje specifikum vyprávění pana Šedivého, se kterým jsem se v průběhu rozhovoru setkala několikrát. Ve chvíli, kdy mi odpověděl na otázku, okamžitě

⁶⁵ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁶⁶ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

připojil vysvětlení tehdejší situace na svou obranu, aby nedošlo k tomu, že by si někdo vytvořil z jeho chování nesprávné závěry. Přiznal tedy, že díky „správnému kádrovému profilu“ svých rodičů neměl problém dostat se na vysokou školu, vzápětí ovšem připojil, že si rozhodně nemyslí, že by měl jinak situaci a studium ulehčované. A to mě vede k otázce, bylo to tak doopravdy? Podle mého názoru je tato vehementní obrana proti myšlence, že by měl díky příslušnosti svých rodičů ke komunistické straně nějaké výhody, spíše potvrzením, že nejspíše měl nebo když ne on, tak alespoň zvýhodňování studentů ze „správných“ rodin existovalo. Pan Šedivý má podle mého názoru strach, že by ho za to dnešní společnost mohla soudit a proto se dopředu, bez toho aniž by byly nějaké soudy vysloveny, brání a ospravedlňuje.

Možnost dostat se na vysokou školu v dobách normalizace ovšem byla z dnešního pohledu omezená nejen z politických důvodů. *„Bylo vůbec těžší se na ty školy dostat. Vysokých škol nebylo tolik, člověk mohl dát jednu přihlášku, a když se nedostal, tak pánům hrozila dva roky vojna, takže buď se dostal nebo šel na dva roky na vojnu, takže záleželo na výběru školy, aby se někam dostal. Nestávalo se, že by se na vysokou školu dostávalo 100% jako je teďka. Těch vysokoškoláků, nevím procentuálně, já myslím, že to bylo okolo 10-15% v ročníku, co studovali vysokou školu, ne těch bambilon procent, jako studuje dneska. Obecně bylo těžší se dostat na gympl. Těch škol bylo míň, děcek, které se hlásily na gympl bylo víc a v Praze, pro srovnání, když já jsem začínal studovat někdy v 70. letech, byla polovina gymplů než je teď. Vysoké školy nebyly žádné soukromé, byly jenom státní. Takže doopravdy, člověk si musel vybrat školu a věřit, že se tam dostane.“⁶⁷*

I přesto, že logickým krokem při výběru fakulty v závislosti na budoucím povolání by bylo zvolení pedagogické fakulty, ani jeden z narátorů na ní nestudoval. Pedagogické fakulty v období po druhé světové válce neměly v Československu pověst kvalitního vzdělávacího zařízení. V knize *Učitelství: Zprávy ústavu pro učitelství na Univerzitě Karlově* hodnotí pedagogické fakulty jako „bez koncepce, bez struktury, bez

⁶⁷ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

podkladů.“⁶⁸ Není tak divu, že si studenti vybírali studium na jiných fakultách. Velmi oblíbené budoucími středoškolskými profesory byly především fakulta filozofická, přírodovědecká, matematickofyzikální a fakulta tělovýchovy a sportu.⁶⁹ Tento fakt se projevuje i ve zkoumané skupině narátorů, jak naznačuje následující tabulka.

Karel Šedivý	Matematickofyzikální fakulta
Marie Králová	Filosofická fakulta
Miroslav Bohata	Fakulta tělovýchovy a sportu
Jan Šťastný	Matematickofyzikální fakulta
Kryštof Zelenka	Nástavba – obor výpočetní technika, později Matematickofyzikální fakulta
Petr Horáček	Fakulta tělovýchovy a sportu
Jakub Procházka	Fakulta tělovýchovy a sportu
Tomáš Novák	Fakulta tělovýchovy a sportu

Co se týká samotného studia, v jeho průběhu se s komunistickou ideologií studenti setkávali na denním pořádku, především při studiu povinných předmětů, které museli všichni splnit a které s ideologií úzce souvisely, výslovně potom předmět marxismus-leninismus.⁷⁰

Pan Bohata v této souvislosti vzpomíná: „*Na vysoké škole to studium bylo pěkné, akorát jsme všichni nenáviděli, že celá jedna třetina studia byla věnovaná politickým předmětům. To jsme všichni samozřejmě věděli, že to je nesmysl... Angličani na to mají slovíčko „bullshit“. Ale bohužel, režim byl takový, že jsme to všichni museli dělat a dokonce jsme z toho všichni museli udělat i státnice. Takže já mám státnice*

⁶⁸ KOTÁSEK, Jiří. *Učitelské vzdělání: Zprávy ústavu pro učitelské vzdělání na Univerzitě Karlově*. Č. 9. Praha: Ústav pro učitelské vzdělání na UK, 1967, str. 11

⁶⁹ KOTÁSEK, Jiří. *Učitelské vzdělání: Zprávy ústavu pro učitelské vzdělání na Univerzitě Karlově*. Č. 9. Praha: Ústav pro učitelské vzdělání na UK, 1967, str. 54

⁷⁰ KOLÁŘ, Zdeněk. *Formování socialistického učitele*. FRÝBOROVÁ, Marie. Praha 1985, str. 54

*z marxisticko-leninské filosofie a z vědeckého komunismu, což z dnešního pohledu je naprostá hrůza, ale bohužel to takhle bylo.*⁷¹

Pan Šedivý, na rozdíl od pana Bohaty, který studoval na začátku 80. let, studoval v 60. letech a ve své výpovědi reflektuje působení komunistické ideologie během studia takto. *„Pracovali jsme ve svazu mládeže tenkrát, ale nemuseli jsme, byla řada lidí, kteří ve svazu nebyli. Ale to byla otázka, jestli se chtěl člověk nějak angažovat nebo ne a angažoval se člověk z přesvědčení, že tak nějak to dělá celkově pro budoucnost společnosti, frázovitě řečeno. Samozřejmě tím, že jsem to musel studovat, že jsem z toho musel dělat zkoušky, tak v tom lze říct, že jsem do toho byl tlačěn, v tomhle smyslu ano.*⁷²

Celkově lze říci, že vzpomínky narátorů týkající se zapojení komunistické ideologie do studia se proměňují v závislosti na letech, v nichž narátoři studovali. Situace v „uvolněnějších“ 60. letech byla odlišná od situace na přelomu let 70. a 80., v době tzv. normalizace.

Pan Horáček studoval na konci 60. let a v souvislosti s komunistickým režimem se nijak zásadně omezovaný necítil. *„Byli jsme mladý, bylo nám 18, 20 a bylo to období takového toho doopravdy politického uvolnění mezi tím pětadesátým a osmašedesátým rokem, takže tenkrát to bylo jako prima, politika nás, nechci říct nezajímala, ale v té době nijak neomezovala. Takže jsme jezdili, to se dalo jezdit i do západní Evropy, což pár let před tím nebylo vůbec možné, takže jsem se i s tím sportem dostal na západ, byl jsem na nějakém tzv. budovatelském táboře v Anglii, prostě ta doba byla relativně dobrá z tohoto hlediska... Studovali jsem na té vysoké Marxismus a nebo Dějiny mezinárodně-dělnického hnutí, no ale přiznám se, že v té době už to byla spíš jako taková legrace a konkrétně teda vím, že po osmašedesátém, po okupaci nějak, jsme měli mít zrovna zkoušku z těchto dějin a to jsme dostali úplně zadarmo, bez ničeho, protože ta*

⁷¹ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁷² Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

ideologie tenkrát nebyla tak jako přitažená, to se pak přitáhlo později, ale to už jsem byl mimo...“⁷³

Do kontrastu k vyprávění pana Horáčka lze postavit vyprávění paní Králové, která studovala na začátku let osmdesátých, tzn. zhruba o 15 let později, na studium má opačné vzpomínky a v jejím vyprávění se ukazuje přesně to, co pan Horáček popisuje jako „přitažení ideologie“. Z jejího vyprávění o studentských letech také vyplývá, podle mého názoru, jedna důležitá skutečnost a specifikum studia v komunistickém Československu v 80. letech. A sice, jakmile člověk nějakým způsobem vybočil z řady a zapojil se do činnosti nebo studoval obor, který přišel režimu podezřelý (paní K. studovala anglistiku⁷⁴), mohl se mu život značně zkomplikovat. *„Bylo to docela poznamenané tím, že anglistika byla takový nebezpečný obor, protože já jsem studovala někdy v letech 77-82 a tehdy se u nás předpokládalo, tím že jsme jazykově vybavení, že můžeme mít i nějaké nežádoucí kontakty a opravdu se mi několikrát stalo, že fakulta uspořádala nějakou přednášku nebo setkání, třeba s Williamem Saroyanem, tehdy to byl velmi populární autor, a vzápětí jsme se ocitli v Bartolomějské. Já jsem tam byla z toho důvodu, že on chtěl psané dotazy, takže tam zřejmě byl nějaký informátor na té besedě, takže označil lidi a policie se domnívala, že jsem tam podsunula nějakou adresu konspirační schůzky, nebo něco takového. A tohle se opakovalo dost krát. Takže jsme pak začali být docela opatrní s kým kde mluvíme. Bydlela jsem na koleji, kde už pak bylo úplně jasné, že jsou tam lidi, kteří udávají, takže ono to opravdu nic radostného nebylo. A přitom ten reálný kontakt s vnějším světem byl tak strašně malý, protože až někdy ve čtvrtáku mě učil rodilý mluvčí, do té doby to byli všechno čeští kantoři. Tak si myslím, že to byla bujná fantazie toho policejního aparátu o tom, kolik tady bylo možností.“⁷⁵*

Pan Zelenka na svá studentská léta a projevy komunistického režimu během studia vzpomíná takto. *„Já si myslím, že to tam bylo ideologické, ale tak jako dobře, nestěžuju si. Taky tam byla nějaká SSM a tak, já jsem se toho tenkrát moc neúčastnil,*

⁷³ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesný výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁷⁴ Viz příloha Tabulka 1: Základní informace o narátorech.

⁷⁵ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

protože jsem hrál tenis a tam jsme měli v oddíle nějakou tu základní organizaci SSM, nijak jsem tam nevstoupil a uznali mi to jako, že jsem členem... A potom někdy v druhém nebo třetím ročníku se ten tenis zrušil a já jsem musel přestoupit, protože jako nebýt, to bylo blbé. Takže jsem přestoupil a oni mi pak řekli, že můžu, ale že musím dělat místopředsedu, tak to jsem nechtěl dělat. Ale bylo to dobré, vím, že když nás pak několik z kruhu vybírali a ptali se, jestli nechceme vstoupit do strany, tak to bylo takovou formou, že se to dalo odmítnout. Takže ta paní, která to měla na starosti, když třeba se mnou jednala, tak mě ubezpečila, že když to odmítnu, že se vůbec nic nestane a tak, takže jsem si troufnul to odmítnout...⁷⁶ Z vyprávění pana Zelenky je patrné, že dle jeho názoru ideologie na této fakultě určitou roli hrála, povinností s ní spojeným se však dalo nějakým způsobem vyhnout.

Naopak paní Králová získala během studia na filosofické fakultě zcela odlišné zkušenosti. *„Všichni jsme byli z nějakého praktického důvodu v SSM, protože to byl vlastně způsob, jak třeba trochu pocestovat, protože když jsem jela do Británie, tak kdybych nedostala razítka od fakultní organizace, svazu, tak nedostanu výjezdní doložku. Takže to politikum bylo velké, byly opravdu velké tlaky, aby lidi vstupovali do strany, protože strana potřebovala novou krev. Nebo mě hrozně nutil vedoucí diplomky, což byl shodou okolností člověk, který měl v té době nějaký lehký politický škrálop, ať udělám nějakou angažovanou diplomku [smích], takže jsem si vybrala takový politický jižanský román, kde bylo nastavené zrcadlo té strašné Americe a politické korupci. Takže to jsem mu zase kádrový profil na fakultě vylepšila [smích] a vím, že třeba tehdy mi nabízel, ať na té fakultě zůstanu, jako na postu asistenta a připadalo mi právě, že by tam těch tlaků bylo opravdu hodně, protože všechny ty západní jazyky, to byla taková mnoho sledovaná linka.“⁷⁷*

Souhrnně lze říci, že s ideologií se během studia na vysoké škole nějakým způsobem setkali všichni narátoři. Liší se však míra, s níž působení ideologie pocítili „na

⁷⁶ Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁷⁷ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

vlastní kůži“. Z vyprávění jsem vyzorovala, že míra působení ideologie a s tím spojené vzpomínky narátorů se liší jak v závislosti na letech, v nichž narátoři studovali, tak v závislosti na konkrétní fakultě. Celkově bych však přístup narátorů ke komunistické ideologii hodnotila jako neutrální. Brali ji jako povinnou součást, ať už v rámci povinných zkoušek, jako byla zkouška z marxismu-leninismu, nebo při působení v Socialistickém svazu mládeže. „Velká část manifestovaných postojů pronikla do života lidí ve formě automatismů, aniž by představovaly vnitřní konflikt se svědomím, protože prostě nebylo možné je nepřijmout.“⁷⁸ Z vyprávění jsem však neměla pocit, že by narátoři na svá studijní léta vzpomínali ve špatném nebo s určitým pocitem strachu. Právě naopak.

V těchto několika odstavcích jsem se zaměřila na úskalí, která narátorům ve spojení s komunistickým režimem během studia hrozila. Tyto zážitky a vzpomínky mi přišly podstatné, jelikož odráží celkovou společenskou atmosféru v období tzv. normalizace. Většinou jsem však na otázku „Jak vzpomínáte na svá studentská léta?“ dostávala velmi kladnou odpověď.

Sám narátor během rozhovoru „podrobuje své vzpomínky analýze a interpretaci, neboť dílem spontánně, dílem záměrně „tvorí“ svůj příběh na pozadí doby“.⁷⁹ V tomto případě je tedy možné, že si narátoři s odstupem času během své vlastní interpretace vzpomínky na studentská léta zpětně idealizovali. Došlo tak k tomu, že na svá studentská léta vzpomínají jako na „nejhezčí roky života“ a z vyprávění je patrný „generační prožitek“⁸⁰. Nadšení ze studií tak může být během dnešního vyprávění narátorů umocněné jejich tehdejším věkem a pocitem, že měli celý život před sebou, tedy celkovou mladistvou euforií ze života. „*Nejhezčí roky mého života... nejvíc peněz relativně, já jsem měl staršího bratra, ten dělal v nějakém podniku, potřebovali tam nějakého brigádníka, takže od prváku 81 jsem tam byl zaměstnaný na poloviční úvazek, kreslil jsem tam nějaké čáry a kolečka, nějaké síťové grafy, měl jsem za to čistého tehdy 900-1000,- Kč, nějaké kapesné 200,- Kč od rodičů, občas něco na brigádách, měl jsem*

⁷⁸ KABÁT, Jindřich. *Psychologie komunismu*. Praha: Práh, 2011, s. 74. ISBN: 978-80-7252-347-4

⁷⁹ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 187. ISBN: 978-80-246-2931-5

⁸⁰ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. MÜCKE, Pavel. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015, s. 187. ISBN: 978-80-246-2931-5

takový příjem, že jsem to nestačil utratit. Takže naprosto úžasné, příjemná parta, vzpomínám na to nejlépe jak můžu. Různé akce se pořádaly, které se už teď nepořádají na těch vysokých školách a to tam asi chybí, no. Různé hory, v létě, v zimě, mejdany, to byla krása, hospody každý den...“⁸¹

Podle mého názoru je ovšem pohled pana Šťastného na současnou atmosféru na vysokých školách nesprávný. Jelikož sama studuji, dokonce na dvou fakultách, dokáži s určitostí říct, že i dnes se na vysokých školách pořádají sportovní kurzy, večírky a speciální akce, které prohlubují vztahy jak mezi studenty, tak i mezi studenty a vedením školy a mají na atmosféru vysokých škol pozitivní vliv. Tato charakteristika studentského života se rozhodně za ty roky ze školství nevytratila.

4.2. Život učitele před listopadem 1989

„Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“⁸² Uplatňování vedoucí úlohy ve společnosti se stalo základem politiky a každodenní činnosti komunistické strany. Dařilo se jí tak prostřednictvím systému stranických organizací jak na ústřední, tak na krajské, okresní, místní či podnikové úrovni. Očekávalo se tak, že všichni členové a kandidáti KSČ na pracovištích budou poslušně a precizně uskutečňovat politiku strany. Vedoucí úloha komunistické strany tak musela být pochopitelně uplatňována i ve školství.

Co je třeba si v tuto chvíli uvědomit a na co bychom neměli při interpretaci vyprávění narátorů o životě v komunistickém Československu zapomenout, je vlastní postoj každého z narátorů ke komunistickému režimu. Z celkového počtu osmi narátorů byl členem komunistické strany pouze jeden z nich, pan Šedivý.⁸³ To ovšem neznamená, že by zbývající narátoři automaticky byli součástí opozice. Ve skupině se objevují tací,

⁸¹ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁸² Ústavní zákon č. 100, ze dne 11. 7. 1960. Ústava Československé socialistické republiky. In: Sběrka zákonů Československé socialistické republiky, 1960, částka 40, s. 289-309.

⁸³ Viz příloha Tabulka 1: Základní informace narátorech.

kteří o životě v komunistickém režimu vyprávějí víceméně neutrálně. Byl to jednoduše jejich život a neznali nic jiného. Vyrůstali v komunistickém Československu od svého narození a dá se říct, že s životem v komunistické zemi byli smířeni. Ve skupině se však objevují i ti, kteří o životě v komunistickém režimu vyprávějí s velkou nechtí. Troufám si říct, že skupina narátorů, se kterou jsem pracovala, odráží celkovou náladu československé společnosti před revolucí 1989. Objevují se v ní ti, kteří s režimem sympatizují, ti, kteří ho berou jako zcela běžnou součást života, i ti, kteří s ním zcela nesouhlasí a cítí se jím být omezováni. Na druhou stranu mi však ani jeden z narátorů nepřišel proti režimu tak radikálně vyhraněný, že by byl schopen se mu veřejně postavit. Jak uvidíme z následujícího vyprávění, i přes nesouhlas s režimem, se narátoři víceméně vždy chovali tak, aby sobě ani svým blízkým nepřidělávali zbytečné problémy. „Rozdíl mezi tím, co provádíme spontánně na základě našeho skutečného mínění a cítění, tedy coby výraz skutečných postojů k lidem a věcem, je v každé totalitě jednoznačně nahrazen vynucenými manifestovanými postoji. Chováme se jinak, než bychom se chovali přirozeně a spontánně. V typické populaci se proto mohou častěji objevovat dlouhodoběji zafixované tendence. (...) Ty vznikají tím, že je od nás nejprve očekávána nějaká reakce.“⁸⁴

Z vyprávění pana Šedivého dost jasně vyznívá, že v komunistickou ideologii, alespoň v její původní formě, věřil a ztotožňoval se s ní. Vyrůstal v rodině se „správným“ kádrovým profilem a již od dětství byl veden k sympatizování s komunistickým režimem. Na otázky týkající života před revolucí 1989 tak odpovídá jinak, než například pan Bohata, jehož rodiče byli lékaři, jak sám zmínil, byli tak v té době považováni za elitu, byl vychováván v rodině, která s komunistickým režimem nesouhlasila a ani on sám si ke komunistické ideologii nenašel cestu a cítil se jí být omezován.

Cestou narátorů k učitelskému povolání jsem se zabývala v předchozí kapitole. Dále mě zajímalo, jaký byl nástup učitelů na zkoumané gymnázium. Jaká na něm panovala atmosféra a jaké byly vztahy v rámci pedagogického sboru. Jaké bylo celkově

⁸⁴ KABÁT, Jindřich. *Psychologie komunismu*. Praha: Práh, 2011, s. 73. ISBN: 978-80-7252-347-4

školsství před revolucí 1989? Jak moc do výuky na zkoumaném gymnáziu zasahoval komunistický režim, resp. ideologie?

I přesto, že narátoři nenastoupili na školu v tentýž rok, všichni se shodují na tom, jaká na škole panovala při jejich nástupu atmosféra. Atmosféru pomáhalo utvářet mimo jiné vedení školy, především její ředitel. Socialistický ředitel běžně řídil školu tak, „aby se její výchovně vzdělávací činnost v soulase se stranickými dokumenty a směrnici školských orgánů a úřadů neustále zlepšovala.“⁸⁵ Podle plánu řídicí a kontrolní činnosti z roku 1984 patřily mezi povinnosti ředitele školy například plán činnosti školy, hodnocení tohoto plánu, pedagogické rady, hospitační činnost, kontrolní činnost, hodnocení pracovníků školy, apod.⁸⁶ Zároveň ředitel odpovídal za „ideovou, pedagogickou a odbornou úroveň a výsledky práce školy, vytváří podmínky pro práci všech pracovníků, řídí a kontroluje práci všech pracovníků i žáků; pečuje o další ideově politické, pedagogické a odborné vzdělávání pracovníků.“⁸⁷

Tehdejší ředitelé (mezi lety 1965 a 1989 se na škole vystřídali dva) na zkoumaném gymnáziu byli členy komunistické strany a z vyprávění narátorů vyplývá, že první ředitel byl o něco „zarytějším“ příznivcem komunistické strany než ten následující. Nikdo však neměl pocit, že by kvůli tomu na škole panovala dusná atmosféra strachu a přísného řádu. Právě naopak. „Řekl bych, že atmosféra byla vynikající, velice přátelská, v 65 jsem přišel k řediteli, ten řekl: „Tak tě vítám jako mužskou posilu, budeš učit tady tyto ročníky, matiku v posledním ročníku, zbytek ti řekne kolegyně, která tě zasvěťí.“, pak jsem zjistil, že jediný mužský nejsem a z hlediska té atmosféry, tak mladší kantoři se setkávali večer, hrávali jsme odpoledne fotbal, nohejbal, se študáky třeba, každý týden ráno v 7 hodin skupina kantorů a skupina študáků v tělocvičně fotbálek. Takže ta atmosféra byla mezi kantory velmi pěkná a řekl bych, že se to utužovalo taky tím, co dnešní kantoři ani študáci neznají, a sice chmelové brigády, bramborové brigády, to bylo něco, co mělo obrovský efekt. (...) Ale zase študáci poznali, že se peníze dají tvrdě vydělat, poznali se vzájemně v tvrdém, konfliktním, těžkém prostředí. Kantoři poznali

⁸⁵ Ředitel školy. In: KUJAL, Bohumír, ed. *Pedagogický slovník. 2. díl*, P-Ž. Praha 1967, str. 114.

⁸⁶ Plán řídicí a kontrolní činnosti na rok 1984/85.

⁸⁷ Ředitel školy. In: KUJAL, Bohumír, ed. *Pedagogický slovník. 2. díl*, P-Ž. Praha 1967, str. 114.

študáky i vzájemně mezi sebou. Večery nezapomenutelné, kdy tedy ve společenském sále studáci tancovali, kantoři popíjeli a taky tancovali. Takže i o tohle byla tady tehdy mnohem přátelštější atmosféra, protože bylo v tomhle směru víc možností. Dneska má každý pořad starosti, mizí domů, aby si udělal to své, případně přivydělal si nějakými kondicemi atd.⁸⁸

Na dobrou atmosféru na škole, avšak s menší dávkou entusiasmů, vzpomíná i pan Horáček. *„Já jsem byl mladý, já jsem se o to tak moc nestaral. Víím, že tenkrát, protože kolem toho 68 jedni se projevili tak, jiní jinak, tak víím, že asi dvě nebo tři kantorky byly nuceny odejít, to se sice neříkalo z politických důvodů, ale sebrali jim legitimace KSČ, takže dvě nebo tři byly tzv. odejity a atmosféra na škole...Takhle, když jsem sem nastoupil, tak tady byl ředitel, který byl takový kovaný komunista, ale on byl zároveň nějaký nemocný a neschopný, takže ten tak moc nevadil, aspoň mně, já jsem se nijak neangažoval. A potom, já nevím, jestli tato škola měla v tomhle nějaké štěstí, alespoň z mého pohledu, tady nikdy ta politická perzekuce nebo takový nějaký, ne dril, ale režim, nebylo to tak hrozné. Samozřejmě, byl tady komunismus, některé věci se nesměly říkat, ale na druhou stranu jsem nikdy nepocítil, že by se někdo někomu mstil... Ti ředitelé, co tady byli, to vždycky dovedli trošku utlumit a bylo to v rámci možností relativně dobré ... Ale pořád v rámci možností, musíme se vrátit do té doby, víím, že na jiných školách to bylo podstatně horší...“⁸⁹*

Na vyprávění pana Horáčka je zajímavé, že vždy nezapomene připomenout, že věci popisuje „ze svého pohledu“. Jakoby se bál generalizovat a hovořit za celý pedagogický sbor. Tento jev se dá interpretovat několika způsoby, já bych ho hodnotila jako opatrnost a jistý způsob obrany, kdyby se někdo pokusil na jeho výpověď útočit nebo ho osočit, že neříká pravdu, vždy se může ohradit, že přeci mluvil jen sám za sebe, nikomu svůj názor nevnucoval a neudělal tak nic špatně.

⁸⁸ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁸⁹ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Celkově z vyprávění všech narátorů vyplývá, že o relativně dobrou atmosféru na zkoumaném gymnáziu (v porovnání se situací na jiných školách) se ze zmíněných dvou ředitelů v období let 1965-1989 zasloužil především „předrevoluční“ ředitel Sklenář⁹⁰. Na něj a celkově na situaci, která na škole panovala během jejího nástupu, vzpomíná i paní Králová: „Musím zmínit pana ředitele Sklenáře, který, ač byl komunista, tak byl velice slušný člověk a vlastně jsem se pak dozvěděla, že v době roku 68 a v době těch stranických prověrek, kdy tedy kantoři houfně odcházeli, tak on řediteloval základce, u které bydlím a vlastně tam několik lidí docela podržel. Takže to byla pro mě garance, že se tady nebudou dít nějaké křiklavé věci.“⁹¹

Se stejnou zkušeností se ve svém výzkumu setkala i D. Moree. Autorka popisuje výzkum na dvou základních školách a konkrétně zmiňuje, že na jedné ze zkoumaných škol měli učitelé ve své ředitelce oporu. „Když si po jedné z hodin dějepisu přišel stěžovat rodič jednoho žáka, že „soudružka učitelka“ dětem vykládala nepravdivé informace, postavila se ředitelka Zemánková za učitelku Slavíčkovou a bránila ji s tím, že to dítě určitě špatně pochopilo a že za ni ručí.“⁹²

Oba výzkumy tak dokazují, že vztah ředitele k učitelům měl pro narátory velký význam a rozhodující bylo, zdali se učitelé na ředitele mohou spolehnout. Často tato důvěra hrála roli ve chvíli, kdy se učitelé rozhodovali, zdali na školu nastoupí nebo zdali na ní setrvají. Celkově se při popisu atmosféry na škole opakovala slova jako „přátelská“, „dobrá“, „slušná“, „klidná“. Co je ze všech rozhovorů patrné, a co jsem již několikrát zmínila, že o dobrou atmosféru, která na škole panovala, se zasloužil především ředitel Sklenář. Učitelé za dob komunismu nemohli ovlivnit, kdo bude jejich ředitelem, z vyprávění narátorů je tak patrné, že ředitelování pana Sklenáře považovali za štěstí, což dokazuje fakt, že o něm i dnes mluví s respektem a uznáním.

Zároveň snad ve všech vyprávěních alespoň okrajově zaznělo, že i vztahy v pedagogickém sboru byly mimořádně dobré. Učitelé se sházeli i mimo školu, trávili

⁹⁰ Jméno pana ředitele bylo z důvodu anonymizace pozměněno.

⁹¹ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁹² MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 74. ISBN: 978-80-246-2298-9

spolu čas během prázdnin a utužovali tak svá přátelství. Zde je nutné zamyslet se nad tím, zdali narátoři během vyprávění nevytvářeli kolektivní mýtus „dokonalého pedagogického sboru“ a nestylizovali se ve vyprávění, jelikož si byli vědomi toho, že se na stejnou nebo podobnou otázku budu nejspíš ptát všech. Přesto, že nemohu s jistotou tvrdit, že tomu tak nebylo, musím konstatovat, že i za dob, kdy jsem na škole studovala, panovaly mezi učiteli vždy (alespoň navenek) slušné a přátelské vztahy a tak věřím tomu, že tato tradice se na škole budovala již před rokem 1989 a narátoři ke mě byli během popisování atmosféry na škole upřímní. „*Na gymnáziu byly v zásadě vždycky celkem dobré vztahy. Ředitel byl sice komunista, což bylo podmínkou tehdy, ale v zásadě to byl klidný a dá se říct slušný člověk, takže tyhle věci tam nehrotil. A bylo tam pár takových nadšených komunistů, to bylo 6, 7 lidí, ale až na jednoho to nebyli zlí lidi. Takže se s nimi dalo normálně fungovat. Nemůžu říct, že bych měl s někým nějaký zásadní problém.*“⁹³

Situace na zkoumaném gymnáziu byla na tehdejší dobu na výjimečně dobré úrovni. Podle mého názoru, a narátoři můj názor v několika případech potvrdili, panovaly na škole i před pádem komunistického režimu velmi dobré vztahy v rámci pedagogického sboru, učitelé se navzájem nepomlouvali, na škole neexistovalo udávání, ředitel i přesto, že komunista, neměl problém s nestraníky a nepotápěl je. I proto si myslím, že po revoluci, jak uvidíme v další kapitole, většina učitelů na škole zůstala, nerozhodla se odejít, učí na škole dodnes a dokáží o předrevoluční situaci na škole otevřeně hovořit a z jejich vyprávění nemám pocit neupřímnosti nebo přibarvování reality. Z těchto důvodů hodnotím situaci na zkoumaném gymnáziu na výjimečně dobré úrovni. I přesto škola stále fungovala v komunistickém režimu a tomu odpovídal i její řád.

Učitelé měli předepsáno, jak mají své žáky učit. Během výuky měli vycházet z povinných učebních osnov. Ve škole se používaly učebnice, které schválilo a doporučilo ministerstvo školství.⁹⁴ Pro každý předmět byla schválena pouze jedna učebnice. Všichni narátoři odpověděli na otázku, zdali nějaké povinné osnovy existovaly, kladně. Míra

⁹³ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁹⁴ Učebnice, In: KUJAL, Bohumír, ed. *Pedagogický slovník. 2. díl*, P-Ž, Praha, 1967.

jejich dodržování se však narátor od narátora odlišovala. Situace se odvíjela i od předmětu, který daný narátor učil. Na to, jak s povinnými osnovami naložili, proto narátoři odpovídali rozdílně.

Pan Bohata tvrdí, že osnovy v podstatě nikdy pořádně neznal, seznámil se s nimi pouze rámcově, nikdy neměl trpělivost je studovat a až do dnes mu přijdou naprosto nesmyslné a řídil se vždy vlastním rozumem.⁹⁵ Pana Bohatu znám osobně, šest let byl mým třídním učitelem a tak i přesto, že se tato jeho výpověď může zdát nepravděpodobná, věřím jí, jelikož, jak jsem měla šanci ho poznat, pan Bohata se nikdy žádnými pravidly výuky příliš nezabýval, neučil nás podle učebnice, ale podle svých materiálů.

Pan Šťastný se také nikdy osnovami omezován necítil, podle jeho názoru: *„kvadratická rovnice byla stejná za komunistů i teďka a kdyby se vrátilo království Koruny české⁹⁶, tak kvadratická rovnice zůstane. Newtonovy zákony taky platí, s tím ani komunisti nepohnuli.“⁹⁷* S naprosto stejným, dalo by se říct až ironickým přístupem, vysvětluje situaci okolo povinných osnov i pan Procházka: *„Já jsem nikdy zas ty osnovy nebral jako úplné dogma, ale jako tělocvikář v tomhle máte v podstatě volnou ruku a u biologie v každém režimu bych řekl, že ten politický vliv je minimální. Rostlina fotosyntetizuje v kapitalismu i v komunismu a savec je savec.“⁹⁸* Zde je třeba zmínit, že takový názor mohou mít učitelé jako pan Šťastný nebo pan Procházka, tedy učitelé exaktních věd. Kdybych však hovořila s učiteli humanitních věd, jako je dějepis nebo český jazyk, jsem přesvědčená, že by se mi dostalo naprosto opačné odpovědi, jelikož v jejich předmětech se na rozdíl od matematiky nebo fyziky skutečnosti vlivem vládnoucího režimu mění.

⁹⁵ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁹⁶ Hovoří se o době Zemí Koruny české (1348-1918).

⁹⁷ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

⁹⁸ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

Podobně se k osnovám vyjádřil i pan Horáček, který dále doplnil, že dodržování osnov bylo povinné oficiálně, ale ve skutečnosti ho nikdo nekontroloval. I z jeho hodnocení situace ve školství před revolucí 1989 jsem vycítila jistou ironii. *„Ono to bylo vůbec všechno takové podivné...on to byl takový „švejkovský“ stát, protože já jsem třeba tělocvikář, jsem nevoják...tady na škole v těch 70. letech, jak se to všechno utužovalo, tak se zaváděla tzv. předvojenská výchova branců, to znamenalo pod Svazarmem jednou za čas si svolat 18ti leté kluky a něco jim povídat. Já nevoják jsem to dostal na starost [smích] a vím, že to byla „švejkovina“, protože já jsem si ty kluky svolal asi tak dvakrát, třikrát do roka, přitom jsem někde na papíře vykázal, že jsem je měl každý měsíc minimálně jednou. Pak přišly nějaké tzv. zkoušky, kdy přišel někdo ze Svazarmu, takoví staří dědkové, kteří se ptali, jestli to ti branci umí...no tak jsme se s kluky předem domluvili, co a jak, jak mají odpovídat...Prostě „švejkovina“ to byla ... Takže ono se žilo tak nějak. Bohužel se žilo dvojím životem. Něco jiného se dělalo a říkalo doma a něco jiného se dělalo a říkalo oficiálně.“⁹⁹*

Tlak ze strany komunistického režimu v lidech vyvolával pocit, že „kdesi uvnitř máme svou pravdu a diskutovat o ní nemá smysl, proto je lépe se do dialogů nepouštět. Stejně mám pravdu. Ale nikomu o ni nebudu říkat.“¹⁰⁰

Že se situace s povinnými osnovami dala vyřešit i s jistou dávkou vtipu a u některých předmětů se ve skutečnosti povinnosti daly velmi jednoduše obcházet, vystihl ve svém vyprávění i pan Novák. *„Povinné osnovy v tělesné výchově, to bych možná úplně inspekci neuspokojil, kdyby přišla...Já jsem si to učil po svém. Já jsem vždycky chtěl učit tělocvik od prváku a táhnout je až k té maturitě, mít je ty čtyři roky, abych na nich mohl pracovat, tak jsem je postavil hned první hodinu do latě a řekl jsem jim: „Pánové já mám takovou a takovou představu o tělocviku, v osnovách je osm hodin pochodových a pořadových cvičení, já to s vámi dělat nebudu, ale naučíme se to teď během 20 minut a budu chtít, abyste to uměli, protože na druhou stranu zase uznávám kázeň a tu já budu vyžadovat. I v tom tělocviku musí být taková ta dobrovolná kázeň, kdy všichni děláme na*

⁹⁹ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobece zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky

¹⁰⁰ KABÁT, Jindřich. *Psychologie komunismu*. Praha: Práh, 2011, s. 75. ISBN: 978-80-7252-347-4

tom, aby to fungovalo. Takže já vás to naučím, já sám jsem na vojně byl. (...) A jednou tam přišel ředitel a chtěl vidět pořadovou sestavu, takže to dopadlo tak, že já jsem věděl, že už jde a tušil jsem, co asi bude chtít, tak jsem jim řekl, vy se soustřeďte na pochodování a zpívat budu já. Takže oni pochodovali, já jsem pochodoval opačně a zpíval jsem „Okolo Hradce v malé zahrádce“. A soudruh ředitel byl spokojený.“¹⁰¹

Pan Zelenka během vyučování povinné osnovy vždy dodržoval. Čímž se odlišuje nejen od pana Nováka, ale také se ukazuje, že dodržování osnov opravdu záleželo na konkrétních vyučujících a dva učitelé mohli k dodržování osnov během výuky stejného předmětu přistupovat naprosto odlišně. A tak má pan Šťastný na dodržování osnov ve výuce matematiky svůj vlastní názor a hodnotí je spíš ironicky, kdežto pan Zelenka během rozhovoru rozhodně osnovy ironicky nehodnotí, naopak je během výuky matematiky vždy se samozřejmostí dodržoval. *„Neučil jsem se to po svém, učil jsem to přesně podle těch osnov. Učil jsem matiku, tam si v podstatě člověk nemůže říct, tohle dělat nebudu, budu dělat támhleto. Pak jsem učil tu brannou výchovu a to jsem učil přesně podle těch osnov, jaké jsem měl dané. Tam se to skládalo z několika částí, bylo tam zdravotnictví, ochrana proti zbraním hromadného ničení, pak tam byla nějaká ta politická výchova a topografie. A byly osnovy, jako co se který rok má udělat. Byla na to učebnice, takže podle toho jsem jel, to jsem měl naplánované po těch hodinách a dělal jsem to. Tak jako, jo, to zdravotnictví, to všichni chápou, je věc důležitá. Byla tomu věnovaná asi tak zhruba čtvrtina hodin. Tak ty čtyři proudy, které byly, tak to bylo rovnoměrně rozdělené. Pokud jde o tu naši přípravu na té vysoké škole, tak musím říct, že to zdravotnictví, na to jsme byli asi nejhůř připravení. A naopak třeba u té ochrany zbraní hromadného ničení a politické výchovy, tam jsme měli hromadu zkoušek z toho, takže jsme to uměli.“¹⁰²*

Paní Králová ve svém vyprávění o povinných osnovách opět zmiňuje ředitele Sklenáře a vysvětluje, že i díky jeho volnějšímú přístupu bylo během vyučování možné se

¹⁰¹ Rozhovor s Tomášem Novákem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 11. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁰² Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

od povinných osnov alespoň částečně odchýlit. Dále zmiňuje velice zajímavý fakt, a sice, že co se týká dodržování povinných osnov a celkově „tvrdosti“ režimu ve školství, odvíjela se situace v Československu i od toho, zdali učitel působil na škole v hlavním městě nebo v jiném koutě republiky. „Řekla bych, že třeba ta Praha byla mnohem liberálnější. Když jsem mluvila s holkami z fakulty, které šly učit někam do menších měst, tak tam si myslím, že to sevření bylo jako daleko citelnější, a že tam opravdu měli nějaká pravidelná politická školení a museli mít nějaké politické pětiminutovky i v těch hodinách. Tak jako to tady opravdu se nijak příliš nedbalo. Takže jak se říká, že pod svícnem bývá největší tma, tak to asi ano. A třeba moje máma, ta se ptala na spoustu věcí, protože ten Západočeský kraj nebo Plzeňský kraj byl takový jako hodně ortodoxní. Tak ona vždycky řekla: „Vy v té Praze máte takový bordel, vy si tam děláte co chcete!“ [smích]. Tak byla to asi pravda, že lidi tady byli víc volnomyšlenkáři a vždycky jsem měla pocit, že mám dost svobody i v rámci nějakého toho limitu k tomu, abych si vybírala, co budu učit. Ony ty osnovy byly rámcové a nebylo to zas tak dramatické.“¹⁰³

Mnozí by mohli namítat, že pohled paní Králové na tehdejší situaci je převrácený, a že situace byla spíš taková, že čím blíže byl člověk Praze – centru, tím větší byla možnost postihu při nedodržování pravidel, kdežto na periferiích, kam „centrální dohled“ nedosáhl, byla situace uvolněnější a pravidla tak nemusela být natolik přísně dodržována. Paní Králová se podle mého názoru během vyprávění snažila vyjádřit myšlenku, že v Praze – hlavním městě žije a i v tehdejší době žilo větší množství lidí, než na malých městech a periferiích. V Praze tak existovala větší možnost „zapadnout v davu“ a anonymity života. Člověk tak mohl snadněji „uniknout“ dohledu. Na rozdíl od situace v hlavním městě, na periferiích, v menších městech a na vesnicích žije menší počet lidí, člověk je tak většinou všem „na očích“ a existuje mnohem větší pravděpodobnost odhalení při nedodržování pravidel, případného donášení. Člověk se hůř schová v malé skupině lidí. Tímto způsobem si vykládám vyprávění paní Králové a její větu „pod svícnem bývá největší tma“.

¹⁰³ Rozhovor s Marií Královou, aprobece český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

K tématu lze nalézt zmínku i v knize D. Moree, která během analýzy vyprávění narátorů o revoluci 1989 vyslovila myšlenku o rozřazování učitelů do jednotlivých škol. „Do malých měst a vesnic byli posíláni méně politicky spolehliví. (...) To by samozřejmě znamenalo, že čím menší škola a menší obec, tím menší „politická spolehlivost“ vůči bývalému režimu.“ Jak je vidět z citace, Moree na základě výpovědí narátorů zastává obrácený názor, než který vyslovila paní Králová při našem rozhovoru. A sice, čím dál od centra (hlavního města), tím menší a méně spolehlivý politický dohled. Sama ovšem dodává, že hypotézu by bylo třeba ověřit dalším výzkumem.

Situace ohledně učebních osnov a jejich dodržování na zkoumaném gymnáziu se dá shrnout následovně. Vše se odvíjelo od několika věcí. První z nich byla aprobace učitelů. V mém vzorku se (bohužel) neobjevují učitelé těch předmětů, u kterých se povinné osnovy zcela evidentně dodržovat musely, a sice dějepis nebo český jazyk. Je vidět, a narátoři to sami zmiňují, že předměty jako matematika, tělocvik nebo fyzika a biologie se režimem ovlivnit moc nedají a těžko se do nich připojuje politika. V jejich výuce je tak snazší se od rámcových osnov odchýlit nebo se s nimi ve větší míře vůbec nasetkat. Zároveň se situace na daném gymnáziu opět odvíjela od jeho vedení. Pan ředitel Sklenář byl umírněný komunist, který formálně pravidla a povinnosti dodržoval, ale zároveň učitelům toleroval jistou míru svobody a volnosti. V neposlední řadě záleželo i na samotném učiteli. Někdo bral osnovy jako povinnou součást a z jeho vyprávění jsem měla pocit, že mu ve výsledku jejich dodržování nijak nevadilo. Setkala jsem se však i s radikálními reakcemi typu „dělal jsem si to po svém, osnovy jsem nikdy nedodržoval, přišlo mi to zbytečné a nesmyslné“.

Co se týká dalších způsobů kontroly učitelů před revolucí 1989, jako jsou inspekce nebo osobní hodnocení žáků. Obecně měl inspektor za úkol „prověřovat, jak učitelé a výchovní pracovníci uplatňují zásady socialistické výchovy ve vyučování i mimo vyučování, jak rozvíjejí nové formy a metody práce a jak se účastní veřejné činnosti.“¹⁰⁴

¹⁰⁴ Dozor školní, In: KUJAL, Bohumír, ed. *Pedagogický slovník. 1. díl. A-O*. Praha, 1965, str. 88.

Na gymnáziích měli inspektoři mimo jiné sledovat „výuku občanské nauky a přípravu žáků na vysoké školy i pro povolání využitím volitelných i nepovinných předmětů.“¹⁰⁵

Na inspekce si během svého vyprávění vzpomněl pan Šedivý. Zbytek narátorů pouze poznamenal, že inspekce chodily, nijak blíž se k nim však nevyjadřovali. Když už o nějaké inspekci začali vyprávět, setkala jsem se spíš s názorem, že inspekce byly tehdy jako dnes, tj. ani před revolucí 1989 nesouvisely příliš s politikou. *„No to inspekce chodily a chodí. Nechodily inspekce s tím, že by bezprostředně sledovaly, jestli tam mám v matice branné prvky, za tím účelem nebyla inspekce. Myslím si, že v mnoha případech nebyly objektivní a dneska nejsou objektivní taky, protože jakákoli inspekce jestli o ní víte, tak je to špatně. I já sám jsem šel na hospitaci, kdy kantorka učila a já se kouknul do sešitu, kdy tedy děti už ty poznámky jednou měly, kdy ona to učila jako nové a děti se jí hlásily, protože už o tom slyšely. Nebo to probíhalo následovně: „Všichni, kdo to ví, se budou hlásit pravou rukou, kdo to neví se bude hlásit levou rukou.“ Zažil jsem i nějaké ty zkušební maturity, kdy tedy kantor nadiktoval žákům, co mají zaškrtnout, aby byli lepší. Takže inspekce byly, ale nevím, že by byly vyloženě politicky motivované. Možná že jo, ale nějak si nepamatuju nějaký případ, že by šel někdo vyloženě politicky, že by tady byly problémy nějakého politického rázu.“*¹⁰⁶

Co se týká posudků a závěrečných hodnocení žáků, jediný, kdo mi o nich vyprávěl, byl opět pan Šedivý. Nastoupil na školu v roce 1965 a během vyprávění mi jako jediný přiznal, že posudky psal, tato povinnost na škole existovala a on ji dodržoval. Celkově o nich mluvil opět jako o něčem, s čím příliš nesouhlasil. Zároveň však vyslovil zajímavou myšlenku, když srovnával psaní posudků za minulého režimu s dnešním slovním hodnocením žáků. *„Ano, psaly se posudky na žáky. Tam tedy bylo i rodinné zázemí, čím jsou rodiče a tak dále, ale kdy tohle skončilo, to Vám neumím teď identifikovat. Já jako třídní jsem každopádně ty posudky byl nucený psát a byl jsem nucený je psát i v těch 70. letech. No třídní měl za úkol napsat posudek, projednal to s žákem, někteří to dokonce dali, aby si to napsali sami rodiče a ten kantor to potom jen*

¹⁰⁵ CHOVANEC, Karel. *K úloze ředitele a inspektora*. In: Učitelství noviny, 1971, XXI, č.34, str. 3.

¹⁰⁶ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

upravil. V mnoha případech formálně, protože se to frázovitě opisovalo. Byla to velká administrativní zátěž pro třídní, ale i rodiče se k tomu měli možnost pak vyjádřit, když byl ten třídní rozumný, konečné slovo měl však on... Takže tohle se dělalo a to pochopitelně neschvaluju, to je jedno z mínusů té doby. Ono zase, když to vezmete na druhou stranu, já se na to vždycky dívám z obou stran... Dneska budeme na některých školách hodnotit slovně, nejsou to skoro tytéž fráze používané u mnoho dětí stejným způsobem?“¹⁰⁷

Stranické organizace byly ve školách zřizovány postupně od roku 1950. Byly zřízeny Okresními výbory KSČ podle správní příslušnosti školy a pro jejich vytvoření platila stejná pravidla jako pro jiná pracoviště.¹⁰⁸ Mezi úkoly stranických organizací patřilo „aktivně se podílet na politickém, pedagogickém i organizačním zajišťování úkolů přestavby školy.“¹⁰⁹ Člen stranické organizace měl jít ostatním učitelům příkladem. Jedním z úkolů Základní organizace KSČ (ZO KSČ) na škole bylo vytvořit správné vztahy mezi členy KSČ a nestraníky. Jedním z úkolů stranické organizace bylo získávání nových členů. Na jednu ze schůzí nestraníků vzpomínal pan Horáček. Jeho vyprávění odráží pocity nestraníků ohledně náboru do strany na daném gymnáziu. „*Tady bylo třeba úsměvné a to možná malinko bude ilustrovat, jaká tady byla atmosféra... My jsme, samozřejmě, jako nestraníci, jednou za rok procházeli, já nevím, jestli se tomu dá říct nábor... procházeli tzv. školením nestraníků, což byla taky legrace, jednak jednou za rok nás jako lákali, abychom vstoupili do strany, to měla za úkol tady ta místní buňka. Já myslím, že není tajemstvím, že předsedou tady té partajní organizace na škole byl kolega Šedivý...Ale právě já na to vzpomínám jako na úsměvné záležitosti. My jsme se sešli, on nás jako si sezval, bylo nás tam vždycky tak jako patnáct, dvacet. Tak jsme si chvilku povídali, Karel nám říkal něco ve smyslu „vstupte do strany“, my jsme mu říkali, „Karle, ale vždyť ty víš, že my stejně do té strany nevstoupíme, že nechceme“, no tak jsme se*

¹⁰⁷ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁰⁸ Organizace stranická, In: KUJAL, Bohumír, ed. *Pedagogický slovník. 1.díl, A-O*. Praha 1965, str. 335.

¹⁰⁹ *Stranická organizace a škola: [Sborník]*. Praha 1961, str. 45

*zase v přátelském duchu rozešli, Karel si pravděpodobně někde udělal čárku, že splnil povinnost náboru do strany a tím to skončilo.*¹¹⁰

Jak se pedagogický sbor ke kolegům – příslušníkům komunistické strany v roce 1989 zachoval a jaké zkušenosti s danou problematikou popsala ve svém výzkumu D. Moree, podrobněji rozeberu v kapitole 4.4. Ztráta ideálů.

Poslední z mých otázek, která směřovala na chod školy, se týkala existence ostatních povinných funkcí, které museli učitelé na škole, kromě vyučování, zastávat. Opět se mi dostalo velmi neutrálních odpovědí, nikdo si nevzpomínal na žádnou vyloženě povinnou funkci, která by mu měla znesnadňovat život. Nestraníci mi tak vyprávěli o tom, jak se starali o sklad učebnic nebo tělovýchovného náčiní. Pan Šedivý vyprávěl o komunistických organizacích, které na škole existovaly. *„No tak bylo tady tenkrát ROH, SČSP, byla tady organizace KSČ, z toho vyplývá, že všichni měli nějaký výbor, nějakého předsedu, ta organizace víceméně byla založená, měla určité opodstatnění. Že tam tomu někdo musí předsedat, je logické, no a že někdo nějak řekl: „Ty a ty to budeš dělat povinně.“, to si nemyslím, že by to bylo v tomhle smyslu. Ten výbor si nějak musel zvolit, takže holt ten, kdo byl nejméně odolný a byl ochotný dělat pro ty ostatní, tak tu funkci nějakým způsobem odnesl. Ten, kdo se víc bránil z různých důvodů, tak se tomu nějak vyhnul. Ale nebylo to takhle nějak drsně povinně „Ty to budeš dělat“. Někdy kantor se tady třeba staral o svaz mládeže, většinou nějaký mladý, protože měl k těm študákům nejbliž. Ale zase to nebylo tak, že bylo kategoricky řečeno, kdo to bude dělat. Bylo řečeno od vedení, kdo by to měl dělat, kdo se na to hodil nejvíc.*¹¹¹

Co se týká každodenního života na zkoumaném gymnáziu, z vyprávění narátorů jsem získala pocit, že uvolněná atmosféra, která panovala v rámci pedagogického sboru, a o kterou se podle narátorů zasloužil ředitel Sklenář, se přenesla i do chodu školy. Pravidla a povinnosti tak na škole existovaly a formálně se musely dodržovat.

¹¹⁰ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹¹¹ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

V každodenním životě se však neprojevovaly příliš silně a na škole se vždy vše bralo s určitým nadhledem. Na základě výpovědi narátorů se domnívám, že v tom bylo zkoumané gymnázium v porovnání s ostatními školami výjimečné a tuto výjimečnost si jeho učitelé uvědomovali.

Celkovou atmosféru zkoumaného gymnázia dotváří i přístup k oslovování „soudruhu učiteli, soudružko učitelko“. Po roce 1948 převzal komunistický režim v Československu sovětský zvyk oslovování „soudruhu“ a „soudružko“ nejen mezi komunisty, ale i ve veškerém úředním a pracovním styku. Podle vyprávění narátorů se s tímto oslovováním člověk na škole setkal jen velmi výjimečně a spíš bylo jejich užívání neoficiálně zakázáno. *„Já jsem je za to trestal, když mi řekli soudruhu. Ale někdo to tak vyžadoval, někdo ne. Ale obecně většina kantorů si nechávala říkat pane profesore.“*¹¹² Ani pan Horáček si nevzpomíná na to, že by bylo oslovování soudruh na škole pevně zakořeněné. *„Tady já si nepamatuju, že by mi někdo řekl soudruhu profesore, nikdo to nevyžadoval a dokonce se snad i těm komunistickým kantorům říkalo pane profesore. Určitě to tady nebylo jako, že by se to dodržovalo...To je jedna z těch věcí té atmosféry.“*¹¹³

Vládnoucí strana usilovala o to, aby učitelé byli součástí realizace její politiky. Komunistická vláda chápala velkou úlohu učitele ve škole, jeho vliv na žáky. Zajímá mě proto i subjektivní pohled narátorů na život učitele před revolucí 1989. Cítili někdy podporu ze strany komunistického režimu, nebo se naopak cítili režimem omezovali? Škola měla vychovávat mladou socialistickou generaci a na jejich bedrech tak ležela jistá míra odpovědnosti vůči režimu. Nastala někdy situace, kdy cítili společenský nátlak k tomu, aby říkali nebo dělali něco, s čím vnitřně nesouhlasili? Nikdo ze zkoumaného vzorku narátorů se ve svém povolání necítil režimem nijak zvlášť podporován. Ve svých výpovědích se shodují na tom, že učitelství bylo průměrným povoláním a nikdy nepocítili ze strany komunistického režimu žádné výhody. A to ani po finanční stránce. *„Nemám*

¹¹² Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹¹³ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

pocit, že by nás režim extrémně podporoval. Vždycky jsme patřili mezi, ale to se do dneška nezměnilo, méně honorovanou část obyvatel. Já vím, že řemeslníci měli určitě víc, než učitelé a tak... že by byla nějaká extra podpora, to jsem necítil...¹¹⁴ Ohledně finanční stránky mi situaci velmi podrobně vysvětlil pan Šťastný, který má v kabinetě stále schované výplatní pásky od roku svého nástupu na školu, částky mi tak uvedl do koruny přesně. „Plus minus všichni měli stejně. Nástupní plat vysokoškoláka za mé éry byl dva a půl tisíce, k tomu nějaký osobní bylo, já nevím kolik to bylo [vytahuje své staré výplatnice]. Hrubá mzda 3025,- Kč, čistá mzda 2308,- Kč, v lednu roku 88. Pivo tehdy stálo 2,50. Je to úžasné, jsem rád, že jsem studoval v té době, co jsem studoval, protože jsme chodili do hospody za 20 korun na celé odpoledne a bohatě nám to stačilo i s jídlem. Takže základní mzda byla opravdu asi 2500,- Kč.¹¹⁵

Co jsem se od každého z narátorů chtěla dozvědět, bylo, jak se narátoři vnitřně vypořádávali s komunistickým režimem, a co je vedlo k jeho akceptování. Domnívám se, že jejich postoj ke komunistickému režimu se musel odrážet v jejich chování v rámci školy. Učitel vystupuje před žáky sám za sebe a žáci tak mají denně možnost poznat jeho osobnost, jsou tedy podle mého názoru schopni vycítit, jak se kdo k jaké situaci staví a jaký má názor. Z odpovědí se dá vyvodit několik závěrů. Prvním a v převážné většině hlavním důvodem byla snaha vyhnout se jakýmkoli problémům. „*Snažil jsem se chovat tak, abych mohl normálně žít.*“¹¹⁶

Zároveň však některé narátory má otázka překvapila, nebo spíš její formulace. Podle některých se totiž nedá mluvit o akceptování režimu. Podle narátorů se v komunistickém režimu všichni narodili, neznali nic jiného, brali ho jako automatickou součást života. Jednoduše tak to bylo a více se nad tím nepřemýšlelo. „*To není žádný zlomový moment. Vy se v tom narodíte a neznáte nic jiného. Vy znáte, co Vám řeknou doma. Doma třeba moji rodiče nebyli ve straně ani komunisty rádi neměli, ale nechtěli si*

¹¹⁴ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹¹⁵ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹¹⁶ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

dělat problémy, měli svojí práci, takže to bylo jako ve spoustě rodin, konkrétně ty filmy ať už jsou to Pelíšky nebo jiné, to docela dobře ukazují. Prostě nic neříkej, ať nemáš problémy. No a chodíte jako dítě, protože nic jiného není, tak chodíte do Pionýra. Když máte dobrého vedoucího, tak se dělají zajímavý věci, politika se tam moc netahá a hlavně je to pro Vás jako úplně přirozená součást a teprve jak rostete a začnete si klást víc otázek, tak přestanete být to spokojené dítě, ale začnete nad těmi věcmi přemýšlet a začnou Vám vadit. Takže to je takový postupný vývoj, kterým dospějete k tomu, že takhle žít nechcete a nebudete. Ale my jsme si v tu dobu, alespoň já, moc třeba ještě tři čtyři roky zpátky vůbec nedovedli představit, že by tady byla síla, která by ten socialismus svrhla. Ten režim vypadal strašně stabilně zevnitř. Hodně lidí nadávalo, ale všechny struktury, soudnictví, policie, všechno bylo prostě totálně ovládnuté a podřízené tomu aparátu. My jsme si to vůbec nedovedli představit, že by se to mohlo nějak změnit. Všichni soudci byli komunisti, policie byla totálně ovládnutá. Veškerá mocenská struktura i všichni vedoucí pracovníci ve školách, v podnicích, to všechno měli pod kontrolou a vůbec jsme netušili, že se to může sesypat jako domeček z karet. Ta většinová společnost tady fungovala na principu, my vás necháme žít a vy nám nebudete dělat zbytečné problémy. Takže 99% lidí fungovalo na tomhle principu.¹¹⁷

O dopadech toho, co mohlo nastat ve chvíli, kdy člověk otevřeně s režimem nesouhlasil a proč tedy lidé režim akceptovali, se rozpovídal i pan Novák. „Já bych tady o nějaké akceptaci vůbec nemluvil. Pravda je taková, že bojovat se proti tomu režimu tehdy otevřeně nedalo, to prostě nešlo. Ano, byli lidé, kteří to zkusili. Můj spolužák z fakulty, tak ten se otevřeně vymezil proti ruské okupaci a stávajícímu režimu a skončil na mnoho let u kopáčů. Tenkrát to takové bylo a člověk se musel rozhodnout, zda s režimem, s kterým nesouhlasí, bude otevřeně bojovat a ponese si pak veškeré následky, které by samozřejmě následovaly, nebo zda ten nesouhlas ponese jen vnitřně a tak

¹¹⁷ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

*neohrozí sebe, rodinu, děti a bude schopen vykonávat povolání, které vystudoval a které chtěl dělat.*¹¹⁸

Někteří lidé přistupovali k režimu zcela pragmaticky. Věděli, co musí udělat proto, aby se nedostali do problémů a mohli vést relativně normální život a to také dělali. Hluběji věci neřešili. Příkladem tohoto přístupu je pan Šťastný. „*Na konci 60. let, když začali skauti, byl jsem mladý, tak jsem byl vlče, pak jsem odmítal léta vstoupit do Pionýra, do Pionýra jsem nakonec musel vstoupit někdy v osmé deváté, třídě, abych měl čárku, protože kdo nebyl v Pionýru, měl tehdy podstatně zhoršený přístup na střední školu. Na střední škole jsem byl v Socialistickém svazu mládeže, opět z důvodu, aby měl člověk lepší šanci se dostat na vysokou školu, bylo tam asi tehdy 90% možná i víc středoškoláků a z těch základních škol v tom Pionýru možná 100%. Kdo to popírá, si podle mě dost vymýšlí. Na vysoké škole jsem v SSM nebyl, na vojně už jsem v SSM nebyl, tam jsem už důvod být neměl, protože na vejšce už jsem byl. Na vejšce byla jedna z povinností, společensko-politická praxe se to jmenovalo, a pro nás, jako pro budoucí kantory, to znamenalo, že buďto povedeme nějaké Pionýry, nebo že pojedeme někam na tábor. Tak jsme jezdili na tábory v létě s nějakou partou, byla tam zase sranda, člověk si to užil a měl bez problému splněnou povinnost takovou tu asi nejmíň příjemnou, kvůli které by mohli prudit na vysoké škole. Takže asi takto. Dělal jsem to proto, protože kdybych to nedělal, tak bych měl horší pozici se dostat na školy. Proč jsem tady [myšleno na gymnázium, kam nastoupil v roce 1987] vzal SSM, protože jsem to přebíral po mámě a máma řekla, hele, na gympl to se takhle jen tak někdo nedostane, tak zase tam budeš hodný a vezmeš, co ti tam řeknou. Takže z tohohle důvodu jsem tady dostal na hrb SSM.*“¹¹⁹

Jistou výjimku tvoří výpověď pana Šedivého, u něj se podle mého názoru nedá vyloženě hovořit o akceptování situace, jelikož s režimem víceméně souhlasil. U pana Šedivého se během vyprávění o komunistickém režimu, své příslušnosti k němu a

¹¹⁸ Rozhovor s Tomášem Novákem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 11. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹¹⁹ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

posléze i během vyprávění o revoluci 1989 zároveň projevuje velmi zajímavý rys. Veškeré své vyprávění relativizuje. Na otázky ohledně komunistického režimu a následné revoluce mi tak, jako jediný, nikdy neodpověděl naprosto přímo. Vždy vyslovil nějakou myšlenku, začal mi vyprávět o nějaké své vzpomínce a vzápětí připojil vysvětlení z druhé strany. Z jeho chování jsem si sama pro sebe vytvořila takový závěr, že jako bývalý člen komunistické strany musel za svůj život od roku 1989 mnohokrát svou náklonost k režimu vysvětlovat a obhajovat. Naučil se tak odpovídat na související otázky tak, aby vždy sebe a své předrevoluční chování a postoje dokázal obhájit a lidé neměli možnost myslet si o něm něco negativního. Podle jeho názoru se každá situace dá nahlížet z několika úhlů a proto jeho úhel pohledu nemohl být a není špatný.

„Akceptování, no tak to je problém, protože na obvodním výboru KSČ se tehdy projednávala i naše hodnocení a já jsem řekl, že s okupací nesouhlasím, že si myslím, že ta situace se měla řešit jinak, než příchodem vojsk. Ale já jsem měl své přístupy, o kterých jsem byl přesvědčený a stál si za nimi a neměl jsem v úmyslu nějakým způsobem couvat. Na druhou stranu dneska se ani netajím s tím, že například nesouhlasím, že Američani bombardovali Jugoslávii. Mám na to své názory. Já si nemyslím, že bych všechno nějakým způsobem akceptoval. Vždycky mi šlo o to, aby pozice školy byla dobrá, a v důsledku toho jsem dělal i pro pověst školy řadu věcí a prezentoval jsem i na obvodním výboru pozici školy, co všechno děláme. Že jsme jezdili na výměny tenkrát do Moskvy, sám jsem byl vedoucím několika zájezdů. Záleží, z jakého pohledu to budete řešit, vozil jsem študáky do Moskvy, tak jsem tedy propagoval tenkrát ten režim? No lze to tak brát, ale já jsem na těch zájezdech do Moskvy poznal řadu pro mě velmi pěkných zážitků. Myslím, že bylo dobře, že i študáci to tak brali, a že se do té Moskvy podívali. Jinak by se tam třeba vůbec nepodívali. Takže je to otázka, z jakého pohledu to berete, bylo to akceptování nebo to nebylo akceptování? Tak v jistém smyslu to bylo akceptování, ale jezdit s nimi do západního Německa nebo do Anglie nebylo možné, tak se jezdilo jinam...“¹²⁰

¹²⁰ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Stejným způsobem odpovídal i na otázky ohledně přidávání ideologických informací do učení a tlaku veřejnosti. Přiznal, že ano, určitý tlak vnímal, do matematiky musel přidávat příklady z branné výchovy a „*pochopitelně je snad jasné, že tohle neschvaluju*“. Vzápětí však začal o věcech přemýšlet obráceně a svou odpověď tak zrelativizoval se slovy: „*Na druhou stranu když vezmete i tu brannou výchovu, tak zase v té branné výchově se učila třeba i ošetřování lidí, práce při úraze, nacvičovala se evakuace, lidi byli z toho otrávený, ale právem? Já si myslím, že dneska Vám evakuace budovy může vzniknout velice rychle, nepamatuju si, že by se tenkrát řešily nějaké případy postřílených študáků nebo tak něco.*“¹²¹

Co se týká zbývajících narátorů, na otázky ohledně toho, jestli cítili tlak veřejnosti nebo režimu a zdali někdy nastala situace, kdy je režim nutil říkat něco, s čím nesouhlasili, odpovídali většinou, že ne, že žádný zásadní tlak necítili. Pan Horáček to vysvětluje jistou mírou autocenzury, kterou každý člověk měl a nedovolil si proto říkat vše, co si myslel. Za komunistického režimu se průměrný občan obecně „učil problémy raději obejít. Nezavdat si prohlášením, kterého by litoval, ale neřící otevřeně svůj názor.“¹²² Autocenzura je tak typickým mechanismem totalitní společnosti, kdy jedinec „pod tlakem vědomě, ale i podvědomě reviduje svůj projev tak, jak interpretuje situaci, očekávání, vhodnost a důsledky.“¹²³ Zároveň však pan Horáček přiznal, že by ze sebe nerad dělal hrdinu a nepravdivě mi tvrdil, že nikdy neřekl nic, s čím by nesouhlasil. Záleželo podle něj však vždy na tom, jak se člověk s danou informací sám vyrovnal, jak ji sdělil a jak to protistrana pochopila.

Pan Zelenka vyslovil stejnou myšlenku akorát jinými slovy. Řekl tak něco, co jsem během rozhovorů slyšela několikrát a sice, že člověk nějakým způsobem mluvil doma a jiným způsobem se vyjadřoval na veřejnosti. „*Tak samozřejmě, že tenkrát NATO jako pakt expanzivní útočný jsem říkali a věděli jsme, že to tak není. Čili jo... Tenkrát se třeba dávalo jako argument, že Sovětský svaz, když žádal o vstup do NATO, že byl odmítnut.*“

¹²¹ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹²² KABÁT, Jindřich. *Psychologie komunismu*. Praha: Práh, 2011, s. 77. ISBN: 978-80-7252-347-4

¹²³ Tamtéž, str. 97.

*Takové prostě důkazy toho, že to není teda jako otevřený a tak... To byly tak ty věci, které člověk věděl, že tak nejsou a přitom to tak říkal, protože musel. Ale jak říkám, ono se to tenkrát tak moc neřešilo, ti lidé prostě... Ono se to těžko chápe... Člověk byl ve škole, tak přepnul a vůbec se o tom neuvažovalo, nebo většina lidí o tom nepřemýšlela...*¹²⁴

To, že tlak ze strany režimu ve společnosti figuroval až do jeho pádu na konci roku 1989, dokazuje výpověď pana Procházky, který na školu nastoupil v září 1989, jen pár měsíců před revolucí. I přesto, že na otázky ohledně školení nestraníků a podobných kontrolních mechanismů režimu odpovídal většinou tak, že je již nezažil, na pocit tlaku si stále vzpomíná. Možná se již nedá hovořit o takovém tlaku, na který vzpomínají narátoři, kteří na škole učili od 70. let, ale stále se nedá říct, že by situace na začátku školního roku 1989 byla nějak více uvolněná a režim jen pokorně čekal na svůj pád. *„No ten tlak tam určitý byl, snad na těch pedagogických poradách, protože se řešily různé výchovné problémy. A tam samozřejmě ředitel plus skupina angažovaných učitelů tlačili na tohle, ale ono už v té době se spousta věcí dělala formálně. A tím, že jsem nebyl ve straně, tak jsem do žádné té buňky a místní organizace nechodil a jediné, kdy na mě opravdu vyvinuli nátlak, tak to bylo, když mi dali nácvik spartakiády a to mi dali jako v podstatě podmínku, abych tam mohl setrvat.*¹²⁵

Člověk tak musel přijít na způsob, kdy se člověk choval tak, že se sám za sebe nemusel stydět a zároveň nemusel mít strach, že by mohl například přijít o práci. Někdy ovšem došlo na situaci, kdy se člověk s kompromisem smířoval velmi těžko. *„Asi jsem měl největší problém s tou spartakiádou, protože si pamatuju, že jsme měli cvičení s tyčemi s kluky ze čtvrtého ročníku a jeden mi řekl úplně na rovinu: „Pane profesore, my ten režim rádi nemáme a tu spartakiádu já cvičit prostě nebudu.“. A já jsem nikdy neagitoval v tom směru, že bych říkal strana to tak chce, ale snažili jsme se najít nějaký kompromis, abychom nějakým způsobem prostě mohli fungovat. Takže jsme to začali*

¹²⁴ Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹²⁵ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

*nacvičovat, ale ono to trvalo dva měsíce a pak to padlo, takže asi by se ten problém vyhrotil, že bychom tu spartakiádu, i kdyby to nepadlo, nedocvičili. Že bych musel asi odejít, protože to byla vlastně jediná vyloženě propagandistická akce toho režimu, vždycky tou spartakiádou dát najevo jednotu na těle i na duchu a to ti někteří, hlavně kluci, vnímali už jako nepříjemné. Já jsem hodně zvažoval, jestli odejít nebo to začít cvičit. Pak jsem začal, s těmi kluky jsme se domluvili na některých věcech, ale nedocvičilo by se to, o tom jsem přesvědčený, protože nechtěli jsme to nikdo a dopadlo by to špatně.*¹²⁶

Jak samotní narátoři zmiňovali, a já s nimi v závěru souhlasím, na zkoumaném gymnáziu panovala před revolucí 1989 extrémně dobrá atmosféra. Co se týká povinností spojených s komunistickým režimem, ani v jedné oblasti, kterých jsem se během rozhovorů dotkla, jsem se nesečkala s tím, že by narátoři vyprávěli o tom, že se daná věc na škole dodržovala, velmi přísně kontrolovala a její porušení bylo přísně trestané. Působení komunistické ideologie se na škole určitým způsobem projevovalo, ale podle mého názoru, v umírněné formě, spíš tak, že učitelé nemohli otevřeně projevovat své názory, o jistých věcech se nemluvilo a jednou za čas proběhla povinná školení nebo schůze, na kterých se o působení ideologie hovořilo, po jejich skončení se však situace vrátila do každodenních kolejí a k žádným zásadním proměnám v době vlády komunistické strany nedošlo. Nemohu tak říct, že bych z vyprávění jediného narátora získala pocit, že se na škole cítil ohrožený, bál se chodit do práce a na škole hrozila politická perzekuce. Opět je však nutné myslet na to, do jaké míry lze vyprávění narátorů považovat za objektivní a do jaké míry se naopak ve vyprávění projevuje dnešní trend vyhraňovat se vůči „zlé“ komunistické minulosti, a co nejvíce se od ní distancovat, i když pravda mohla být tehdy někde jinde.

V další části rozhovorů jsem se zaměřila na situaci kolem listopadu 1989 a průběh revoluce na škole, později jsem se zaměřila i na porovnávání situace s dnešní dobou a hledáním rozdílů ve školství před revolucí 1989 a po ní. Přesto, že se v tuto

¹²⁶ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

chvíli může zdát, že učitelé situaci na škole před revolucí 1989 vnímali jako v zásadě normální a neměli s ní víceméně žádné osobní problémy, jak uvidíme v jedné z následujících kapitol, i přesto vnímají mezi situací před revolucí 1989 a po ní velké a významné rozdíly a z nich vyplývá několik věcí, které jim na školství před revolucí 1989 vadilo, i když ve výsledku, jak narátoři odhalili v závěru vyprávění, se porevoluční situace ve školství neprojevila vždy stoprocentně pozitivně.

4.3. „Nenávist vůči komunistům, která nějak už překypěla.“

Jako název kapitoly jsem vybrala větu, která zazněla během rozhovoru s panem Šťastným¹²⁷, a která podle mého názoru koresponduje s celkovým postojem narátorů k revoluci 1989. Listopadové události označují všichni narátoři za nejvýznamnější historický mezník v dějinách školy. Události roku 1968 zažili na škole pouze dva narátoři, převážná většina však na školu nastoupila až v 80. letech a události roku 1968 si tak pamatují pouze jako část svého mládí. Rok 1989 byl přelomový, kdy společně se změnou společenské situace přišla změna i do školství. Narátoři tak často i sami, před tím, než jsem se jich na to zeptala, začali porovnávat situaci na škole před rokem 1989 a po něm.¹²⁸

Narátoři vzpomínali na události listopadu 1989 chronologicky, většinou si pamatovali i které datum bylo jaký den v týdnu. Automaticky tedy všichni začali své vyprávění tím, co dělali a kde se nacházeli v pátek 17. listopadu 1989. Že se během pátku 17. listopadu obecně netušilo, co se v odpoledních hodinách chystá, dokazuje vyprávění pana Zelenky. *„Tak já si vzpomínám, že v pátek 17. listopadu jsem byl vyslaný ředitelem Sklenářem na nějaký seminář, nebo politické školení, nebo něco takového. To bylo nějak celý den. To se ještě samozřejmě nevědělo, že něco bude. Já jsem teda alespoň nevěděl a vím, že tam ten školitel furt mluvil o tom, jak ten režim je pevný a jak*

¹²⁷ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22.9.2015, uloženo v archivu autorky.

¹²⁸ K dotvoření představy o tom, jak revoluce probíhala na zkoumaném gymnáziu mi, kromě vyprávění narátorů, pomohl školní časopis z roku 1989, který mi v elektronické podobě poskytl pan Horáček, a který v příloze přikládám i k této práci.

*můžeme být spokojení a ono to tak nebylo. Normálně ta školení probíhala tak, že on tam mluvil a ti ostatní tam seděli a ta slova nějak plynula okolo... a tady už ti lidé mu dávali všetečné otázky a na něco poukazovali a tak. Takže to bylo takové trošku jiné, než jindy. No a vím, že on nás ubezpečil, že máme být klidní, že režim je pevný, a že se nic nezmění, to bylo dopoledne, nebo nějak přes poledne a pak večer. A v pondělí už to bylo všechno jinak...*¹²⁹

Události z pátku 17. listopadu otrásli kromě těch, kteří se demonstrace osobně zúčastnili, celou společností. Pro většinu narátorů začala revoluce pořádně až v pondělí 20. listopadu. O událostech v pátek 17. dopředu nic nevěděli, demonstrace se neúčastnili a o událostech se dozvěděli až z doslechu. Jeden z narátorů však tvoří výjimku. Pan Jakub Procházka se demonstrace 17. listopadu osobně účastnil. Na gymnázium nastoupil jako učitel v září 1989, státnice dodělával ještě pár týdnů před revolucí, dalo by se tak říct, že byl jednou nohou již učitel, druhou ovšem stále ještě setrval mezi studenty. Události popsal již v roce 1989 pro školní časopis.¹³⁰ O svých zážitcích z Národní třídy se však rozpovídal i během rozhovoru. Kompletní výpověď pana Procházky je součástí příloh¹³¹. Kdybych měla porovnat, jakým stylem popsal události v roce 1989 a jak v roce 2015, základní informace se rozhodně nezměnily. Mohu tak s klidem prohlásit, že za 26 let od revoluce si pan Procházka události nijak nepřibarvil, ani se nesnažil mě během rozhovoru ohromit nebo hrát si na hrdinu. Rozdíl vidím v tom, že během rozhovoru mi pan Procházka o událostech vyprávěl s mnohem menší dávkou emocí, než které jsou zřetelné z článku, který napsal v roce 1989. Z článku je tak cítit mnohem větší brutalita událostí. Objevují se v něm slova jako „cesta peklem“ při popisování útěku z Národní třídy na konci demonstrace, nebo „nemilosrdné mlácení lidí“, „hysterie“, „šok“. Lze říci, že za dobu, která od roku 1989 uplynula, došlo k objektivizaci události. Také jsou v článku podrobněji popsány některé detaily, které si pan Procházka během rozhovoru již podrobně nepamatoval. V článku tak přesně

¹²⁹ Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹³⁰ Viz příloha Školní časopis z roku 1989.

¹³¹ Viz příloha Výpověď Jakuba Procházky o událostech 17. listopadu 1989.

popisuje cestu, kterou dav lidí během demonstrace šel, názvy ulic a hrubý odhad počtu lidí, kteří se demonstrace zúčastnili. V článku je vysvětlen jeden detail, který si pan Procházka pamatuje i dnes, o 26 let později, a který podle mého názoru dokazuje jistou dávku absurdity celé situace a možná právě proto utkvěl panu Procházkovi v paměti. A sice, jak ztratil během demonstrace boty. V závěrečné části článku popisuje, že když probíhal podloubím na Národní třídě, kde stáli policisté, upadl přes jiného člověka a ve chvíli, kdy se ho snažil jeden z policistů odvléct, ztratil botu. Z rozhovoru, který jsem s panem Procházkou natočila je zřejmé, že emoce během let vyrchaly a dnes, s odstupem času, dokáže pan Procházka o událostech vyprávět klidněji. Sám mi během rozhovoru řekl, že se k událostem 17. listopadu nerad vrací, tato doba je pro něj minulostí a nevyhledává příležitosti, kdy se k ní vracet. Zároveň mi však o událostech dokázal vyprávět zcela otevřeně a jak je zřejmé z porovnání se článkem z roku 1989 i „pravdivě“.

Zajímavý a ve vztahu k článku pana Procházky paradoxní je další článek uveřejněný ve vydání školního časopisu, a sice článek z názvem „*Objektivní zpráva ze 17. 11. 1989 (psáno pro ČTK a RP)*“¹³², který je, jak je na konci uvedeno, zpracován na motivy zprávy v Rudém právu, a ve kterém je demonstrace popisována jako „událost pobuřující společnost“. V článku jsou uvedeny věty jako „Již cestou z Albertova se studenti nezdrželi provokujících a pobuřujících hesel, které jsou v zásadním rozporu s našimi socialistickými zákony, zejména ústavou.“, nebo „V tomto počínání studenti pokračovali i přes dobře míněné domluvy příslušníků STB, kteří obětavě plnili svou občankou povinnost.“ Chování příslušníků STB během demonstrace na Národní třídě je v článku popisováno jako logická reakce na chování bouřících se studentů. V celém článku je demonstrace popisována jako násilná akce ze stran studentů, kteří se rozhodli útočit nejprve na příslušníky STB a později i na povolané příslušníky vojsk MV. Ti se však útokům nijak nebránili a bezpočet z nich bylo zraněno. Skutečnost, že během demonstrace došlo ke zranění několika studentů autor článku vysvětluje slovy: „Několik

¹³² Viz příloha Školní časopis, „*Objektivní zpráva ze 17. 11. 1989 (psáno pro ČTK a RP)*“, str. 12.

svědků, členů STB, vypovídá, že mezi studenty vznikla hádka zakončená stejnou brutalitou, se kterou vystoupili proti příslušníkům pořádkových sil MV.“

Článek je zcela jasně tendenční a je z něj zřejmé, že se snaží očernit účastníky demonstrace a interpretovat vzniklou situaci tak, aby příslušníci pořádkových sborů byli oslavováni jako hrdinové chránící pořádek a bránící brutálním studentům v násilných protestech proti jinak fungujícímu a silnému politickému systému.

Ve školním časopise se tak vedle sebe objevují dvě naprosto odlišné výpovědi o událostech 17. listopadu. Jen jedna z nich je ovšem oficiální a to ta nemluvicí pravdu. Podle mého názoru je i toto ukázkou manipulace společnosti a i díky tomuto článku je zřejmé, že společnost musela být po událostech 17. listopadu zmatená, protože oficiální zdroje hlásaly pevnost a sílu politického systému, který se úspěšně brání útokům ze strany „brutálních“ studentů. Zároveň ovšem účastníci demonstrace vyprávěli své zážitky z demonstrace, které se od oficiálních zpráv diametrálně odlišovaly. Podle mého názoru je i toto důvod, proč byla společnost ještě několik dní po událostech 17. listopadu zdrženlivá a vládl v ní strach.

Co se týká revolučních dní na zkoumaném gymnáziu, organizace revoluce na škole byla na velmi kvalitní úrovni především z toho důvodu, že ve školním roce 1989 maturovalo na škole několik studentů, kteří měli sourozence na fakultách Univerzity Karlovy a byli tak napojeni na vysokoškolské studentské organizace, které revoluci v prvopočátku vedly. Měli tak velmi dobré informace a představu, jak by měl revoluční týden na gymnáziu proběhnout. *„Pamatuji si velmi dobrou organizaci studentů a my jsme tady totiž měli Petru Novákovou¹³³, která je sestrou jedné významné osobnosti studentského hnutí v roce 1989. Takže ta její mladší sestra Petra byla velice dobře informovaná a v podstatě s dalšími studenty tady zorganizovali hned v pondělí ráno nástup do auly. Vypadalo to tak, že v pondělí ráno jsme všichni šli do školy, aniž bychom cokoli tušili, i když jsme věděli, že v pátek večer byl zásah na Národní třídě a já sám jsem od neděle byl v ulicích už. Přišli jsme ráno v pondělí do školy a tady studenti maturitních ročníků nás rovnou dirigovali do auly, a když se naplnila aula, byli jsme tam i učitelé i*

¹³³ Jméno bylo z důvodu anonymizace pozměněno.

studenti, tak tihle studentští vůdcové, jestli to takhle můžu říct, tak se představili jmenovitě: „Já se jmenuju tak a tak a nesouhlasím se zásahem policie 17. listopadu v pátek večer.“, a takhle se jich tam představilo asi dvacet a postupně se představovali další a vzniknul takový improvizovaný program. Takže se samozřejmě neučilo, pokud si pamatují, tak ve třídách se téměř neučilo celý týden. Měli jsme za úkol diskutovat se studenty, což se také dělo, i jsme s nimi chodili na demonstrace, které potom byly od pondělka na Václaváku a vyvrcholilo to v sobotu a v neděli na Letné.“¹³⁴

Že na začátku revoluce panovala mezi lidmi spíš zmatenost, nevědomost a nejistota a situace se začala organizovat postupně až od pondělí 20. listopadu, dokazuje vyprávění pana Horáčka. „...pak se začaly objevovat takové ty zprávy, že bude stávka, a že vysokoškoláci stávkují a herci stávkují, ale přitom v rozhlase i v televizi byla pořád ta oficiální verze protistátní živly a tak dále... No a pak v neděli večer mně zavolala Petra Nováková, že volá jménem studentů, a že jdou do stávky a jestli je podpořím... Tak tam bylo jasné, že nemůžu říct nic jiného, už vzhledem k tomu, jaká byla situace, už vzhledem k těm svým holkám, které zmlátili ti policajti [dcery pana Horáčka se zúčastnily demonstrace na Národní třídě 17. listopadu 1989], vzhledem k tomu všemu. Tak jsem, já nechci říct váhal, ale bylo to rozhodnutí v tom smyslu, že když se to nepovede, tak jdu do háje, ale na druhou stranu jsem si v té chvíli řekl, já už takhle dál nechci, tak když ty moje holky tamhle to a já bych tady byl srab a řekl bych, že je nepodpořím. Tak jsem se domluvili, že se tady ráno sejdem asi v 6 hodin s tou Petrou. No a já, protože jsem chtěl být férový vůči tomu tehdejšímu řediteli, tak jsem mu zavolal, jaká je situace. Oni [studenti] trvali na jedné věci, že půjdou společně do auly, protože logicky cítili, že v jednotě je síla. Já, když jsem si to pak promýšlel, tak jsem to obdivoval, jak to měli promyšlené a jak na tom trvali, protože on chtěl [ředitel Sklenář], aby se rozešli do tříd. A v tom okamžiku by se to rozdrotilo. Fůra z nich nevěděla, o co jde. A oni na tom trvali, že ne a byl to dost boj, já jsem se s nim teda dost pohádal potom už v tom smyslu, že jsem mu řekl, že v tomhle okamžiku jsem s těmi studenty, a že ten jejich požadavek by se měl

¹³⁴ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

splnit. Takže on nějak pak samozřejmě povolil a sešlo se to všechno v aule, tam byli ti studáci, kteří byli na té demonstraci, tak tam vykládali svoje zážitky. No a pak už to běželo dál, studenti vyhlásili stávkou, my jsme se druhý den připojili, každý den odpoledne se chodilo na Václavák, kde jsme se snažili trošku je organizovat ve smyslu, abychom je měli pod kontrolou, protože tehdy nikdo nevěděl, co bude, do středy jsme se báli, že přijdou milice, byly pověsti, že za Prahou stojí tanky...¹³⁵ Během týdne od 20. listopadu se na škole neučilo, každý den se hromadně debatovalo v tělocvičně, na školu chodili herci a další hosté. Učitelé i studenti přednášeli o svých zážitcích z demonstrací. Na škole se během revoluce prohloubilo již před ní vytvořené spojení mezi mladými učiteli a studenty maturitních ročníků. To reflektuje paní Králová. „V té době mělo tohle gymnázium hodně dobrý zvuk. Chodily sem děti docela prominentních rodičů a v tom jazyce je prostor pro nějaké osobní komentý, tak vlastně si uděláte představu, z jakých kruhů ty děti pocházejí, nebo jak se vztahují k tomu režimu...“¹³⁶

Zde stojí za zmínku jedna věc. Paní Králová zde hovoří o tom, že na školu chodily děti „prominentních rodičů“. Myslím, že tato její charakteristika je zajímavá z toho důvodu, že by si ji mnoho lidí mohlo vyložit jinak, než ji paní Králová ve skutečnosti myslela. Pokud někdo v 80. letech o někom prohlásil, že je „prominentní“, automaticky to bylo vykládáno ve smyslu, že prominentní člověk je sympatizant s komunistickým režimem, většinou přímo příslušník komunistické strany. V tomto případě však paní Králová použila přídavné jméno „prominentní“ v naprosto opačném významu. Jak vyplývá z celého jejího vyprávění, paní Králová s komunistickým režimem nesouhlasila, při nástupu na školu se skamarádila s kolegyní, která byla otevřeně v opozici proti komunistickému režimu a díky ní se paní Králová seznámila i s dalšími antikomunisticky smýšlejícími lidmi, se kterými podle jejího vyprávění velmi otevřeně o situaci v Československu hovořila, zúčastnila se i několika bytových divadel. Vyprávěla o tom, že tato divadla byla spíše záminkou pro setkávání stejně smýšlejících lidí a antikomunistické

¹³⁵ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹³⁶ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23.9.2015, uloženo v archivu autorky.

debaty. Během listopadu 1989 nadšeně podporovala revoluci, podporovala i studenty, kteří se během revolučního týdne rozhodli na škole stávkovat a celkově je tak její postoj k bývalému režimu z jejího vyprávění naprosto zřejmý. Výrazem „prominentní rodiče“ tak chtěla vyjádřit svůj subjektivní názor na dané rodiny. V jejich očích byly v tehdejší době „prominentní“ rodiny antikomunisticky založené. Většinou se tak jednalo o rodiny, které kvůli svým otevřeným antikomunistickým projevům mohly mít „politický vroubek“ a paní Králová s nimi sympatizovala. Proto v tomto kontextu použila slovo „prominentní“, aby tak dokázala své sympatie k daným rodinám a studentům a pozitivně ohodnotila jejich smýšlení, se kterým se ztotožňovala.

Ve svém vyprávění dále pokračuje a pozitivně vzpomíná na to, jak si se studenty vyměňovala knížky, jak ji několikrát („prominentní“) rodiče studentů pozvali na večeri a s mnoha si tak ještě v době před revolucí 1989 vypěstovala přátelské vztahy. Vyprávění o revolučních dnech začíná, stejně jako všichni narátoři, popisem toho, co dělala, a kde se nacházela 17. listopadu. Z jejího vyprávění vyplývá, že během pátku 17. listopadu trávila čas s přáteli a synem mimo Prahu a o tom, co se děje v hlavním městě, se dozvěděla až z telefonátu maminky jednoho z jejích studentů, která ji volala s přáním, aby se co nejdříve vrátila do Prahy a začala se studenty nějakým způsobem připravovat program revolučních dní na škole. *„Já jsem vůbec nevěděla, o čem mluví a ona už měla ty informace, že děti už se rozhodly nepřijít v to pondělí do školní budovy, že tedy všichni budou oblečeni v černém, že budou mít svíčky, že udělají takové shromáždění před školou. A všechno to začala řídit Petra Nováková, protože její sestra působila v revolučním výboru na fildě, takže ta Petra, a tím to nechci vůbec nijak snižovat, kopírovala dění z té filosofický fakulty.“¹³⁷*

Dále popisuje mimořádně dobré vztahy, které si vypěstovala především se studenty tehdejšího maturitního ročníku, a které se během revoluce ještě prohloubily. *„Mně do toho onemocněl Adam [syn]. A protože jsem byla vážně v hrozně dobrých vztazích s maturanty toho ročníku, tak mi chodili hlídat Adama. Po dvou hodinách se*

¹³⁷ Rozhovor s Marií Královou, aprobece český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23.9.2015, uloženo v archivu autorky.

střídali, a tím že jsme měli doma psací stroj, tak oni mohli psát různá prohlášení, protože se všechno množilo přes průklepáky. A tak jsem byla asi třikrát i na Václaváku zvonit a ty děti losovaly, kdo k nám půjde, protože všichni chtěli být samozřejmě ve škole, kdy tady se děly ty převratné věci. (...) Ta pospolitost těch dětí a kantorů, já nevím, jestli to všichni prožívali takhle euforicky, ale já opravdu díky tomu, že ty dvě třídy byly mimořádné a oni byli výborní i před tou revolucí, no tady se to prohloubilo.“¹³⁸

Z vyprávění vyplývá, že paní Králová vzpomíná na události během revolučního týdne 1989 s obrovskou euforií. Myslím, že její nadšení jak ze samotné revoluce, tak ze vztahů, které panovaly na škole během revoluce mezi studenty a učiteli, pramení i z jejího věku. Během revoluce byla jen o pár let starší než maturanti, o kterých během rozhovoru vypráví. Měla k nim tak generačně velmi blízko a jednoduše s nimi navázala vztahy, které z jejího vyprávění zní spíše až přátelsky než jako vztah učitele – autority a žáka.

Co se týká zbytku pedagogického sboru, během revoluce se začaly naplno projevovat rozdíly mezi generacemi. Starší, konzervativnější, kolegové neměli z dění na škole příliš radost a volali po návratu k vyučování. Naopak mladí učitelé, stejně jako paní Králová, sami nadšení z nastalé situace, podporovali studenty v jejich počínání a organizovali společné pochody na demonstrace. I přesto, že názor pedagogického sboru nebyl jednoznačný, došlo k tomu, že v úterý 21. listopadu 1989 podepsala většina sboru *Prohlášení pedagogického sboru o podpoře stávkových studentů gymnázia, kterou se studenti připojili k protestní stávce studentů vysokých škol.*¹³⁹ „...asi nemůžu říct, že všichni to jednoznačně podporovali. Tady na tom dokumentu [ukazuje na školní časopis ve kterém je prohlášení učitelů o připojení se k stávce¹⁴⁰] jsme to jednomyslně podpořili... Fakt je, že shodou okolností nebyl ve škole kolega Šedivý, on byl v Brně na komunistickém výjezdním školení. Ale jako kdybych měl říct, že všichni... asi to nemohli být všichni, protože vím, že tady byl jeden kolega, který byl kovaný komunista, a který

¹³⁸ Rozhovor s Marií Královou, aprobece český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23.9.2015, uloženo v archivu autorky.

¹³⁹ Viz příloha Školní časopis z roku 1989, strana 22.

¹⁴⁰ Tamtéž.

ani nevrátil legitimaci po těch všech událostech, které potom následovaly. Ten jediný zůstal ve straně, všichni ostatní komunisti na škole během měsíce vystoupili z KSČ, on ne. Takže divil bych se, kdyby třeba on podepsal tohle [myšleno prohlášení učitelů o připojení se ke stávce], ale tenkrát jsme to asi brali tak jako hodně většinově.¹⁴¹

Pokud jde o pana ředitele Sklenáře, během revoluce se podle slov všech narátorů zachoval „dobře“. A i přesto, že na něj byl vyvinut velký tlak ze strany studentů i ze strany režimu ani v této situaci nezpanikařil a i díky němu měly revoluční dny na škole poklidný průběh. I z toho důvodu se všichni narátoři shodli, že vývoj události po revoluci, na začátku roku 1990, byl spíše postupný než radikální. Nedošlo k okamžité obměně vedení, trestání příslušníků komunistické strany, ani žádným podobným radikálním projevům. I přesto bylo samozřejmé, že pan ředitel Sklenář ve své funkci po revoluci skončí. *„Já myslím, že to bylo postupné, tak, jak se měnila společnost. To už jako přesně si to nepamatuju, přesně kroky... Po revoluci musel skončit pan ředitel, i když říkám byl to slušný člověk, zachoval se velmi dobře. Byl uspořádán konkurz na nového ředitele a vyhrál Petr Horáček, který potom fungoval jako ředitel asi dvacet let. Takže takhle to dopadlo u nás... ale on už byl v důchodovém věku [myšleno ředitel Sklenář], co si pamatuju, takže to nebyla takový tragédie pro něj.“¹⁴²*

Situaci po opadnutí revoluční vlny, na začátku roku 1990, komentuje i pan Procházka. *„Tím, že ty karty byly rozdané jasně, že ten starý ředitel měl končit a on byl rozumný chlap a vždycky se v rámci možností choval slušně, tak všichni cítili, že nikdo nebyl bez viny, aby mohl hodit kamenem po někom, kdo nic zlého neudělal. Tím, že to byl solidní a slušný člověk, tak nikdo neměl ani potřebu to tam nějak dělat. Bylo tam možná pár radikálních studentů, ale my jsme vlastně i potom vedli diskuse s těmi studenty, že se neučilo a vlastně jsme ty věci se studenty probírali a ono v tom jakoby nadšení z té nabyté svobody a toho, že se to nějakým způsobem zvládlo, tak to kolektivní vědomí bylo*

¹⁴¹ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29.9.2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁴² Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*potom jasné, že se nebudou dělat nějaké revoluční změny, protože tam k nim nebyl důvod.*¹⁴³

K určitým změnám ve vedení ovšem přesto došlo. A tak pan Karel Šedivý skončil ve funkci zástupce ředitele, ve které byl od roku 1980 a v roce 1993 odešel do důchodu ředitel Sklenář a novým ředitelem byl zvolen Petr Horáček. O jeho cestě na ředitelský post se zmíním v následující kapitole, kde také podrobně rozeberu porevoluční vývoj na škole a změny, které s sebou podle narátorů revoluce přinesla.

Můj výzkum se zaměřuje na příběh gymnázia, ale i na jeho aktéry, jako osoby. Proto mě během vyprávění narátorů o revolučním roce 1989 kromě vývoje revoluce na škole zajímaly i osobní pocity, které narátoři během revoluce prožívali, a co pro ně znamená slovo svoboda. Souhrnně se dá říct, že v prvních týdnech zaplavil všechny pocit euforie. Z úst narátorů zaznívá, že během revoluce se lidé začali pořádně zajímat o politiku, několikrát padlo jméno Václava Havla, o kterém zprvu nikdo nevěděl, co si myslet, jelikož o něm před revolucí nikdo moc neslyšel. *„No přiznám se, že když jsem poprvé slyšel na Václavském náměstí Jiřího Bartošku, který tehdy prohlásil, že Občanské fórum se shodlo na tom, že by chtěli, aby naším prezidentem byl Václav Havel, tak jsem z toho měl smíšené pocity, protože jsem toho člověka vůbec neznal. A teprve potom, jak se začal ukazovat na veřejnosti a jak ten vývoj byl tak překotný, že prostě ten Bartoška to vyhlásil někdy tipnul bych si, 22. listopadu a měsíc na to, nebo pět týdnů na to, se Havel stal prezidentem, takže postupně jak začala jednání disidentů s komunisty a jak se změnila vláda, tak postupně z toho vyplynulo takové všeobecné přání, s kterým já jsem se ztotožnil, že Václav Havel bude opravdu dobrý prezident. Ale první můj dojem byl rozpačitý, protože jsme ho prostě nikdo neznali.*¹⁴⁴

Pan Šťastný se během vyprávění o pocitech z revoluce neubráníl slovu „úžasné“. Celkově všichni zmiňují pocit úlevy a nadšení z nabyté svobody. Tento pocit je postupně částečně opustil, jak uvidíme v další kapitole. *„No samozřejmě jsem to vnímal jako*

¹⁴³ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁴⁴ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*velkou úlevu, jako něco o čem jsem celý život snil, já jako člověk, který se zabývá sportem a lyžováním, tak jsem měl sen jet si zalyžovat do Alp a říkal jsem si, ale to se mi v životě nepoštěstí...hned následující zimu jsme jeli lyžovat do Alp.*¹⁴⁵ Jan Sokol ve své knize *Člověk jako osoba* definuje svobodu jako „uvolnění instinktivních vazeb, pro člověka podstatných“, svoboda je podle něj tím, „co dělá člověka člověkem, ale už také víme, že tím se mu na druhou stranu život komplikuje: musí teď dávat pozor, volit, vybírat, rozhodovat se – a často neví jak.“¹⁴⁶ Ve chvíli, kdy měli slovo svoboda definovat narátoři, opakovaně se mi dostávalo ve své podstatě stejné odpovědi. „*Nebát se toho, že bych byl za své myšlenky, které vyslovím trestán. Může se mnou někdo nesouhlasit, ale nemůže mě za to zavřít... To je možná takové to základní. Prostě svoboda dělat, co chci a zároveň nést si za tu svobodu a za ta svá rozhodnutí zodpovědnost, protože mnoho lidí si pod pocitem svobody představovalo spíše anarchii, všichni měli všechna práva, ale nikdo nechtěl mít povinnosti. Takže svoboda znamená svobodu, ale zároveň zodpovědnost za to, že mám i nějaké povinnosti...*“¹⁴⁷

*„...Nevím, kdo z mladých kantorů, něco jsme řešili, říkám hele ty si nezažila ty komunisty, jako vůbec, tehdy platilo takové heslo „nemysli, když myslíš nemluv, když mluvíš nepiš, když píšeš nepodepisuj, a když podepíšeš, pak se ničemu nediv“ takže tohle teďka neplatí a tehdy to doopravdy tak fungovalo, tohle je jen malinko odlehčené, to heslo.“*¹⁴⁸

Pocit osobní, vnitřní svobody kladli narátoři na první místo. Nejdůležitější je pro ně možnost svobodně se vyjadřovat bez toho, aniž by museli mít strach, že budou za své názory potrestáni nebo pronásledováni. I přesto, že výzkum probíhal jen s malou skupinou narátorů, vyplývá podle mého názoru z výpovědí obecná charakteristika hodnot lidí vyrůstajících v komunistickém režimu. Myslím, že člověk, který vyrůstá ve svobodné zemi, by při položení stejné otázky postavil na první místo možnost cestovat

¹⁴⁵ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁴⁶ SOKOL, Jan. *Člověk jako osoba*, [Elektronická kniha]. Str. 75.

¹⁴⁷ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁴⁸ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

nebo volný přísun informací, narátoři staví na první místo mnohem hlubší hodnoty, které podle mého názoru dokazují, nakolik vládnul ve společnosti za bývalého režimu strach. Ve chvíli, kdy první, co narátora napadne, je možnost svobodně se vyjadřovat bez vidiny postihu, si člověk vyrůstající v dnešní společnosti, kde má každý na život svůj názor, nebojí se ho projevit, a kdyby se někdo snažil mu toto právo odepřít, ozve se ještě hlasitěji, uvědomí, nakolik závažná musela situace za minulého režimu být. Že lidská svoboda neznámá jen povrchní materiální možnosti, ale má daleko hlubší význam, který si, podle mého názoru, mnoho mladých lidí v dnešní společnosti neuvědomuje, protože pro ně byla vždy svoboda automaticky k dispozici. Podle mého názoru s tímto hlubším významem slova svoboda souvisí i míra zodpovědnosti, kterou ve svém vyprávění několikrát narátoři zmínili, když vyslovili myšlenku, že jejich generace byla v mnohem mladším věku vyspělejší, než mladí lidé ve stejném věku dnes. Myslím, že mezi omezenou mírou svobody a zvětšenou mírou zodpovědnosti existuje spojitost. A sice, ve chvíli, kdy má člověk omezenou svobodu, omezené právo nahlas projevovat své názory, musí být zodpovědnější ve svém chování, aby nebyl „zbytečně“ potrestán. Kdežto dnes, když se každý může svobodně vyjadřovat a chovat bez zvýšené možnosti postihu, nemusí být zároveň ani natolik zodpovědný a ostražitý, jelikož mu většina chování projde bez následků. V tom spatřuji já osobně rozdíl mezi tehdejší a dnešní společností. Narátoři si posteskli, že v dnešní době lidé často zapomínají na důsledky svých „svobodných činů“ a často se rozhodují nerozvázně a dopředu nepřemýšlí o zodpovědnosti, která z jejich rozhodnutí plyne. Na druhé místo stavěli narátoři možnost již zmíněného volného cestování a volného přístupu k informacím. V další kapitole se mimo již zmíněné věci zaměřím i na to, jak podle narátorů česká společnost svou znovunabytou svobodu dokázala zúročit.

4.4. Ztráta ideálů

Z výpovědi narátorů vyplývá, že revoluční dohra měla hořkou pachutí. Po euforických pocitech během revoluce přichází částečné zklamání z toho, jak společnost se znovunabytou svobodou naložila. Proměna nálady narátorů byla během rozhovorů

znatelná. Někteří mluvili o velkých ideálech, které si lidé během revoluce vytvořili, a které nebyly nikdy naplněny. Většina mluvila o tom, že se k moci ve státě dostali nesprávní lidé. „Těžko říkat, jestli to šlo dělat jinak, řada lidí říká, že heslo „nejsme jako oni“ bylo špatné, že jsme ty komunisty měli potrestat a měli zavřít, v uvozovkách měli jsme, čili ti, kteří vládli. To znamená Havel a jeho garnitura, že udělali chybu, že jim to v podstatě odpustili a začali s čistým stolem, tak to byla chyba... Nejsm na to erudovaný, abych na tohle odborně odpověděl. Myslím si, že řada lidí využila situace, využila svých konexí, řada lidí si neskutečným způsobem nakradla a myslím si, že i řada politiků jim k tomu velmi pomohla, polistopadových politiků, ať už vědomě nebo nevědomě.“¹⁴⁹

„Tady samozřejmě byly i prognózy ekonomické, že do deseti let doženeme Rakousko, do patnácti Německo, tak to samozřejmě člověk nebyl tak naivní... Ale spousta věcí se dělala v dobré víře, že ta společnost se nějak napraví, tak to je hrozně naivní představa. Ano, může k tomu přispět jedinec, ale musí to být nějakým způsobem organizované, nebo řízené a ze spousty věcí mám pocit, že se dělala v slepém nadšení a velmi nedůsledně. (...) Myslím si, že to byla velká naivita a velké očekávání a tím, že nemáte žádnou historickou zkušenost s žádným takovým přeměňovaným obdobím, je tendence si myslet, že to bude rychlé, snadné, úspěšné a čitelné a není...“¹⁵⁰

„Já jsem nesdílel to nadšení, že to bude jiné. Já jsem věděl a je to logické, že nemůžete přeskočit 40 let vývoje, když támhle ve Francii, Německu to budují 40, 50 let, tak že tady se to změní a všichni budeme najednou skvěle pracovat. My jsme měli v sobě zažitě všechny možné pracovní, sociální a jiné stereotypy a to trvá strašně dlouho. Takže myslím si, že ten vývoj spoustu lidí zklamal, já jsem to taky někdy cítil. Řeknu to takhle, myslel jsem si, že to nebude žádná procházka růžovým sadem, že ti lidé nejsou tak skvělí, jak to vypadalo a oni byli ještě daleko horší, než jsem si myslel. To je tak jediné. Ale zpětně, když to vidíte, tak ty dobré věci jdou pomalu a jsou blbě vidět v těch krátkých

¹⁴⁹ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁵⁰ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*úsecích, takže jsou vidět vždycky ty špatné věci, ale ta cesta se udělala obrovská, myslím si, že tak polovina lidí už tu svobodných je.*¹⁵¹

Celkově mi tedy přijde, že míra zklamání narátorů z porevolučního vývoje se odvíjí především od míry euforie, kterou narátoři prožívali během revoluce. Je tak vidět znatelný rozdíl ve výpovědi pana Procházky, který, ač nejmladší, mluvil o revoluci opatrně, bez užívání superlativ a neprojevoval tak velké nadšení jako ostatní. To vysvětloval tím, že již během revoluce se v něm mísily dva pocity, kromě euforie i velký pocit napětí a uvědomění si, že cesta k zlepšení společenské situace bude dlouhá a složitá. Díky tomu tak podle jeho názoru nepodleh po revoluci deziluzi a jeho zklamání z porevolučního vývoje není tak silné jako u jiných narátorů. Někteří z narátorů vyprávěli o revoluci naopak s velkým nadšením. Popisovali pozitivní změnu ve společnosti, kterou během revoluce pocítili. Vyprávěli o tom, jak si lidé během revoluce pomáhali, usmívali se na sebe, měli potřebu společně události sdílet. Z jejich vyprávění se dá odvodit, že jejich vnímání revoluce postrádalo jistou dávku racionality, převládlo nadšení a o to větší pak bylo jejich zklamání nebo spíše nepochopení porevolučního vývoje. Všichni se ovšem shodli na tom, že ve společnosti došlo ke změně hodnot. Podle narátorů se míra prestiže a úspěchu člověka přestala měřit podle příslušnosti ke komunistické straně a obrátila se na jiné hodnoty, podle některých především na množství peněz. *„Určitě to nebylo [před rokem 1989] tak směřované na peníze, jako je to teďka. Teď vládnou společnosti peníze. Vládne agrese společnosti. Kdokoli, na úřadech, doktoři, kantoři, řeknou, že je ta společnost značně agresivní, že ty vztahy jsou daleko horší a je to dáno podle mě jenom tím, že tady vládnou peníze. Kdo má peníze si všechno koupí. Za socialismu nikdo nic neměl, platy plus minus stejné. Závist, peníze, tohle se podle mě dost zhoršilo.*¹⁵²

„Peníze nejdůležitější, kariéra, ve vztahu třeba k ženám. Dneska ženy nejdřív kariéra a potom rodina, to si myslím, že dřív bylo minimálně vyrovnané. Dřív samozřejmě ženy

¹⁵¹ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁵² Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*měly rodinu dříve. Hodně peníze, sláva, úspěch. Dřív byla minimální šance být úspěšnější než ten druhý, protože všichni měli víceméně stejný plat, motivace nebyla žádná, když někdo pracoval líp, tak ta motivace byla úplně žalostná nebo nulová, takže stejně nebyl ohodnocený líp, než ten druhý. (...) Taky si myslím, že dřív lidé trávili víc času spolu, víc se bavili, víc slavili, protože neměli nic jiného, co dělat, kdybych to řekl jednoduše.*¹⁵³

*„Já si myslím, že, aspoň tady v té škole, když někdo nějaké peníze vydělá, tak se to snaží ututlat, je mravné být chudý. Peníze jsou měřítkem úspěchu, ale každý se pochlubí tím, že něco vystudoval, že získal nějaký akademický titul, že má děti na vysoké škole, tak s tím se všichni chlubí, ale málokdo se chlubí s tím, že, já například, můj syn podniká a za minulý rok vydělal pět miliónů, s tím se nikdo nechlubí. Takže peníze jsou měřítkem úspěchu, ale lidi se za tenhle typ úspěchu trochu stydí, nebo bojí se s tím pochlubit, což není dobře, ale já mám pocit, že za těch komunistů to bylo taky tak.*¹⁵⁴

Názor na změnu hodnot ve společnosti byla jednou z klíčových otázek během rozhovoru. Zajímalo mě, jaký pohled mají narátoři na dnešní společnost. Peníze jako jedna z nejdůležitějších hodnot, která ovládá dnešní společnost, zazněla od všech narátorů. Narátoři se také uchylovali ke srovnání s minulým režimem a snažili se odůvodnit, proč se podle nich dnešní společnost na peníze orientuje o tolik víc, než společnost během komunistického režimu. Odůvodňují to „rozevřením sociálních nůžek“, kdy v dnešní době existují velké rozdíly v platech, kdežto za minulého režimu měli všichni víceméně stejné platy a motivace ke snaze získat co nejvíc tak byla omezená, nebo vůbec neexistovala.

Někteří připojili další podle mého názoru zajímavou a důležitou myšlenku a sice, že si dnešní společnost, především někteří mladí lidé, neváží toho, co mají. A to podle narátorů pramení z toho, že nemají možnost srovnání. Paní Králová tak například po revoluci pocítila jistou dávku zklamání z toho, že se pozornost společnosti obrátila na věci materiální povahy. A konstatovala, že po tom, co vyrůstala v nesvobodné zemi, si

¹⁵³ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁵⁴ Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

dokázala nově nabyté svobody a všeho, co s ní přišlo, vážit a profitovat z ní, kdežto například její děti podle jejího názoru braly vše jako samozřejmost a to, že se narodily do svobodné země a vyrůstají ve svobodné zemi, jim ubralo na míře zodpovědnosti a moudrosti, jelikož nemají možnost srovnání. Dalo by se říct, že jim chybí pokora. „*Vadí mi ta soustředěnost na úspěch, výkon. Když dneska mluvím se svými studenty, tak u spousty z nich, pokud jsou tedy z rodin, kde se o tom mluví, tak si povzdechnou, že jim chybí nějaké hranice, které by tady někdo určil, nebo že ta možnost volby je pro ně nesnadná, protože můžete dělat milion věcí a najednou se v tom ztratíte. Taký si ale myslím, že my jsme byli určitě dospělejší v té době, protože běžně v těch dvaadvaceti letech lidi zakládali rodiny a teď všichni pracují na tom „self-improvementu“ a na založení rodiny tak nemají už dost energie. To sebe-soustředění mi připadá svým způsobem nepřírozené.*“¹⁵⁵

Názor paní Králové ohledně „nepřírozenosti sebe-soustředění“ dnešní společnosti mi přijde zajímavý. Na jednu stranu narátoři hovoří o tom, jak pozitivní je fakt, že k revoluci došlo a žijeme ve svobodném státě a zrovna paní Králová svým vyprávěním dokazuje, že dnešní, moderní způsob života, kdy má člověk možnost cestovat a studovat a rozhodovat se zcela svobodně podle svého uvážení, podporuje. Na druhou stranu však v její výpovědi zazněla tato věta, která dokazuje, že i přes otevřenou podporu dnešního způsobu života má v sobě pevně zakořeněné způsoby života typické pro minulý režim a některá dnešní rozhodnutí společnosti nedokáže pochopit a jsou pro ni nepřírozená.

Od obecného hodnocení nastalé situace se poté má pozornost obrátila zpět k situaci na zkoumaném gymnáziu. Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, vztahy mezi pedagogy na škole byly podle narátorů před revolucí vždy na velmi dobré úrovni a komunistický režim je příliš neovlivňoval. Jak vztahy proměnila změna režimu?

Podle narátorů k žádným radikálním proměnám pedagogického sboru nedošlo. V roce 1993 odešel do důchodu ředitel Sklenář a na jeho místo nastoupil pan Horáček.

¹⁵⁵ Rozhovor s Marií Královou, aprobeace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Okolnosti jeho nástupu popíši v další části této kapitoly. Co se týká kolegů, kteří byli příslušníky komunistické strany, narátoři se vyjadřují tak, že většina z nich nebyli i přes svou příslušnost ke straně neslušní lidé a tak narátoři neměli problém s tím, když na škole po revoluci někteří z nich zůstali dále učit. Ze zkoumané skupiny narátorů byl příslušníkem komunistické strany pan Šedivý, který na škole učí až dodnes. Během rozhovoru o své příslušnosti ke komunistické straně příliš nehovořil. Ve chvíli, kdy jeho příslušnost ke straně z rozhovoru vyplynula, ji nijak nepopíral. Sám ovšem otevřeně neprohlásil něco ve smyslu, „ano, byl jsem příslušníkem strany, nestydím se za to“. Během vyprávění o porevolučním vývoji o ní již nepadlo ani slovo. K tomu, proč po revoluci zůstal učit na zkoumaném gymnáziu, se vyjádřil následovně. *„Na zdejší škole jsem zůstal proto, že ty vztahy jsou tady vážně dobré... jsem pořád tady, nikdy jsem nešel jinam, takže nemám možnost to srovnávat, ale ono je to těžké srovnávat. Člověk to vidí jinak v té době a jinak to vidí dneska... vše je relativní.“*¹⁵⁶ Když za jeho popis připojím vyprávění paní Králové, dá se pak, podle mého názoru, velmi dobře vytvořit obrázek o tom, jak se pedagogický sbor zachoval k příslušníkům komunistické strany a proč měl pan Šedivý možnost na škole zůstat. *„Myslím si, a to zas budiž řečeno ke cti některých kolegů, že ti, kteří v té straně byli před tím, se neobrátili. V podstatě pořád byli nějakým způsobem levicově myšlenkově orientovaní, že jsem z nich neměla pocit nějakého lidského znechucení a tak respektujete nějakou názorovou různost. Nemyslím si, že by lidi tady ta politika úplně extrémně rozdělila, to určitě ne. Co jsem slyšela na jiných školách, že tam lidi udávali, nebo že si potom vyřizovali účty, po tom 89, kdy se do čela školy dostal někdo dřív perzekuovaný a pak si to s těmi prominenty režimu vyřídil, tak to tady fakt ne, to jsem z toho měla dobrý pocit.“*¹⁵⁷

I přesto, že pan Šedivý své působení na škole vysvětlil pouze tím, že na škole jsou a vždy byly dobré vztahy a on tak neměl důvod školu opustit, nešlo podle mého názoru příliš o jeho rozhodování, zdali na škole chce on sám setrvat. Lze spíš říct, že měl pan

¹⁵⁶ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁵⁷ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Šedivý a další kolegové, příslušníci komunistické strany, štěstí, že na škole panovala politická umírněnost, která by se dala přičíst klidné situaci na škole již před revolucí zásluhou pana ředitele Sklenáře, a která se přenesla i do porevoluční doby. Nikdo tak, jak zmínila paní Králová, neměl potřebu si s příslušníky komunistické strany vyřizovat účty a trestat je za minulost a oni tím pádem nepřišli o svou pozici. D. Moree ve své knize také popisuje, jak se pedagogický sbor zachoval k příslušníkům komunistické strany v roce 1989. A setkala se s protichůdnými zkušenostmi. Na jedné ze škol, kde vedla výzkum, byla situace taková, „že v danou chvíli nešlo o to, jaký je kdo učitel nebo člověk. (...) V roce 1989 nebyli hodnoceni na základě své odbornosti nebo přístupu, roli hrála jejich politická příslušnost. (...) Revoluční dění automaticky zpochybnilo jejich lidské kvality na základě politické příslušnosti.“¹⁵⁸ Naopak na druhé zkoumané škole byla situace ohledně příslušníku komunistické strany po revoluci 1989 stejně „vlažná“, jako na „mém“ gymnáziu. „Nikdo se nestaral o to, jestli byl někdo ve straně nebo nebyl. Při posuzování lidí hrála roli jiná kritéria – hlavně profesionalita a lidská slušnost, které učitelé vnímají jako hodnoty nezávislé na politice.“¹⁵⁹

Zbytek narátorů se k porevoluční situaci v pedagogickém sboru vyjádřil tak, že se vztahy určitým způsobem proměnily. A sice, že na sebe kolegové přestali mít tolik času, přestali spolu trávit čas mimo školu, jako tomu bylo před revolucí a celkově se v pedagogickém sboru projevila změna společenských hodnot. *„Dřív jsme společně sportovali, měli jsme společné oslavy, společné besídky a dneska těchto věcí není tolik. Ne, že bychom byli nepřátelé, naopak, je tady pořád velmi dobrý kolektiv, ale každý má spoustu svých dalších aktivit, že po té škole každý zmizí. Ale taková je doba, holt ten tlak peněz, a aby člověk zaplatil nájem, řadu lidí vede k tomu, že mají druhou práci ještě někde, že si přivydělávají a nelze se divit tomu, že skončí škola a hned vypadnou, co nejdřív.“*¹⁶⁰

¹⁵⁸ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 86. ISBN: 978-80-246-2298-9

¹⁵⁹ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 94. ISBN: 978-80-246-2298-9

¹⁶⁰ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobece anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

„Určitě jsou tady kantoři, kteří počítají peníze, sledují, kolik kdo co dostane, pátrají po tom, kdo má jaké odměny, závidí si, že někdo má něčeho víc někdo míň. (...) Horší je to, když přijede študák 18ti letý v Audině a druhý říká, nevím, jestli si ten časopis můžu zaplatit, protože my na to momentálně v rodině nemáme, žiju jenom s maminkou, mám x sourozenců, maminka nezaměstnaná.“¹⁶¹

Z vyprávění všech narátorů je patrné zklamání z příčin proměny vztahů v pedagogickém sboru. Všichni narátoři považují za nejvýznamnější příčinu proměny vztahů v rámci pedagogického sboru orientaci na peníze. Není žádným překvapením, že peníze ovládly vztahy i v rámci pedagogického sboru na zkoumaném gymnáziu. V souvislosti s orientací společnosti na peníze si tak učitelé na zkoumaném gymnáziu nejen začali všimnout kdo z kolegů dostává víc a kdo méně, peníze jsou ale i příčinou jedné z dalších změn, ke které v rámci vztahů v pedagogickém sboru po revoluci došlo. A sice si během vyprávění postesklí, že v dnešní době spolu učitelé netráví tolik volného času, jako dříve. Jedním z důvodů této změny je opět obrácení pozornosti společnosti na peníze.

Významnou změnou byl již několikrát zmíněný odchod ředitele Sklenáře do důchodu v roce 1993 a nástup pana Horáčka na jeho post. Z vyprávění narátorů vyplývá, že pan Horáček byl velmi oblíbeným ředitelem. Podle narátorů pramení jeho oblíbenost z dob revoluce, kdy byl jednou z vedoucích postav revolučního dění na škole, zastával se studentů, pomáhal jim organizovat besedy a účastnil se se studenty demonstrací. Podle mého názoru si ho narátoři za jeho chování během revoluce velmi vážili. Během ředitelování velkou část problémů řešil sám a nezatěžoval tak své kolegy zbytečností. Co však z rozhovorů vyplývá mezi řádky, a pan Horáček i sám přiznal jako svou slabinu, je skutečnost, že za jeho úřadování škola stagnovala, co se týče technického vývoje a celkové modernizace školy. Pan Horáček říká, že neměl vystudovaný žádný manažerský kurz, nevěděl, jak pro školu shánět peníze a tak v 90. letech škola v porovnání s dalšími pražskými gymnázii zaostávala a deficit dohání dodnes. S nástupem nového ředitele

¹⁶¹ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

v září tohoto školního roku došlo na škole k několika změnám, kterých si člověk všimne na první pohled. Jelikož jsem na škole sama studovala a detailně si pamatuji, jak škola vypadá, sama jsem během natáčení rozhovorů zaznamenala na půdě školy několik změn, co se týče vybavení, které úroveň školy pozvedly.

Pan Horáček byl velmi oblíbeným ředitelem i mezi studenty. Pamatuji si, že jeden rok se dokonce na škole rozšířily odznaky, které všichni pyšně nosili a na kterých stálo „Horáček je náš ředitel“. Jak narátoři, tak já osobně si ho pamatuji jako milého a ochotného člověka, který se nebránil diskusi se studenty, podporoval jejich projekty, zapojoval se do školních aktivit, jako například sportovních utkání. On sám vzpomíná na to, jak a proč se stal ředitelem následovně. *„Dosavadní ředitel Sklenář se rozhodl, že skončí, možná i pod nějakým tlakem trochu, nechci říct mým, ale přeci jen cítil, že už by asi měl uvolnit místo, no a my jsme samozřejmě se všemi kolegy nějak uvažovali o tom, co s tím, když on skončí a teď budu asi trochu neskromný, já jsem cítil podporu kolegů, že by byli rádi, kdybych se o to pokusil, tak jsem se o to pokusil. Byl konkurz, ale z dnešního pohledu to byl takový sranda konkurz, protože se přihlásili 3 lidi včetně mě, z toho dva netušili nic o gymnáziu, takže moje vítězství bylo takové, ne, že bych vyhrál nad dvaceti konkurenty. Jediná podmínka byla mít vysokoškolské pedagogické vzdělání, ale to si myslím, že byla chyba, protože já jsem neměl žádné ekonomické vzdělání, žádné manažerské zkušenosti nebo dovednosti, já jsem se s tím hrozně pral, zpočátku toho jsem tady byl ve škole 12 hodin denně a chtěl jsem všechno o všem vědět a nemyslím si, že jsem to dělal úplně dobře, já jsem se to učil za pochodu a nevím, kolik jsem se toho naučil, určitě jsem nebyl manažer v tom směru, že bych byl na ty lidi jako hodně přísný a to je asi chyba... Hlavně si myslím, že ke konci, ti co mě neznali dřív, že se to nějak pak rozvolnilo, každý potřebuje mít šéfa, který mu řekne ty dělej tohle, tohle a právě to byl jeden z důvodů, proč jsem se rozhodl, že už skončím, protože si myslím, že ta škola potřebuje pevnější ruku a já už jsem to nedovedl...“¹⁶²*

¹⁶² Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Závěrem by se porevoluční vztahy na daném gymnáziu daly hodnotit následovně. Navázaly na dobré vztahy předrevoluční. Jak vyplývá z vyprávění narátorů, slušného předrevolučního ředitele Sklenáře nahradil slušný porevoluční ředitel Horáček. Oba dva udržovali na škole přátelskou atmosféru. Vztahy uvnitř pedagogického sboru se po revoluci proměnily v návaznosti na změny společenských hodnot, nikdy však nijak radikálně. Škola nebyla radikální před revolucí a v tomto trendu pokračovala i po revoluci.

Co se týká samotné výuky, došlo po změně režimu obecně k několika velmi zásadním změnám. Především byla z výuky odstraněna ideologie. „Již v první etapě transformace se proměnila humanitní složka vzdělání, zcela nově byl koncipován obsah předmětů vztahujících se ke společenským vědám, k filozofickým a etickým otázkám. Cizojazyčné vyučování bylo restrukturováno ve prospěch západních jazyků a byla rozšířena jeho základna v učebních plánech. Důležitým rysem změn je také diferenciací kurikula, která souvisí s liberalizací tvorby vzdělávacích programů a snahou o jejich přizpůsobení individuálním potřebám a zájmům žáka. Vnitřní diverzifikace učebních plánů podporuje i zvýšený důraz na volitelné a nepovinné předměty, přičemž zaváděný systém adaptabilních učebních plánů umožňuje variabilitu a pluralitu vzdělávacích cest uvnitř příslušného typu školy. Tvorbu učebnic dnes ministerstvo školství ponechává nezávislým nakladatelstvím, udržuje si pouze kontrolu nad jejich obsahem a způsobem zpracování.“¹⁶³

Tuto definici potvrzuje i vyprávění pana Bohaty. „*Větší nabídka předmětů, nových předmětů, rozšíření jazykové výuky, což si myslím, že je kromě informační technologie to nejdůležitější na škole, takže najednou francouzština, španělština, a řada dalších seminářů, ta nabídka byla najednou daleko širší, nebyly to jenom ty staré klasické předměty, nebyla to maturita z ruštiny, ale daleko větší nabídka všeho.*“¹⁶⁴

¹⁶³ MATĚJŮ, Petr. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia, 1998, s. 54. ISBN: 80-200-0703-2

¹⁶⁴ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Z výpovědi pana Šedivého jasně vyplývá, jaký on měl názor na změny ve výuce, na postupný odklon výuky od exaktních věd a zásadnější prosazování společenskovedních oborů. Z výpovědi také zpětně vyplývá jeho pohled na předrevoluční učební osnovy a rozhodnutí o jejich zrušení. Na rozdíl od zbytku narátorů tak na otázku ohledně změn ve výuce po revoluci odpověděl spíše výčtem negativ. Ostatní narátoři hovořili o tom, jak se „otevřely brány“, rozšířily se možnosti, zvýšila se nabídka předmětů, prohloubila se výuka cizích jazyků. Pan Šedivý hovořil o tom, co všechno se udělalo špatně. Jediný závěr, který si z toho člověk může udělat je ten, že podle pana Šedivého byla výuka, především co se týče předmětů, na které má aprobaci (fyzika, matematika), za komunistického režimu na lepší úrovni než po revoluci a změny, k nimž po revoluci došlo, nebyly podle pana Šedivého správné. *„Měnily se učební osnovy, došlo tedy k vyhlášení rámcového učebního plánu, nesouhlasil jsem, aby se počet hodin matiky a fyziky zrubal tak, jak se zrubal. Na druhou stranu byli tady kantoři, kteří prosazovali to, aby se učila latina povinně, deskriptiva povinně, takové podle mého názoru extrémní požadavky, takže tady bylo mnoho střetů kolem toho. (...) Školní vzdělávací program, je to plus, když si každá škola jede podle svého? Je to svoboda. Na druhou stranu je to anarchie. Vždyť dřív se to naše školství nějakým způsobem vyvíjelo, ty osnovy se pořád vylepšovaly a teď to všechno zrušíme? Ono se to v podstatě zrušilo, já jsem taky v té době byl členem komise ministerstva školství, která svého času vypracovávala osnovy fyziky, dopadlo to tak, že tedy jsme celá komise řekli, že na tu časovou dotaci, kterou jsme měli, že osnovy dělat nebudeme, protože se nebudeme podílet na devastaci školství a výsledek byl jaký? Komise pro učební plán se rozpadla, to jsme odmítli a výsledek byl, že pracovník výzkumného ústavu to seškrtnal tak, že se seškrtnala hesla, látka zůstala, opticky to bylo seškrtnané, tak na tomhle jsem se nepodílel já, ale k tomu taky došlo.“¹⁶⁵*

Pan Šedivý během rozhovoru naznačil, že během diskuzí o nové podobě výuky docházelo mezi kolegy k rozepřím. Stejnou zkušenost má paní Králová, akorát podle

¹⁶⁵ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

jejího názoru došlo k rozepřím v rámci pedagogického sboru z jiné příčiny. „*Velké našlápnutí bylo v podobě německé třídy a třeba tohle paradoxně kolegy rozdělilo, protože my jsme cítili, že je to pro školu velká šance, a že je to i šance pro nás dozvědět se něco o úplně jiném systému, protože lidi, co sem jezdili z toho Německa, to byli velcí nadšenci a sympatizanti. A jednak tady sehrála velkou roli velká bariéra, jednak pocit ohrožení některých kolegů, kteří velmi žárlili na úspěch a popularitu německých kolegů, tak to si myslím, že jsme tady úplně dobře nezužtkovali.*“¹⁶⁶

Dalo by se tedy říci, že škola ve velmi klidném duchu přežila komunistický režim i následnou revoluci 1989, problémy paradoxně nastaly až po uvolnění situace, kdy došlo ve výuce k rozšíření možností. Společně s tím ovšem došlo k tomu, že učitelé začali projevovat své rozdílné názory. Z vyprávění narátorů vyplývá, že situace na škole byla daleko klidnější během komunismu, kdy byla pevně stanovená „pravidla hry“ a nikdo si nedovolil s nimi nesouhlasit. Ve chvíli, kdy došlo k uvolnění situace a všichni začali svobodně projevovat své názory, začalo na škole docházet k rozepřím. Učitelé začali naplno a nahlas vyjadřovat názory, které do té doby drželi „pod pokličkou“ a začali se tak naplno projevovat rozdílné pohledy na život a na výuku.

Celkově ovšem narátoři projevíly názor, že výuka na demokratickém gymnáziu se odvíjí hlavně od osoby vyučujícího. A tak stejně jako v předchozí části, během otázek ohledně přidávání ideologie do výuky, narátoři odpovídali, že záviselo na každém z učitelů, jak se se situací popasuje, i nyní narátoři odpovídali, že velmi záleží na tom, jak se kdo k výuce postaví. „*Co se týče změny výuky, tak já se bojím, že některé předměty tady povahu své prezentace nezměnily. Myslím si, že exaktní vědy leckdy strnuly na tom odtažitém akademickém postupu, společenské vědy... Všechno se to odvíjí od toho, kdo to dělá. Jsou tady lidi angažovaní a s názorem a ti ho studentům řeknou. Pak jsou tady lidi, kteří by nikdy před studenty neřekli nic osobního nebo osobitého, protože buď ten*

¹⁶⁶ Rozhovor s Marií Královou, aprobece český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*názor nemají nebo jim připadá, že se to do školy nehodí. To si myslím, že tady vůbec nemáme vyjasněné, co do toho vyučování patří a co ne.*¹⁶⁷

*„Já bych řekl hlavně přístup k žákům, samozřejmě mluvilo se o metodách nedrilovat, nebiflovat, učit je přemýšlet, jenže na tohle musí být ti kantoři nějak připraveni. Tady samozřejmě zůstala většina kantorů, kteří měli nějaké své pojetí a těžko se ten člověk předělá najednou, že bude učit úplně jinak. Kromě toho si myslím, že ani do dneška pedagogické fakulty neučí své absolventy učit jiným způsobem, alespoň jsem to neviděl u těch mladých, že by učili výrazně jinak. Ono se tenkrát v té době hrozně nadávalo na ten český školský systém. Jasně, jsou tu věci, které jsou negativní, ale na druhou stranu vím, že všichni naši studenti v zahraničí jsou za hvězdy, že řadu věcí znají, které oni neznají a teď jde o to, nakolik z tohohle slevit, kvůli tomu, že třeba byste měli víc přemýšlet.*¹⁶⁸

Dalo by se tedy polemizovat, nakolik bylo z pohledu narátorů dobře, že na škole zůstalo mnoho pedagogů z dob komunismu, starších kolegů, kteří byli sice zkušení, ale na druhou stranu měli zažitě jisté výukové metody, které byly pro moderní, rychle se rozvíjející školský systém již zastaralé a v zásadě kontraproduktivní. Nabízí se tak otázka, zdali by se situace na daném gymnáziu vyvíjela jinak, kdyby byl pedagogický sbor obměněn a na školu by nastoupila nová mladá svěží generace učitelů. Z rozhovorů vyplývá, že ani v dnešní době není situace na pedagogických fakultách odlišná, a noví učitelé se tak vychovávají stejně jako v dobách komunismu. Za předpokladu, že v průběhu 90.let absolvovali pedagogickou fakultu studenti, které vyučovali „komunističtí“ pedagogové, „komunistickými“ metodami, by se podle mého názoru situace na gymnáziu i přes výměnu pedagogického sboru příliš neproměnila.

Celkově otázky ohledně změn ve výuce učitelé pojali v osobnostní rovině a spíše než na vyjmenovávání změn a reforem školského zákona a dopadů, které to mělo na školu, se zaměřili na vyprávění o přístupu učitelů k výuce a problémech, které na škole kvůli rozdílnosti názorů vyvstaly.

¹⁶⁷ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁶⁸ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

V závěrečné části rozhovorů jsem se částečně uchýlila k bilancování. Věnovala jsem se tak tomu, jak se proměnily vztahy mezi učiteli a žáky, učiteli a rodiči, dnešnímu přístupu ke vzdělání a celkovému ohlednutí učitelů za posledními 26 lety od revoluce. Jaká pozitiva a negativa si narátoři s revolucí a následným vývojem spojují? Fungovalo během komunistického režimu ve školství něco, co již dnes neexistuje?

4.5. O 26 let později

Učitel je v pedagogickém slovníku definován jako „osoba podněcující a řídící učení jiných osob, vzdělavatel. V nynějším pojetí, vycházejícím ze současných funkcí školy a profesního modelu učitelství se zdůrazňují subjektivně-objektivní role učitele v interakci se žáky a prostředím. Učitel spoluvytváří edukační prostředí, klima třídy, organizuje a koordinuje činnost žáků, řídí a hodnotí proces učení a jeho výsledky.“¹⁶⁹

Učitel v dnešní době určuje, jak povede hodiny, jaké informace a jakou metodou je studentům předá, jakou vytvoří ve třídě atmosféru. I přesto, že učitel atmosféru ve třídě vytváří, závisí i na studentech. I podle jejich chování učitel volí metodu, kterou je bude vyučovat. Vztah mezi učitelem a studentem tak patří mezi základní vztahy ve školské struktuře. Jaké byly vztahy mezi studenty a učiteli před revolucí? Jací jsou studenti dnes?

„Studenti jsou daleko otevřenější, víc se hádají, víc argumentují, víc protestují a odráží to společenský vývoj. Svobodnější výuka, svobodnější vyjadřování všech, i učitelů i studentů i rodičů. Beru to určitě jako pozitivum, protože se řadu zajímavých věcí dozvíme i od studentů. Je to samozřejmě těžší, protože nikdo nesedí s rukama za zády v lavici a jenom neposlouchá a nepíše si. Ale v tom jazyce mi to nijak moc nevádí, protože v tom jazyce je to o komunikaci, takže když studenti se mnou komunikují, tak je to naopak k velkému prospěchu věci. Autorita je podle mě stejná, buďto člověk jí má nebo nemá a nezávisí to moc na vnějších okolnostech, protože ve finále je člověk sám v té třídě, za jakéhokoli režimu a buď ukáže, že něco umí a tu autoritu má a nebo prostě se to zvrtno a

¹⁶⁹ Učitel, PRŮCHA, Jan. Pedagogický slovník. WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ, Jiří. Praha: Portál, 2009, s. 326. ISBN: 80-7178-772-8

*nemá jí. Ale každá třída je jiná, každá situace je jiná, takže samozřejmě se to nedá zevšeobecnit, ale záleží opravdu jenom na tom učiteli.*¹⁷⁰

*„Skončila éra autoritářských učitelů, kdy byli jedinými šířiteli pravdy a informací. Třeba já osobně s tím nemám problém, protože mě to zajímá, co vznikne mezi těmi dětmi a mnou, co děláme společně a jejich dotazy nechápu jako podryvání autority, nemám problém přiznat, že nevím. Pro mě tohle je strašně pozitivní změna. Ale ono to souvisí i jak stárnete, že vás tyhle hlouposti nějak neohrožují. Ale určitě jsou ty děti sebevědomější, dovednější, jsou míň vzdělané, ale co je to vzdělání, že mají míň znalostí? Myslím si, že vůbec škola, a ta naše není výjimka, málo reaguje na potřeby doby. Já si myslím, že naše děti neumí vyplnit daňová prohlášení, nebo si nevědí prakticky rady s nějakými hypotečními úvěry. Takže to si myslím, že je teď škola odtržená.*¹⁷¹

*„Co se týká vztah kantor-študák, to se asi víc a víc zhoršuje. Dřív bývaly možné legrácky bez nějakých postranních úmyslů. Ted'ka si nemyslím, že by to tak bylo, ze strany žáků. Nebyl internet, nebyly mobilní telefony, nedalo se na nic nahrávat, nedalo se nic nafotit, natočit žádné video, nedalo se nikam umístit. Študáci tak možná nemyslí, ale spousta těchto věcí je nedobrých. Ted' se něco udělá, co může zavánět průšvihem, řada rodičů se to dozví a ihned si běží stěžovat, ihned běží kamenovat kantora. Tohle je ohromný problém.*¹⁷²

Z citací vyplývá, že vztah mezi učitelem a studentem se, podle narátorů, určitě proměnil. Proměnil se jak pozitivně, tak negativně. Na jedné straně je vztah mezi učitelem a studentem v dnešní době otevřenější, upřímnější, svobodnější. Studenti se nebojí projevovat své názory, vyslovit své myšlenky a učitelé to oceňují a vítají. Zároveň ovšem zmiňují, že jsou děti v dnešní době méně ukázněné, drzé a občas až příliš upřímné. Při tomto hodnocení dnešních studentů je třeba si uvědomit jednu, podle mého názoru, podstatnou věc. Narátoři zestárli. Porovnávají tak vztah mezi studenty a

¹⁷⁰ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁷¹ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁷² Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

sebou před revolucí, kdy oni sami byli mladí, pár let po studiích, plní energie a mladistvého nadšení ze života a dnes, kdy jsou to již učitelé ve věku pár let před důchodem a je tedy samozřejmé, že tempu dnešní mládeže již stíhají méně než dřív. Proto se tak proměňuje i jejich názor na dnešní studenty a je dost možné, že chování studentů, které jim před skoro 30 lety přišlo vtipné a nikdy by se kvůli němu neurazili, jim dnes přijde drzé a nemístné. A je to logické, s přibývajícím věkem si člověk buduje i větší důstojnost a plno věcí, které by v mládí bral jako vtip, s přibývajícím věkem bere jako drzost. Celkově bych tak řekla, že vztah mezi studenty a učiteli se nezhoršuje, jak říkají někteří narátoři, ale spíš proměňuje v závislosti na přibývajícím věku narátorů a zvětšující se míře otevřenosti společnosti.

Další charakteristika dnešních studentů, která zazněla od několika narátorů, mě překvapila a zaujala. Například paní Králová si během rozhovoru povzdechla nad tím, že jsou dnešní děti psychicky méně odolné než dřív. *„Překvapuje mě velké množství dětí, které sem přicházejí s nějakým psychickým nedostatkem nebo prošly nějakým psychiatrickým léčením. Nebo množství dětí, u kterých si dneska řekneme, jsou to autisti. To je taky pojem, který je pro mě relativně nový a teď si říkám, když jsem chodila do školy, to přeci není možné, že tam ti lidé takoví nebyli. Ale byli jsme všichni asi nějak víc otužilí. Připadá mi, že dneska se s každou bolístkou běží na terapii, a že ty rodiny nefungují, jak by měly.“*¹⁷³ Paní Králová si situaci vysvětluje jednoduše tak, že v minulosti byli studenti „víc otužilí“, dále psychické problémy svádí na rodinné zázemí. K otázce psychické odolnosti dnešních studentů jsme se během rozhovoru dostali i s panem Procházkou, který si situaci vysvětluje jinak. *„Myslím si, že obecně za toho socialismu byl ten systém celkově absolutně necitlivý k těmhle lidem, takže třeba tělesně postižené v podstatě úplně izoloval, vy jste je neviděli. Ten obecný trend začleňování lidí je dobrý. Možná těch dyslektiků, je víc. Hlavně se líp diagnostikují a třeba děti, které byly brány jako drzé a asociální, tak část z nich skutečně, když se s nimi pracuje, tak se zjistí, že*

¹⁷³ Rozhovor s Marií Královou, aprobece český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*nejsou asociální, že jsou jenom třeba částečně autistické, můžou mít Aspergerův syndrom, můžou mít různé poruchy chování.*¹⁷⁴

Když bych měla tento problém, ovšem bez hlubších znalostí dětské psychologie, analyzovat, přiklonila bych se částečně na obě strany. Souhlasím s panem Procházkou v tom, že v dnešní moderní době plné technologií a vyspělého výzkumu je snadnější psychické poruchy dětí identifikovat, zároveň se však přikláním k názoru paní Králové, že trend psychických poruch dětí je v dnešní době velmi oblíbený. Podle mého názoru by se dala situace vysvětlit tak, že čím lepší a vyspělejší diagnóza, tím víc lidí na ní odkazuje a velmi často i dětem, které žádnou psychickou poruchou netrpí, rodiče diagnózu přiřknou, aby tak omluvili jejich někdy nevychované chování.

Se vztahem učitele a studenta úzce souvisí i problematika autority učitelů. Na tuto otázku jsem dostávala dva typy odpovědí. Někteří narátoři si myslí, že míra autority se odvozuje od osoby učitele a záleží tak na tom, jaký učitel je a ne na vnějších okolnostech, jako například v jakém politickém režimu učí. Podle narátorů tak učitel, který neměl autoritu během komunismu, nemá autoritu ani dnes a obráceně. Ostatní narátoři mají odlišný názor. A sice, že v dnešní době je pro učitele mnohdy těžší si u dětí autoritu vybudovat. *„Dřív neexistovalo, aby se nevěřilo učiteli. Řada starších, co se tak člověk baví, radši opravdu dostala ve škole facku, než aby dostala poznámku. Ted'ka? Ta kráva si dovoluje ti dát poznámku? Tak já na ní naběhnu, to si přeci nemůže dovolit. Když tohle řekne rodič před dítětem, kde je autorita kantora? Není.*¹⁷⁵

„U toho učitele je to na osobní stránce, ale ten učitel se musí daleko víc snažit, aby ho ty děti braly jako osobnost, a aby byl přirozenou autoritou, protože za toho socialismu ten učitel měl do značné míry tu autoritu vynucenou. I když si mysleli, že jste pitomec, tak si to většina z nich nedovolila říct, což bylo jednoduché, protože v té třídě byl relativní pořádek, ať jste byl dobrý nebo špatný kantor. To už ted'ka není a je to dobře. Myslím si,

¹⁷⁴ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁷⁵ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

*že ten učitel má mít především přirozenou autoritu a jestli na to někdo nemá tak na střední škole nemá učit.*¹⁷⁶

Jak jsem již zmínila míra autority a vztah mezi učitelem a studentem spolu úzce souvisí. I v tomto případě je podle mého názoru nutné myslet na to, že učitelé stárnou a věci, které jim v mládí přišli méně drzé, jim dnes přijdou nepřipustné a proto pro ně může být těžší zjednat si v hodinách pořádek. Je možné, že již nestačí tempu mladším studentů a tak pokud z nich autorita nevyzařuje automaticky tím, jací jsou, může pro ně být složitější navázat se studenty vztah a zjednat si u nich autoritu. Dále je nutné zmínit, že i přesto, že za minulého režimu měl učitel často „přirozenou autoritu“, nic přirozeného na ní nebylo, protože byla vynucena strachem. Míra autority „komunistického“ učitele se tak, podle mého názoru, nedá posuzovat objektivně, protože ne vždy pramenila z osobnosti učitele a mnohdy byla vynucená vnějšími okolnostmi. Lze říci, že je na jednu stranu v dnešní době těžší si autoritu u studentů vybudovat, protože učitel v dnešní době nemá „oporu režimu“, která by mu autoritu automaticky zaručovala. Na druhou stranu však učitel, který má v dnešní době u studentů autoritu, ji má většinou oprávněně a zaslouženě.

Vztah studentů a učitelů je ovlivňován mnoha faktory. Jedním z nich je výchova. Student doma poslouchá názory svých rodičů a nechá se jimi ovlivňovat. A tak ve chvíli, kdy rodiče učitele chválí a učí dítě, že učitel je přirozená autorita, student se tak k učitelům ve škole většinou chová. Na druhou stranu, když ani rodiče nechovají k učitelům přirozenou úctu nebo učitele doma otevřeně pomlouvají, dítě si z jejich chování odnese, že je v pořádku smýšlet o učitelích špatně a tento způsob myšlení se projeví i v jejich chování k učitelům ve škole. Důležitým vztahem, kterému jsem se dosud nevěnovala, je tak vztah mezi učitelem a rodiči. *„Dřív jsme o těch rodičích skoro nevěděli, a nebo když byl nějaký průšvih, tak přišli pokorní rodiče a to, co ta škola chtěla, to ti*

¹⁷⁶ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

rodiče odkývali. Ale to vyplývalo z té atmosféry strachu v celé společnosti, kdežto dneska jsou ti rodiče často agresivnější.¹⁷⁷

„Já si myslím, že media zvýrazňují extrémní případy ve všem. Já mám zkušenost opačnou. Víím, že v Turnově si rodiče vybírají školy podle učitelů. A když je dobrý učitel, tak se ho zastanou a umí si to vymocit. Jsou extrémní případy dětí, rodičů, zbohatlíků, které jsou samozřejmě potom vidět, protože to skončí někde jednou fackou, která by se před 50 lety nikdy neřešila a teď se z toho dělá pomalu ponižování všech dětí v republice. Ale to je vliv hodně médií.“¹⁷⁸

„Co je teda hrozné, musím říct, je chování rodičů, protože ti tedy přitvrdili, hned si na všechno berou právníka. Je to hrozná arogance, výhrůžky, taková pozice moci, tak to musím říct, že se mi vůbec nelíbí. Já to ustojím, protože učím dlouho a umím si asi zjednat nějaký respekt, umím vést rozhovor s nějakým konfliktním rodičem, ale to je teda hrozné.“¹⁷⁹

V hodnocení vztahu mezi učiteli a rodiči se narátoři víceméně shodují. A sice tvrdí, že rodiče jsou v dnešní době agresivnější, vehementněji chrání své děti a často viní učitele dřív, než by přiznali chybu na straně svého dítěte. Při analýze chování dnešních rodičů považují za nejdůležitější faktor změnu politického režimu. Sami narátoři v několika případech zmínili, že vztah mezi učiteli a rodiči se proměnil v návaznosti na změnu politického režimu. Během komunismu si rodiče nedovolili odporovat autoritě, nedovolili si projevovat vlastní názor a ze strachu tak mlčky respektovali jednání učitelů. V dnešní svobodné, uvolněné společnosti, kdy se sami studenti nebojí projevit svůj názor, se přestali bát i rodiče. Proto se mohou zdát agresivnější. Při porovnávání rozdílů ve vztahu mezi učiteli a rodiči před a po pádu komunistického režimu ovšem nesmíme zapomínat na to, jaká byla celospolečenská situace ve státě za minulého režimu, od toho musíme také odvíjet hodnocení míry agresivity rodičů v dnešní době. Když se rodič, který

¹⁷⁷ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁷⁸ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁷⁹ Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

se za minulého režimu bál projevit svůj názor, aby ve výsledku například neohrozil celkové postavení svého dítěte na škole, svého dítěte v dnešní době zastává, protože může, je to hned známka jeho agresivity? Myslím si, že v této situaci platí pravidlo „nic se nesmí přehánět“. A to jak ze strany učitelů v hodnocení míry agresivity dnešních rodičů, tak ze strany rodičů v míře zastávání se svých dětí a kritizování dnešních učitelů.

Od společenských vztahů v rámci školy jsem se v další části rozhovorů posunula k posuzování hodnoty vzdělání v dnešní společnosti. Mělo vzdělání za komunistického režimu ve společnosti větší nebo menší prestiž? Jak podle narátorů přistupují dnes rodiče a studenti ke vzdělání? „V posuzování příčin a faktorů životního úspěchu došlo v průběhu 90. let k výrazným posunům. Ještě v roce 1992 vnímala v České republice vzdělání jako důležitý faktor životního úspěchu jen necelá třetina lidí, zatímco v roce 1997 to byl již dvojnásobek, čímž jsme se podstatně přiblížili situaci ve vyspělých zemích.“¹⁸⁰

„Určitě se hodnota vzdělání nezměnila finančně. Myslím si, že společnost rozhodně nezohledňuje vyšší vzdělání, na rozdíl od zemí, kde já jsem měl možnost pobývat, jako v Americe nebo v Anglii, tak tam vzdělaný člověk téměř automaticky vydělává víc peněz. U nás to takhle vůbec není, u nás vzdělání nikoho nezajímá. (...) Na vysokou školu jdou v dnešní době lidé z přirozené touhy se vzdělávat, z očekávání, že to přeci jen dříve nebo později bude oceněno, případně, že se dostanou k zahraničním firmám, kde budou líp placení.“¹⁸¹

„Myslím si, že vzdělání tu prestiž má pořád stejnou, dokonce i větší. Tenkrát, co to bylo prestiž. Byly tady dvě roviny, taková ta oficiální, byla ta dělnická třída, manuálně pracující, dělnický původ. A pak byla ta neoficiální, jak to chápali lidé. A tenkrát ti lidé si toho vzdělání vážili a teďka si ho váží taky, ale jestli si ho váží víc nebo míň, spíš si myslím, že asi víc, ale nevím.“¹⁸²

¹⁸⁰ KOUCKÝ, Jan. *České vzdělání a Evropa: Strategie rozvoje lidských zdrojů při vstupu do Evropské unie*. Praha, 1999, str. 25

¹⁸¹ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁸² Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

„Kdo nemá maturitu tady teďka nic neznamená. My vyhodíme žáka tady ze školy, nebavíme se teď o financování, študák si to dostuduje na soukromém gymplu. Vysokoškolské vzdělání se změnilo na papír, na kterém je napsáno Mgr. Bc. Ing., takže jde o to mít nějaký papír. Studovat se dá úplně cokoliv, není to k ničemu, je to jen o kusu papíru. Takže není vůbec zajištěné, že kdo vyleze z vysoké školy, je alespoň průměrně chytrý, že něco vystudoval, že se někde uplatní. Takže devalvace vzdělání.“¹⁸³

„Obecně si myslím, že vzdělání tehdy nemělo vůbec žádnou cenu. Ten režim se tvářil, že chce vzdělané lidi, ale ve finále měl inženýr daleko menší plat než třeba nějaký mistr, který dělal zároveň vedoucího stranické buňky. Myslím si, že ta hodnota vzdělání se dostává postupně na přirozenou úroveň. Jestliže někdo věnuje 10 let svému vzdělání, tak by jeho práce měla být ohodnocena prostě jinak, než někdo, kdo v 18ti nastoupí ke stroji.“¹⁸⁴

„Přístup ke vzdělání se změnil, protože ta motivace není taková, jako když bylo dřív jasně nalajnované s trojkou se na střední školu nedostaneš, dneska se dostane i se čtyřkou ze základní školy, když, tak alespoň na tu soukromou, a bude mít maturitu. Podle mého názoru dneska existují střední školy, kde si legálně, řádně rodiče kupují maturitní vysvědčení pro svého miláčka tím, že platí školné. Tržní mechanismus v tomhle smyslu do školství podle mě nepatří a jakmile se sem začne cpát v takovéto podobě, je to špatně. Ta změna, ten posun tady nutně je a já si myslím, že to zasahuje i na vysoké školy. Myslím si, že všichni mít vysokou školu je úplně zcestné, protože zase chybí dobří řemeslníci.“¹⁸⁵

Jak ukazují uvedené citace, otázka ohledně hodnoty vzdělání v dnešní společnosti byla během rozhovorů jednou z nejkontroverznějších a odpovědi na ni se lišily narátor od narátora. Celkově mi však přijde, že mezi narátory převládá názor, že

¹⁸³ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁸⁴ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

¹⁸⁵ Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

hodnota vzdělání je v dnešní společnosti degradovaná. Narátoři negativně hodnotí dnešní situaci, ve které mají studenti mnohem snazší přístup na střední, ale i vysoké školy. Možnost vzdělání tak má mnohem větší procento studentů, než za minulého režimu, kdy byl počet míst a celkově počet škol omezen a studenti se tak museli více snažit, pokud chtěli středoškolské a následně vysokoškolské vzdělání. Zároveň narátoři zmínili, že hodnota vzdělání se odvíjí i od zvýšené hodnoty peněz v dnešní společnosti. A to z několika důvodů, zaprvé je v dnešní době možnost studovat na soukromých školách. Narátoři tak mají pocit, že si někteří studenti v dnešní době studium a titul zaplatí. Lze říct, že to, kdo dosáhne vysokoškolského titulu, závisí na tom, v jaké je kdo finanční situaci a čím movitější rodina, tím jednodušší přístup k titulu. Za druhé, jak narátoři naznačili, jsou v dnešní době gymnázia financována od počtu žáků. Čím víc peněz škola chce, tím méně dětí může vyhodit.

Převážná většina narátorů tak hodnotí význam vzdělání v dnešní společnosti spíše negativně a přiklání se k názoru, že situace za minulého režimu byla lepší z toho důvodu, že byl pevně dán počet středních i vysokých škol a míst na nich a ve společnosti se tak snadněji oddělili studenti, kteří na studium opravdu měli od lidí, pro které bylo výhodnější se vyučit. V dnešní době, kdy se hodnota vzdělání odvíjí od hodnoty peněz a na scéně se objevily soukromé školy, vzdělání podle narátorů ztrácí na významu. A ztrácí na významu i z dalšího důvodu, protože v dnešní době existuje nepřeberné množství jak středních, tak vysokých škol a především na vysokou školu se hlásí a má možnost dostat velké procento studentů. Lze říct, že vzdělání není prestižní záležitostí, jelikož v dnešní době má vysokou školu každý druhý.

Je třeba si však uvědomit, že narátoři hodnotí situaci z pohledu učitelů na gymnáziu, ze kterého se na vysokou školu hlásí velké procento žáků a dopředu je dáno, že na gymnázium se ve většině případů hlásí takoví žáci, u kterých se počítá s tím, že budou ve studiu pokračovat i na vysoké škole. Myslím si, že kdybych se na stejnou otázku zeptala učitelů na nějaké střední odborné škole nebo učilišti, dostala bych odlišnou odpověď.

V závěrečné části rozhovorů jsem se zaměřila na celkové hodnocení pozitiv a negativ, která s sebou podle narátorů revoluce 1989 přinesla, jak se projevila ve školství a jak se podle nich změnilo školství za 26 let od revoluce.

Ve výpovědích narátorů se objevuje několik tendencí. Všichni narátoři hovoří o svobodě vyjadřování, možnosti cestování, větší nabídce studia jazyků, celkově větší otevřenosti společnosti, zlepšení vybavení školy. Co se týká hodnocení dnešních studentů, vyplývá jejich charakteristika z celkové charakteristiky porevoluční společnosti. A sice jsou podle narátorů otevřenější, sebevědomější, nebojí se projevit svůj názor, diskutovat. To vše berou narátoři za pozitivní změnu a obohacení školského systému. Zároveň ovšem vyjmenovávají mnohá negativa. Paradoxně ve chvíli, kdy jsem se narátorů ptala na změny, ke kterým po revoluci ve školství došlo, zaměřili se narátoři na popisování změn ve vztazích a, jak jsem již zmínila, nezabývali se moc změnami školského systému jako takového. Začali se jím zabývat až ve chvíli, kdy byla otázka položena jinak. Když jsem se zeptala na negativa, která se po revoluci ve školství objevila, všichni sborově začali mluvit o školském vzdělávacím programu a jeho nedostatcích. Logicky jsem si tak vytvořila názor, že narátoři hodnotí školní vzdělávací programy jako negativní výmysl porevolučního školství. *„Některé věci se přehnaly, uvolnily se osnovy, každá škola víceméně může podle svého, ale to má zase negativum, když má dítě přejít ze školy na školu, tak je to někdy složité a mnoho škol si s těmi tzv. školními vzdělávacími programy, a nás taky nevyjímaje, nevědělo rady, protože najednou nám řekli, tak si udělejte svůj program a neuměli jsme to, dělali jsme to za hrozné ztráty času a možná jsme tam dělali i chyby a nevím, jestli se tak moc lišíme od těch tematických osnov a plánů, které byly předtím. Je pravda, že se změnil ten poměr, dřív bylo hodně matematiky, fyziky, teď je hodně dějepisu. Možná, že je to přehnané, zase těch humanitních předmětů, takže musí se to nějak vyvážit. Radikální, že by se něco otočilo o 180 stupňů to ne, změnilo se vztahy, uvolnila se atmosféra, to všechno ano, ale jinak si nemyslím, že ta škola je instituce, která by se mohla úplně otočit.“¹⁸⁶*

¹⁸⁶ Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

Z vyprávění vyplývá, že školské vzdělávací programy nepovažují narátoři za příliš úspěšný projekt. Zmiňují, že práce na nich zabrala mnoho času a výsledek není o tolik jiný, než povinné osnovy za minulého režimu. Celkově jsem měla z vyprávění narátorů pocit, že i přesto, že ve chvíli, kdy jsem se jich přímo zeptala, jestli tedy za minulého režimu nebylo to školství vlastně skoro stejné jako dnes, odpovídali, že v žádném případě ne. Ve chvíli, kdy sami o změnách ve školství vyprávěli, došli, možná nevědomky, k závěru, že se ve školství vlastně mnoho nezměnilo a když už něco, jako například zmiňované školské vzdělávací programy, šlo ve výsledku jen o formální změnu podoby, ale obsahově se dnešní systém od předrevolučních osnov příliš neliší. „*Já zas nemám pocit, že se něco tak revolučně odehrálo. Protože si myslím, že ve škole je spousta věcí pořád formálních. Takže tady vypracováváme rámcové plány rozvoje a hádáme se kolem toho, ale pak v praxi se tím řídí hodně málo lidí. A ten akademismus gymnázií mi připadá málo života schopný. Já si připadám, že tahle škola je zvenčí hrozně málo řízená.*“¹⁸⁷

Paní Králová vyslovila jednu zajímavou myšlenku, a sice že „*škola je zvenčí málo řízena*“. Neříká tak snad, že postrádá jeden z povinných principů školství minulého režimu? Z její výpovědi jsem měla pocit, že i přesto, že revoluci velmi otevřeně podporovala, za komunismu se jí podle její výpovědi nežilo dobře a vždy se otevřeně vyjadřovala antikomunisticky, co se týče školství, dnes s odstupem času, možná nevědomky, uznává, že za minulého režimu povinné osnovy měly smysl a vytvářely pevný řád, který bylo snadné dodržovat a školství tak mělo strukturu, kterou v dnešní době postrádá. Kdybych se jí však zeptala přímo – „*myslíte si, že za minulého režimu fungovalo školství lépe než dnes?*“, jsem si jistá, že by mi odpověděla, že ne.

Celkově mi tedy přijde, že narátoři velmi snadno dokáží vyjmenovat pozitiva, která ve školství po revoluci zaznamenali. Ale zároveň rozhodně nemají pocit, že by byl vývoj porevolučního školství jen pozitivní. Zásadní negativum spatřují v zavedení školských vzdělávacích programů, při jejich popisování se neubránili srovnání s povinnými osnovami bývalého režimu a sami došli k závěru, že mezi tehdejšími

¹⁸⁷ Rozhovor s Marií Královou, aprobece český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

osnovami a dnešními vzdělávacími programy nejsou významné obsahové rozdíly, ale spíše rozdíly formálního charakteru. A ve výsledku se vlastně, podle mého názoru překvapivě, shodují v tom, že dnešní uvolněné školství postrádá pevnou strukturu, která za minulého režimu existovala a držela tak celý systém pohromadě.

Ovšem opět paradoxně ve chvíli, kdy jsem se narátorů zeptala přímo, zdali za minulého režimu fungovalo ve školství něco, co v dnešní době ve školství chybí, nemohli na nic přijít a buď odpovídali, že si na nic nemohou vzpomenout, nebo se opět uchýlili k negativnímu hodnocení komunistického školství. *„Rozhodně si myslím, že to školství v období komunismu před listopadem ve své podstatě škodilo mladé generaci, protože jim zaprvé předkládalo bludy a za druhé je vychovávalo ke dvojímu myšlení, aby lidi něco jiného odříkávali na veřejnosti a ve škole a něco jiného si mysleli. Tak v tom si myslím, že ten systém byl opravdu zruďný. Jestli na tom bylo něco dobrého, fakt nevím. Určitě byli lidi, kteří se snažili dělat to poctivě, kteří se snažili učit poctivě fyziku, chemii, zeměpis, angličtinu, němčinu, ale spousta informací byla podávána silně tendenčně ve prospěch komunistické strany, která měla tehdy absolutní moc, která byla vyvýšena nad všechny strany, takže součástí všech učebnic musely být kapitoly o komunistické straně a o úspěších socialismu a tak dále.“¹⁸⁸*

Přijde mi tak, že v dnešní době je obecný trend nepřiznávat otevřeně, že za minulého režimu něco fungovalo. A proto ve chvíli, kdy jsem položila nějakou takto přímo položenou otázku, ve většině případů mi narátoři nebyli schopni odpovědět nebo řekli, že si rozhodně nemyslí, že něco tehdy bylo a fungovalo, co dnes již neexistuje a chybí. I přesto, že nakonec při odpovídání na jinou otázku, která prvoplánově nehledala odpověď na to, co za minulého režimu fungovalo a dnes neexistuje, narátoři ve výsledku přeci jen nějaký příklad našli. Zároveň ovšem musíme brát v potaz, že každý narátor si otázku vyložil po svém. A tak mi přijde, že někteří si otázku vyložili tak, že mě zajímá pouze odpověď na to, co se týká obsahu učiva za komunistického režimu. Ti také odpovídali, že rozhodně v komunistickém školství nenacházejí žádné pozitivum a

¹⁸⁸ Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobece anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

rozhodně nemohou říct, že za minulého režimu existovalo něco, co dnes již neexistuje, ale ve školství chybí. Svou odpověď vztahovali ke komunistické ideologii, která podle nich byla špatná, do školství nepatří a vychovávala tak mládež ke špatnému způsobu myšlení.

A pak je tu druhá skupina narátorů. Ti se ve své odpovědi zaměřili jak na obsahovou, tak ale i formální stránku komunistického školství a jeho změny po revoluci. Tito narátoři pak dokázali přiznat, že po formální stránce existoval ve školství za minulého režimu určitý pevný řád, podporovaný dohledem „zvenčí“, díky kterému školství precizně fungovalo. V dnešní, uvolněné společnosti tak tento řád a „kontrolu zvenčí“ občas postrádají a přiznávají, že to je jedna z věcí, která za minulého režimu fungovala a dnes již (ke škodě) neexistuje.

Celkově ovšem narátoři nespatřují negativa v revoluci. Někteří z nich to během vyprávění přímo zmínili, od jiných to vyplynulo mezi řádky. Revoluce podle narátorů byla zcela přirozeným vyústěním tehdejší situace a sama v sobě negativa neskrývala. Pan Procházka zastává názor, že negativa byla ve společnosti ukryta již před revolucí a po ní se naplno projevila. Pan Šťastný přičítá negativa tomu, jak společnost s porevoluční svobodou naložila. *„Revoluce přinesla svobodu, negativa nevidím v revoluci, revoluce přinesla svobodu do školy, do společnosti, vám študákům umožňuje cestovat, kantorům taky umožňuje vyjet na různé výměnné pobyty a tak dále. Kantoři si můžou vyjet do zahraničí, takže jenom pozitivní. To, že se ta společnost změnila, měří všechno peníze, to s tou revolucí nesouvisí, to souvisí až s nějakým dalším důsledkem. Negativa já na 89 nevidím, vidím jen a jen pozitiva. Negativa přišla s tím, že si někteří lidé začali myslet, že jsou chytřejší než jiní a dostali se ke korytům, začali dělat politiku ti, kteří neměli. Neodstranili se komunisti dostatečně rázně. Komunisti, když neměli peníze, měli styky, vazby, věděli, na koho se obrátit. Tak já vidím ty příčiny, proč se to tu měří na peníze v těchto věcech. Špatní lidé se chopili moci.“*¹⁸⁹

¹⁸⁹ Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22. 9. 2015, uloženo v archivu autorky.

„Negativa žádná nejsou, negativa v nás byla schovaná a ta se potom projevila v té svobodě tak, jak se projevila. Že ty věci nešly tak, jak jsme si naivně představovali. Ale ta revoluce, ten režim by padnul tak, jako tak. To bylo zákonité, takže žádné negativum nebylo v té revoluce schované, to negativum bylo v tom, že ti lidé byli zvyklí 50 let mít ohnuté hřbety, a i když si myslí, že je nemají, tak potom najednou zjistili, že neumějí řídit firmu, neumějí se smířit s tím, že žena má stejná práva.“¹⁹⁰

¹⁹⁰ Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13. 11. 2015, uloženo v archivu autorky.

5 ZÁVĚR

V této práci jsem se snažila nalézt odpověď na výzkumný problém: „Jak se z pohledu vyučujících daného gymnázia změnilo školství po roce 1989?“.

K nalezení odpovědi jsem natočila rozhovory s osmi učiteli zkoumaného gymnázia, kteří na škole učili před revolucí 1989 i po ní a byli tak schopni porovnat změny, ke kterým podle nich po revoluci došlo. Narátoři během rozhovorů vyprávěli o událostech chronologicky. Ke stejné taktice jsem se uchýlila i při následné analýze a interpretaci a postupně jsem vytvářela ke každému zkoumanému období dílčí závěry, které jsou uvedeny v kapitolách empirické části s názvem „Život na jednom pražském gymnáziu“. Ty se nyní pokusím generalizovat a shrnout v jeden celkový závěr, ze kterého poté vytvořím i odpověď na výzkumný problém. Zároveň své závěry posléze srovnám se závěry, ke kterým během výzkumu došla D. Moree.¹⁹¹

Období před revolucí 1989 charakterizovali narátoři jako dobu společenské svázanosti politickým režimem. Narátoři se během rozhovorů rozpovídali o povinných učebních osnovách, inspekcích a dalších povinnostech, které byli politickým režimem v rámci školy nuceni dodržovat. V závěru se však shodli na tom, že na zkoumaném gymnáziu panovala před rokem 1989 mimořádná situace politické uvolněnosti, o kterou se zasloužil především předrevoluční ředitel. Díky tomu tak i přes existenci povinností, hodnotili atmosféru na škole jako přátelskou, uvolněnou, otevřenou k možnosti volby přístupu narátorů k učitelství a způsobu výuky.

Revoluce 1989 byla na škole otevřeně podporována. O průběh událostí na zkoumaném gymnáziu se zasloužili především studenti tehdejšího maturitního ročníku, kteří byli napojeni na významné osobnosti revolučního vysokoškolského studentského hnutí a zprostředkovali tak události na dané gymnázium. Revoluce se setkala s podporou i v rámci pedagogického sboru. 21. listopadu 1989 podepsali učitelé *Prohlášení pedagogického sboru o podpoře stávků studentů*,¹⁹² doprovázeli studenty na demonstrace a pořádali na škole besedy s významnými osobnostmi, během kterých

¹⁹¹ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN: 978-80-246-2298-9

¹⁹² Viz příloha Školní časopis z roku 1989, strana 22.

otevřeně debatovali o proměně společenské situace. Díky umírněnosti politické situace na škole před revolucí, hodnotili narátoři změny porevolučního vývoje jako postupné. Na škole nedošlo k radikální obměně pedagogického sboru ani radikalizaci vztahů.

Situace v 90. letech a způsob, kterým společnost se znovunabytí svobodou naložila, narátory hluboce zklamal. Podrobně popisovali proměny v žebříčku hodnot společnosti, nejčastěji zmiňovali, že na první místo se dostaly peníze, díky čemuž došlo k mnoha negativním důsledkům, především k „rozevření sociálních nůžek“ ve společnosti. Změny hodnot se projevily i na půdě školy, narátoři je pocítili ve vztazích mezi pedagogy, ale i celkově v přístupu a možnostech porevolučního školství, které se, stejně jako společnost obecně, zaměřilo na získávání a hromadění peněz.

Změny, které se ve školství po roce 1989 projevily, hodnotili narátoři jak pozitivně, tak negativně. Za pozitivní změny považují otevřenost porevoluční společnosti, svobodu v rozhodování, možnost zisku většího množství informací, modernizaci vybavení školy, možnost otevřené diskuse se studenty, svobodu ve vyjadřování, možnost cestování. Celospolečenské změny se projevily i ve všech typech vztahů v rámci školství. Narátoři tak pozitivně hodnotí otevřenost, upřímnost, nebojácnost dnešních studentů a rodičů. Zároveň si stěžují, že jim chování jak ze strany studentů, tak především ze strany rodičů v dnešní době přijde arogantní, agresivní a někdy až za hranou únosnosti. Narátoři se shodují, že uvolnění situace veškeré vztahy v rámci společnosti radikalizovalo, to se přeneslo i do školství.

Co se týká změn ve výuce, shodují se narátoři, že v demokratickém školství se výuka odvíjí především od osoby vyučujícího. Co se týče názoru narátorů na hodnotu vzdělání v dnešní společnosti, převládá názor, že je degradována. Příčinou je přílišná orientace společnosti na peníze, ze které vyplývají další příčiny jako např. existence skouromých škol nebo zjednodušený přístup studentů na střední a vysoké školy. Narátoři ve svém vyprávění o změnách školství zmínili i další negativa. Největší prostor byl věnován školním vzdělávacím programům, které narátoři považují za zbytečné a neúspěšné zatěžování učitelů.

Odpověď na výzkumný problém by podle mého názoru mohla znít následovně. Narátoři se shodují, že k proměnám školství po roce 1989 rozhodně došlo. Nepovažují však změny pouze za pozitivní, ale spatřují mnohá negativa. Obecně se změny odvíjí od změny politického systému a proměn společnosti, ke kterým došlo po revoluci 1989. Učitelé se radují ze svobodného a otevřeného přístupu ke školství, vzdělání a výuce. Především z odstranění ideologie, otevřenosti dnešních společnosti a z toho se odvíjejících otevřených a svobodných vztahů v rámci školství. Mezi negativní řadí na první místo orientaci dnešního školství na peníze, ze kterého pramení mnohé další problémy. I přes dnes velmi oblíbený trend kritizovat vše, co má něco společného s komunistickým režimem, jsem však v odpovědích narátorů narazila na tvrzení, že v komunistickém školství přeci jen existovalo několik pozitiv. Většinou mi však tento názor narátoři přiznali nepřímě, v rámci odpovědi na jinou otázku. Především je to podle narátorů pevný řád, kontrolovaný „zvnějšku“, který udržoval pevnou a fungující strukturu školství, a který v dnešní svobodné společnosti chybí.

Co se týká školství po roce 1989 obecně, dle názoru narátorů nedošlo k radikálním proměnám. Jedná se spíše o formální změny. Ve svém obsahu však školství do jisté míry koresponduje s tím, jaké bylo před rokem 1989. Jeho hlavní úlohou stále zůstává vzdělávání a formování mladé generace. Nejvýznamější rozdíl je ve svobodě dnešního vzdělávání, které není ovlivňováno totalitní ideologií.

V následující části se ještě pokusím zhodnotit několik závěrů, ke kterým ve svém výzkumu došla D. Moree. Je nutné podotknout, že jsem se rozhodla vybrat pouze ty závěry, které korespondují s mým výzkumem. V obou výzkumech se objevují následující závěry.

D. Moree ve svém výzkumu došla ke stejnému závěru, že jedním z klíčových pojmů učitelům během výzkumu je pojem „hodnota“. V obou výzkumech ho učitelé považují za klíčový a vyjadřují jím posun „ve fungování jejich škol a sociálního světa. Odkazují jím většinou na určitý soubor hodnot, který je ve skrze pozitivní. Tento pozitivní

soubor hodnot je konfrontován s novými – negativními – hodnotami, které jsou charakterizovány individualismem a důrazem na zisk a efekt.“¹⁹³

Rozdílně hodnotí ve výzkumech narátoři situaci kolem revoluce 1989. V mém výzkumu se většina narátorů shodla, že revoluce vztahy na škole příliš nezamíchala. Změny tak hodnotí spíše jako postupné, kdy až skoro čtyři roky po revoluci, v roce 1993, došlo k obměně ředitele. Zároveň se narátoři shodli, že díky apolitičnosti vztahů před rokem 1989, neměli po revoluci potřebu se mstít a trestat bývalé členy komunistické strany v rámci pedagogického sboru. Mnozí z nich tak školu neopustili a např. pan Šedivý na škole působí do dnes. Naopak D. Moree se setkala s reakcí, že „vztahy na obou školách prošly v době revolučních událostí tvrdou zkouškou.“¹⁹⁴ Naše závěry se však shodují v tom, že narátoři přičítají změnu ve vztazích v rámci pedagogického sboru spíše proměně sociální situace jednotlivých učitelů, spíše než samotné politice. Narátoři se shodují, že po revoluci došlo k sociální stratifikaci, která přinesla problémy i do vztahů na škole.

Co se týká změn, které porevoluční doba přinesla do školství, jak narátoři v mém výzkumu, tak narátoři ve výzkumu D. Moree se shodují, že reforma školství přinesla na místo kvalitativní změny spíše jen zvýšený administrativní tlak, který nebyl ku prospěchu věci. „Učitelé jsou roztrpčeni. Přestože jednotlivé školy investovaly do přípravy svých školních vzdělávacích programů velké množství práce, nepřinesla z jejich hlediska žádný pozitivní dopad. Zároveň však odmítají vrátit se k centralizovaným osnovám.“¹⁹⁵

Obě jsem ve výzkumech došly k, podle mého názoru, zajímavému závěru. A sice se narátoři ve výsledku shodují, že přes všechny pozitivní změny, které s sebou svoboda společnosti po revoluci 1989 přinesla, považují přílišnou svobodu ve školství, za špatnou. „Je tedy evidentní, že sami učitelé nemají jistotu a jasnou představu ohledně svého

¹⁹³ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 153. ISBN: 978-80-246-2298-9

¹⁹⁴ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 158. ISBN: 978-80-246-2298-9

¹⁹⁵ MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013, s. 169. ISBN: 978-80-246-2298-9

očekávání od systému. Chtějí svobody více, zároveň však mají pocit, že jí je ve školství až příliš.¹⁹⁶

Dle mého názoru je do budoucna nutné nalézt střed mezi svobodou a pevnou strukturou tak, aby nedocházelo k extrémnímu vychylování na jednu nebo druhou stranu, k čemuž se společnost uchýlila v minulosti. Před revolucí 1989 vládla ve školství „pevná ruka“, která však pevnost a řád založila na zvráceném pocitu strachu a jistotě perzekuce při jeho porušení. Naopak svobodný vývoj společnosti a školství v 90. letech je charakteristický zneužíváním znovunabyté svobody a zapomínáním, že svoboda jde ruku v ruce se zodpovědností za individuální činy a rozhodnutí. Společnost se tak z jednoho extrému – pevné, strachem vynucené struktury, překlopila do druhého extrému – anarchie a nezodpovědného využívání a zneužívání svobod. Východiskem pro úspěch budoucího školství je vyrovnanost a rovnováha obou extrémů. Jestli zmiňovaný střed opravdu existuje a jakými prostředky je možné ho docílit, je možným námětem pro další výzkum v oblasti školství.

¹⁹⁶ Tamtéž.

6 PRAMENY A LITERATURA

6.1. Literatura

BENDA, Marek a kolektiv. *Studenti psali revoluci*. Praha: Univerzum, 1990. ISBN: 80-85207-02-8

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2002, s. 287. ISBN: 978-80-246-0139-7

HAVELKA, Josef. *Proměny české společnosti v čase*. In: *Hospodářské noviny*, 2005. [online]. Dostupné na: http://ihned.cz/c3-17233570-000000_d-17233570-000000_d-17233570-promeny-ceske-spolecnostiv-case

HELUS, Zdeněk, *Od pedagogické uniformity k pedagogické pluralitě*. In: *Pedagogika, Časopis pro vědy o vzdělání a výchově*, Ročník XLIII, 1993, č. 3.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN: 978-80-7367-485-4

CHOVANEC, Karel. *K úloze ředitele a inspektora*. In: *Učitelství noviny*, 1971, XXI, č.34.

KABÁT, Jindřich. *Psychologie komunismu*. Praha: Práh, 2011. ISBN: 978-80-7252-347-4

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání-k dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012. ISBN: 978-80-200-2043-7

KALOUS, Jaroslav. *Školská politika v České republice po roce 1989*. In: *Pedagogika, Časopis pro vědy o vzdělání a výchově*, Ročník XLII, 1993, č.3.

KOLÁŘ, Zdeněk, FRÝBOROVÁ, Marie . *Formování socialistického učitele*. Praha 1985

KOTÁSEK, Jiří. *Učitelství vzdělání: Zprávy ústavu pro učitelství vzdělání na Univerzitě Karlově*. Č. 9. Praha: Ústav pro učitelství vzdělání na UK, 1967.

KOUCKÝ, Jan. *České vzdělání a Evropa: Strategie rozvoje lidských zdrojů při vstupu do Evropské unie*. Praha, 1999.

KUJAL, Bohumír, ed. *Pedagogický slovník*. Praha 1967.

LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007, s.105. ISBN: 978-80-7203-862-6.

- MATĚJŮ, Petr. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia, 1998. ISBN: 80-200-0703-2
- MOREE, Dana. *Učitelé na vlnách transformace: Kultura školy před rokem 1989 a po něm*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN: 978-80-246-2298-9
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...: Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: SLON, 2009. ISBN: 978-80-7419-013-1
- OTÁHAL, Milan. *Sto studentských revolucí – životopisná vyprávění*. VANĚK, Miroslav. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN: 80-7106-337-1
- OTÁHAL, Milan. *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1969-1989*. Praha: Dokořán, 2003. ISBN: 80-86569-52-7
- PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009. ISBN: 80-7178-772-8
- PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2.díl. Praha: Doplněk, 2009. ISBN: 978-80-7239-228-5
- RATAJ, Jan, HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica – Praha, 2010. ISBN: 978-80-245-1696-7
- SOKOL, Jan. *Člověk jako osoba*, [Elektronická kniha]
- SUK, Jiří. *Demokratická revoluce 1989*, [online]. <http://www.89.usd.cas.cz/cs/udalosti.html>.
- SZTOMPKA, Piotr. *Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies*. In: Zeitschrift für Soziologie, 2003.
- VANĚK, Miroslav. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. MŮCKE, Pavel. PELIKÁNOVÁ, Hana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN: 978-80-7285-089-1
- VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. ISBN: 80-7285-045-8
- VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2015. ISBN: 978-80-246-2931-5
- VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socialismu před 17. Listopadem 1989*. Praha: Maxdorf, 1994. ISBN: 80-85800-10-1

VYKOUPIIL, Libor. *Slovník českých dějin*. Praha: Julius Zirkus, 2000. ISBN: 8090278205

WALTEROVÁ, Eliška, GREGER, David. *Transformace vzdělávacích systémů zemí visegrádské skupiny: Srovnávací analýza*. Dostupné online:
http://www.orbisscholae.cz/archiv/2006/2006_1_02.pdf.

ZOUNEK, Jiří, ŠIMÁNEŠ, Michal, KNOTOVÁ, Dana. *Dějiny socialistického školství: terra inkognita historicko-pedagogického výzkumu? K problematice zdrojů poznání minulosti*. In: *Pedagogická orientace*, 2015, roč. 25, č. 3

6.2. Rozhovory

Rozhovor s Miroslavem Bohatou, aprobace anglický jazyk, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 15.9.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Kryštofem Zelenkou, aprobace matematika, branná výchova, vedla Jana Kozáková dne 17.9.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Janem Šťastným, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22.9.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Karlem Šedivým, aprobace matematika, fyzika, vedla Jana Kozáková dne 22.9.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Marií Královou, aprobace český jazyk, anglický jazyk, vedla Jana Kozáková dne 23.9.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Petrem Horáčkem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 29.9.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Tomášem Novákem, aprobace zeměpis, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 11.11.2015, uloženo v archivu autorky.

Rozhovor s Jakubem Procházkou, aprobace biologie, tělesná výchova, vedla Jana Kozáková dne 13.11.2015, uloženo v archivu autorky.

6.3. Ostatní

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Národní program rozvoje vzdělání v České republice: Bílá kniha. Praha: Ústav pro informace ve vzdělání – nakladatelství Tauris, 2001. ISBN: 80-211-0372-8

Ministerstvo školství ČSR. *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy: Dílčí projekty*. Praha: SPN, 1976.

Stranická organizace a škola: [Sborník]. 1. vyd. Praha: SNPL, 1961. Knihovna výstavby strany a stranické práce. ISBN není uvedeno.

Ústavní zákon č. 100, ze dne 11. 7. 1960. Ústava Československé socialistické republiky. In: Sbírká zákonů Československé socialistické republiky, 1960, částka 40.

Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělání a výchově. Dostupné online:
<http://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?lang=cs>.

WWW stránky. Demokratická revoluce 1989. [online]
<http://www.89.usd.cas.cz/cs/udalosti.html>.